DJELA MILANA KUNDERE

Naslov izvornika Milan Kundera: Nesnesitelna lehkost byti

MEANDAR Zagreb Aleja pomoraca 15 Za nakladnika Branko Čegec Urednici Branko Čegec/Jadranka Pintaric Design DesignsystemA/anja Garaj Fotografija na ovitku Mare Milin Fotografija autora Gallimard Layout MEANDAR/Anita Hofman Lektura/korektura Ivana Plejić Tisak KIKA GRAF Zagreb

 ISBN 953-206-012-X

CIP Katalogizacija u publikaciji Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 821.162.3-31-163.42

KUNDERA, Milan

Nepodnošljiva lakoća postojanja / Milan Kundera; s češkoga preveo Nikola Kršić.- Zagreb: Meandar, 2000. - 397 str.; 20 cm. (Djela Milana Kundere)

Prijevod djela: Nesnesitelna lehkost byti

ISBN 953-206-012-X

400113010

Printed in Croatia

KUNDERA

NEPODNOŠLJIVA LAKOĆA POSTOJANJA

s češkoga preveo I Nikola "Krliči

meandar

SADRŽAJ

7.

Misao o vječnom vraćanju je tajanstvena i Nietzsche je njome prilično zbunio većinu filozofa; pretpostaviti da će se jednom ponoviti sve ono što smo već doživjeli, i još da će se to ponavljanje ponavljati u beskraj! Sto treba da nam kaže taj smušeni mit?

Mit o vječnom vraćanju govori, per negationem, da je život koji jednom zauvijek nestane, koji se više ne vraća, sličan sjeni, da je bez težine, da je unaprijed mrtav i da njegov užas, uzvišenost ili ljepota — ako je bio strašan, lijep ili uzvišen — ne znače pod milim Bogom ništa. O njemu ne treba voditi računa kao ni o ratu između dviju afričkih država u četrnaestom stoljeću, koji ništa nije promijenio na licu ovog svijeta, iako je u njemu, u neopisivim mukama, izgubilo živote tri stotine tisuća Crnaca.

Hoće li se nešto promijeniti u tom ratu dviju afričkih država u četrnaestom stoljeću ako se on bezbroj puta ponovi u vječnom vraćanju?

Promijenit će se; pretvorit će se u blok koji straši i traje a njegova glupost postat će nepopravljiva.

Kad bi se Francuska revolucija vječno ponavljala, francuska historiografija ne bi bila tako ponosna na Robespierrea. Kako, međutim, govori o nečemu što se

više neće vratiti, krvave se godine pretvaraju u puke riječi, teorije, diskusije i postaju lakše od perja, ne izazivaju strah. Beskrajna je razlika između Robespierrea koji se pojavljuje samo jednom u povijesti i Robespierrea koji se vječno vraća Francuzima skidati glave.

Možemo, prema tome, reći da misao o vječnom vraćanju predstavlja određenu perspektivu u kojoj stvari postaju drukčije nego što su dosad za nas bile — pojavljuju se lišene olakotne okolnosti svoje prolaznosti. Ta olakotna okolnost nam, naime, onemogućava da donesemo bilo kakav sud. Kako možemo suditi o nečemu što je prolazno? Rumena svjetlost zalaska oblijeva sve čarolijom nostalgije, pa i giljotinu.

Primijetio sam nedavno u samoga sebe upravo nevjerojatan osjećaj — listao sam neku knjigu o Hit-leru i neke fotografije su me ganule. Podsjetile su me, naime, na doba moga djetinjstva. Proživio sam ga u ratu, neki moji rođaci izginuli su u Hitlerovim koncentracijskim logorima, ali što je bila njihova smrt prema činjenici da me je Hitlerova fotografija podsjetila na nestalo doba moga života, doba koje se nikad neće vratiti?

To pomirenje s Hitlerom odaje duboku moralnu izopačenost povezanu sa svijetom koji se zasniva prvenstveno na nepostojanju ponavljanja, jer je u tom svijetu sve unaprijed oprošteno, pa prema tome i cinički dopušteno.

2.

Ako se svaka sekunda našega života bude bezbroj puta ponavljala, bit ćemo prikovani za vječnost kao Isus za križ. Takva je pomisao užasna. U svijetu vječnog vraćanja svaka je gesta opterećena težinom nepodnošljive odgovornosti. Zbog toga je Nietzsche misao o vječnom vraćanju nazvao najtežim teretom (das schtverste Ge-tvicht).

A ako je vječno vraćanje najteži teret, naši životi mogu se na njegovoj pozadini ocrtavati u svoj svojoj predivnoj lakoći.

Samo, je li težina doista strašna, a lakoća divna?

Najteži teret nas lomi, posrćemo pod njim, potiskuje nas prema zemlji, ali u ljubavnoj poeziji svih vremena žena čezne za tim da bude pritisnuta težinom muškog tijela. Najteži teret je, prema tome, ujedno i slika najintenzivnije ispunjena života. I što je teret teži, što je naš život bliži zemlji, to je stvarniji i istinitiji.

Nasuprot tome, apsolutna odsutnost tereta čini da čovjek postaje lakši od zraka, uzdiže se u visine, udaljava se od zemlje i ovozemaljskoga postojanja, postaje tek napola stvaran, a njegovi pokreti su koliko slobodni toliko i nevažni.

Pa za što da se onda odlučimo? Za težinu ili la-

Djela Milana Kundere

Da li bi je trebao pozvati da se trajno preseli u Prag? Bojao se te odgovornosti. Kad bi je sad pozvao k sebi, smjesta bi mu došla ponuditi cijeli svoj život.

Ili da joj se više ne javlja? To bi značilo da će Tereza ostati servirka u restoranu u nekom zabačenu gradu i da je više nikad neće vidjeti.

Je li želio da dođe k njemu ili nije?

Gledao je kroz prozor u zid zgrade i tražio odgovor.

Stalno mu se u sjećanje vraćala slika te žene kako leži na njegovu kauču; nije ga podsjećala ni na koga iz njegova prethodnoga života. Nije bila ni ljubavnica ni supruga. Bila je dijete koje je izvukao iz košare premazane smolom i položio na obalu svoje postelje. Zaspala je. Kleknuo je pored nje. Njezin grozničavi dah se ubrzao, jedva čujno je zaječala. Pritisnuo je svoj obraz uz njezin i počeo joj u san govoriti umirujuće riječi. Nakon nekoliko trenutaka osjetio je kako joj se dah smiruje i da joj se lice podiže prema njegovu licu. Dah joj je blago mirisao na vrućicu i on je udisao taj miris kao da se želi ispuniti tom intimnošću njezina tijela. I u tom je trenutku zamislio da je uz njega već mnogo godina i da umire. Iznenada je jasno osjetio da njezinu smrt ne bi mogao preživjeti. Legao bi pored nje i poželio umrijeti s njom. U tom času utisnuo je lice u jastuk pored njezine glave i dugo ostao tako, nepomičan.

A sad je stajao pokraj prozora i prizivao te trenutke. Što bi to moglo biti ako nije ljubav, ljubav koja mu se javila na takav način?

Samo, je li to zaista bila ljubav? Osjećaj da želi umrijeti pored nje očigledno je bio neprimjeren — ta vidio ju je tek drugi put u životu! Nije li riječ jednostavno o histeričnom reagiranju čovjeka koji je u dubini duše svjestan kako nije sposoban za ljubav pa počinje zavaravati sama sebe. simuliraiući ie? A nie.p-nva

Nepodnošljiva lakoća postojanja

podsvijest je uz to tako strašljiva da je za tu komediju izabrala upravo tu jadnu servirku iz provincijskoga gradića koja nema gotove nikakvih izgleda da stupi u njegov život!

Gledao je preko dvorišta u prljavi zid, svjestan da ne zna je li to histerija ili ljubav.

I bilo mu je žao što se u takvoj situaciji, u kojoj bi pravi muškarac odmah znao kako treba postupiti, on ne može odlučiti i time oduzima važnost najljepšem trenutku što ga je ikad doživio (klečao je pokraj njezine postelje i činilo mu se da njezinu smrt ne bi mogao preživjeti).

Ljutio se na samoga sebe, ali onda je pomislio kako je, u stvari, posve prirodno što ne zna što želi.

Čovjek nikad ne može znati što treba željeti, jer živi samo jedan život i nikako ga ne može usporediti sa svojim prethodnim životima, niti ga u sljedećim životima popraviti.

Je li bolje biti s Terezom ili ostati sam?

Nema nikakve mogućnosti da se provjeri koja je odluka bolja, jer ne postoji mogućnost usporedbe. Čovjek sve proživljava prvi put i bez pripreme. Kao glumac koji igra predstavu bez ikakve probe. Pa koliko onda vrijedi život ako je prva proba života već život sam? Život je zato uvijek sličan skici. Samo, ni skica nije prava riječ, jer je skica uvijek nacrt za nešto, priprema za sliku. A skica koja je naš život je skica nizašto, crtež iza kojega ne slijedi slika.

Einmal ist keinmal, izgovara Tomaš njemačku uzrečicu. Ono što se događa samo jednom kao da se nikad nije ni dogodilo. Ako čovjek može živjeti samo jedan život, to je kao da uopće ne živi.

4.

A onda ga je jednoga dana, u stanki između dviju operacija, sestra pozvala na telefon. Čuo je iz slušalice Te-rezin glas. Nazvala ga je s kolodvora. Razveselio se se. Na žalost, imao je za tu večer već dogovoren posjet, pa ju je pozvao da dođe sutradan. Ali, čim je spustio slušalicu, pokajao se što joj nije rekao da dođe odmah. Još je mogao otkazati posjet! Zamišljao je kako će Tereza provesti u Pragu punih trideset šest sati do njihova susreta i došlo mu je da sjedne u auto i krene je tražiti po praškim ulicama.

Došla je sljedećeg dana uvečer s torbicom na dugačkom remenu prebačenom preko ramena, nekako el-egantnija nego prošli put. U ruci je držala debelu knjigu. Bila je to Tolstojeva Ana Karenjina. Bila je vesela, čak pomalo odveć bučna, i nastojala je dati mu do znanja kako je k njemu svratila tek slučajno, zahvaljujući posebnim okolnostima — u Pragu je službeno, a može se dogoditi (njezine izjave bile su prilično nejasne) da će ovdje čak potražiti posao.

Onda su na kauču ležali nagi i umorni, jedno pokraj drugoga. Bila je već noć. Pitao je gdje je odsjela, da je odveze autom. Odgovorila mu je zbunjeno kako tek treba potražiti hotel i kako je kovčeg ostavila u gar-

Još se sinoć bojao da će doći ponuditi mu cijeli svoj život ako je pozove k sebi u Prag! I kad mu je sad rekla kako je ostavila kovčeg u garderobi, kroz glavu mu je proletjela misao da je u tom kovčegu njezin život i da ga je ostavila u garderobi do trenutka kad će mu ga ponuditi.

Sjeo je s njom u automobil parkiran pred kućom pa su se odvezli do kolodvora, podigli kovčeg (bio je glomazan i strahovito težak) i vratili se s kovčegom u njegov stan.

Kako se to sad tako naglo odlučio, a gotovo je četrnaest dana oklijevao, lomeći se oko toga da li da joj pošalje običnu razglednicu s pozdravima ili ne? I sam je bio time iznenađen. Djelovao je suprotno svojim načelima. Prije deset godina rastao se od svoje prve žene i svečano je proslavio rastavu kao što drugi proslavljaju svadbu. Postao je svjestan kako nije rođen da bi živio pored bilo koje žene i da samo kao čovjek bez bračnih obaveza može živjeti punim životom. Nastojao je da sustav svog života razradi tako da se više ni jedna žena ne može s kovčegom doseliti k njemu. Zbog toga je u svom stanu imao samo jedan kauč. Iako je taj kauč bio dovoljno širok, Tomaš je svim svojim ljubavnicama govorio kako ne može zaspati ako netko leži pored njega i uvijek ih je poslije ponoći odvozio kućama. Uostalom, ni kada je Tereza prvi put bila kod njega, bolesna od gripe, nije spavao s njom. Prvu noć proveo je u velikom naslonjaču, a zatim je odlazio u bolnicu gdje je imao svoj kabinet i u njemu ležaj da se odmori za noćnih dežurstava.

Ovaj put je, međutim, zaspao pokraj nje. Ujutro se probudio i ustanovio da ga Tereza, koja je još spavala, drži za ruku. Jesu li se tako držali za ruke cijele noći?

Djela Milana Kundere

Spavala je duboko dišući, držala ga za ruku (čvrsto, nije se mogao osloboditi njezina stiska), a strahovito teški kovčeg stajao je pored kauča.

Nije htio izvlačiti ruku iz njezina stiska, bojao se da je ne probudi, pa se samo vrlo oprezno okrenuo na bok da je može bolje promatrati.

Ponovno je pomislio kako je Tereza dijete koje je netko položio u smolom premazanu košaru i poslao niz vodu. Ta ne može ostaviti košaru s djetetom da plovi po podivljaloj rijeci! Da faraonova kći nije izvukla iz valova košaru s malim Mojsijem, ne bi bilo Starog zavjeta, ne bi bilo naše civilizacije! Toliko starih mitova počinje tako što neko spašava odbačeno dijete. Da Polib nije usvojio malog Edipa, Sofoklo ne bi napisao svoju najljepšu tragediju!

Tomaš tada još nije bio svjestan toga da su metafore opasna stvar. Nije preporučljivo igrati se s njima. Ljubav se može roditi i iz jedne metafore.

5.

Živio je sa svojom prvom ženom samo dvije godine i dobio s njom sina. Sud je prilikom rastave dodijelio dijete majci, a Tomaša osudio da za njega daje trećinu svoje plaće. Uz to mu je odobrio da viđa sina svake druge nedjelje. Svaki put, međutim, kad je trebalo da se sastane sa sinom, majka je pronalazila neki razlog da to spriječi. Da im je donosio skupe darove, sigurno bi lakše dolazio do djeteta. Shvatio je da za ljubav svoga sina mora plaćati majci, i to masno plaćati. Zamišljao je kako će jednom u budućnosti donkihotski nastojati usaditi sinu svoje nazore, u svakom pogledu različite od majčinih. Bio je unaprijed umoran od toga. I kad mu je jedne nedjelje majka, opet u posljednjem trenutku, otkazala sastanak sa sinom, iznenada je odlučio da ga više nikad u životu ne vidi.

Zašto bi, uostalom, prema tom djetetu, s kojim ga ne povezuje ništa osim jedne, nepromišljenim postupcima ispunjene, noći osjećao više nego prema nekom drugom? Skrbno će isplaćivati novac, ali neka od njega nitko ne traži da ratuje za pravo na sina u ime nekih očinskih osjećaja!

Naravno, nitko nije bio spreman suglasiti se s takvim razmišljanjima. Osudili su ga i njegovi vlastiti

ilana Kundere

i i izjavili da ako on, Tomaš, odbija brinuti o

jj svo^/inu, onda se ni oni, Tomaševi roditelji, neće više

ati za svoga sina. Uz to su ostali u upadljivo dobrim odnosima sa snahom i hvalili se naokolo tim svojim uzornim stajalištem i smislom za pravdu.

Tako mu je uspjelo u kratkom roku oslobodi se supruge, sina, majke i oca. Od svega mu je ostao samo strah od žena. Ceznuo je za njima, ali ih se bojao. Bio je prisiljen učiniti određeni kompromis između straha i žudnje i nazvao ga je „erotsko prijateljstvo". Uvjeravao je svoje ljubavnice da samo nesentimentalni odnos, u kome ni jedan partner ne pretendira na život i slobodu drugoga, može donijeti sreću oboma.

Kako je želio biti siguran da erotsko prijateljstvo neće prerasti u agresivnost ljubavi, sastajao se sa svojim stalnim ljubavnicama samo u prilično dugim razmacima. Smatrao je tu metodu savršenom i propagirao je među prijateljima. „Treba se držati pravila broja tri," govorio je. „Možemo se s jednom ženom sastati i u kraćim razmacima, ali u tom slučaju nikad više od tri puta. A možemo se s njom sastajati i godinama, ali pod uvjetom da između pojedinih sastanaka prođu najmanje tri tjedna."

Taj je model pružio Tomašu mogućnost da se ne razilazi sa svojim stalnim ljubavnicama i da istodobno ima i veći broj povremenih. Nije uvijek nailazio na razumijevanje. Od svih prijateljica najboljega je razumjela Sabina. Bila je slikarica. .Volim te zato što si prava suprotnost kiču", govorila je. „U carstvu kiča ti bi bio čudovište. Ne postoji scenarij američkog ili ruskog filma u kome bi mogao biti nešto drugo osim zastrašujućeg primjera."

Obratio joj se za pomoć kad je trebalo pronaći u Prafni neki nosao za Terezu. Poknravainri <;

Nepodnošljiva lakoća postojanja

im pravilima erotskog prijateljstva, obećala mu je da će učiniti sve što bude u njezinoj moći i zaista je brzo našla mjesto u foto-laboratoriju nekog ilustriranog časopisa. Mjesto nije tražilo posebnu kvalifikaciju, a ipak je uzdiglo Terezu iz statusa servirke u pripadnika ceha novinskih trudbenika. Osobno je odvela Terezu u redakciju, a Tomaš je u tom trenutku rekao samome sebi kako nikad nije imao bolje prijateljice od Sabine.

6.

Nepisani ugovor o erotskom prijateljstvu predviđao je da Tomaš isključi iz svoga života svaku ljubav. Onoga trenutka kada bi prekršio taj uvjet, njegove ostale ljubavnice našle bi se u drugorazrednu položaju, i pobunile bi se.

Zato je za Terezu unajmio podstanarsku sobu, u koju je morala odnijeti svoj teški kovčeg. Htio je bdjeti nad njom, štititi je, uživati u njezinoj prisutnosti, ali nije osjećao nikakvu potrebu mijenjati način života. Zato nije htio da se sazna kako Tereza spava kod njega. Zajedničko spavanje bilo je, naime, corpus delicti ljubavi.

S drugim ženama nikad nije spavao. Kad je odlazio k njima, stvar je bila jednostavna, mogao je otići kad mu se svidi. Teže je bilo kad su one dolazile k njemu, pa im je morao objašnjavati kako će ih poslije ponoći odvesti kući jer pati od nesanice i ne može zaspati u blizini drugog ljudskog bića. To nije bilo daleko od istine, ali glavni razlog bio je teže objašnjiv, pa se nije usudio govoriti o njemu: u trenucima poslije ljubavnoga čina hvatala ga je nesvladiva želja da ostane sam. Bilo mu je neugodno buditi se usred noći pored strane osobe, a zajedničko jutarnje ustajanje bilo mu je odvratno — nije želio da netko sluša kako u kupaonici pere zube. Nile sra onvlačio ni intimni dornrak n Hvnie ......

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Zato se toliko iznenadio kada je, probudivši se, ustanovio da ga Tereza čvrsto drži za ruku. Promatrao ju je i nikako nije mogao shvatiti što se to dogodilo. Sjećao se tek proteklih sati i činilo mu se da se iz njih širi miris neke nepoznate sreće.

Od toga vremena oboje su se unaprijed veselili što će spavati zajedno. Gotovo bih rekao da za njih cilj ljubavnog čina nije bilo tjelesno uživanje, nego san koji će uslijediti poslije njega. Osobito ona nije mogla zaspati bez Tomaša. Kad bi ostala u svojoj podstanarskoj sobi (koja se sve više pretvarala u puki izgovor), nije mogla zaspati cijele noći. U njegovu zagrljaju tonula je u san i kad je bila najviše uzbuđena. On joj je šapatom pričao priče koje je izmišljao za nju, razne sitne besmislice, a riječi koje je monotono ponavljao bile su ili utješne ili šaljive. I te su se riječi pretvarale u zbrkane vizije koje su je uvodile u prvi san. Potpuno je vladao njenim snom i zaspala bi one sekunde koju je odabrao.

Dok su spavali, držala ga je kao one prve noći — čvrsto je stezala njegovo zapešće, njegov prst ili gležanj na nozi. Kad je htio da se udalji a da je ne probudi, morao se poslužiti varkom. Oslobodio bi prst (zapešće, gležanj) njezina stiska, što bi je uvijek napola probudilo, jer ga je i u snu dobro čuvala. Smirila bi se kad bi joj gurnuo u ruku neki predmet (smotanu pidžamu, papuču, knjigu), koji je ona nastavila čvrsto stezati kao da je dio njegova tijela.

Jednom, kad ju je uspavao i kad je bila tek u prvom predvorju sna pa mu je još mogla odgovarati na pitanja, rekao joj je: „Tako, a sad odlazim." „Kamo?" upitala je. „Daleko odavde", rekao je strogim glasom. „Idem s tobom!" rekla je i uspravila se u postelji. „Ne, ne možeš. Odlazim zauvijek", rekao je i izašao iz sobe u predsoblie. Ustala ie i zatvorenih očiiu krenula za

Djela Milana Kundere

njim. Na sebi je imala samo kratku košuljicu, bez ičega dolje. Lice joj je bilo nepomično, bez ikakva izraza, ali pokreti su joj bili energični. Izašao je iz predsoblja u hodnik (zajednički hodnik stambene zgrade) i zatvorio za sobom vrata. Naglo ih je otvorila i pošla za njim, u snu čvrsto uvjerena da on namjerava otići zauvijek i odlučna da ga zadrži. Sišao je niz stube na prvo odmorište i tu je pričekao. Prišla mu je, uhvatila ga za ruku i odvela natrag u postelju.

Voditi ljubav sa ženom i spavati sa ženom su dvije ne samo različite, nego gotovo suprotne strasti, rekao je sebi Tomaš. Ljubav se ne izražava žudnjom za tjelesnim sjedinjenjem (ta se žudnja odnosi na bezbroj žena), nego žudnjom za zajedničkim spavanjem (ta se žudnja odnosi samo na jednu ženu).

7.

Usred noći počela je ponovno ječati u snu. Tomaš ju je probudio, ali kad je ugledala njegovo lice, rekla je s mržnjom: — Odlazi! Odlazi! — Poslije mu je rekla što je sanjala. Bili su negdje, njih dvoje i Sabina. Našli su se u velikoj sobi. Na sredini je sobe stajao krevet kao podij u kazalištu. Tomaš joj je naredio da stane u jedan kut, a onda je pred njom vodio ljubav sa Sabinom. Promatrajući to neizdrživo je patila. Pokušala je duševnu bol potisnuti tjelesnom pa si je počela zabijati igle pod nokte. — Tako me je strašno boljelo! — rekla je držeći šake stisnutima kao da je zaista ozlijeđena.

Zagrlio ju je i ona je polako (još dugo je drhtala) zaspala u njegovu naručju.

Kada je sljedećega dana razmišljao o tom snu, sjetio se nečega. Otvorio je pisaći stol i izvukao svežanj pisama koje mu je pisala Sabina. Brzo je pronašao slijedeće riječi: „Htjela bih da vodimo ljubav u mom atelijeru kao da je pozornica. Da naokolo stoje ljudi, ali da nam ne smiju prići. I da ne mogu odvojiti pogled od nas..."

Najgore je bilo to što je pismo imalo datum. Dobio ga je nedavno, nakon što se Tereza već bila preselila k njemu.

Djela Milana Kundere

— Prekopavala si po mojim pismima! — napao

ju je.

Nije poricala. — Otjeraj me! — rekla je.

Ali nije ju otjerao. Vidio ju je kako stoji pritisnuta uza zid Sabinina atelijera i zabija igle pod nokte. Uzeo je u ruke njezine prste, milovao ih, prinio ih usnama i ljubio kao da su na njima tragovi krvi.

Od tog vremena, međutim, kao da se sve urotilo protiv njega. Gotovo svakoga dana saznala bi neki novi podatak o njegovu tajnom ljubavnom životu.

U početku je sve poricao, a kad su dokazi bili previše čvrsti, objašnjavao joj je da njegov poligamni život nije ni u kakvoj suprotnosti s njegovom ljubavi prema njoj. Nije bio baš dosljedan — čas je poricao svoja nevjerstva, a čas ih opravdavao.

Jednom je telefonirao nekoj ženi da s njom ugovori sastanak. Kad je obavio razgovor, čuo je neki čudan zvuk koji je dopirao iz susjedne sobe — kao da nekome cvokoću zubi.

Slučaj je htio da je došla k njemu bez njegova znanja. Držala je u ruci bočicu sredstva za umirenje i dok ju je prinosila ustima, ruka joj se tako tresla da je staklo udaralo o zube.

Bacio se prema njoj kao da je spašava od uta-pljanja. Bočica s kapima valerijane pala je na pod i uništila tepih. Branila se, pokušavala se oteti, i morao ju je četvrt sata stezati dok se nije smirila.

Znao je da se našao u situaciji koja se ne može opravdati, jer počiva na potpunoj neravnopravnosti.

Još prije nego što je otkrila njegovu prepisku sa Sabinom, bio je s njom i nekim prijateljima u baru. Proslavljali su novi Terezin posao. Napustila je laboratorij i počela za isti časopis raditi kao fotografkinja. Kako sam nije volio plesati. Terezi se posvetio neki niesrov

mlađi kolega. Izvrsno su izgledali na parketu i činilo mu se da je Tereza ljepša nego ikad. Promatrao je, čudeći se, s kakvom preciznošću i podatnošću Tereza za djelić sekunde unaprijed slijedi volju svoga partnera. Činilo mu se kako taj ples govori o tome da njezina požrtvov-nost, njezino oduševljeno nastojanje da učini ono što pročita iz Tomaševih očiju nisu baš nužno vezani za Tomaševu ličnost, nego da je spremna odazvati se pozivu svakoga muškarca kojeg je mogla susresti umjesto njega. Bilo je posve jednostavno zamisliti da su Tereza i njegov kolega ljubavnici i zaboljelo ga je što to izgleda tako prirodno. Postao je svjestan da je Terezino tijelo moguće bez ikakvih teškoća zamisliti u ljubavnom sjedinjavanju s bilo kojim muškim tijelom i to mu je pokvarilo raspoloženje. Tek kasno noću, kad su se vratili kući, priznao joj je da je bio ljubomoran.

Ta apsurdna ljubomora, koja se odnosila samo na teoretsku mogućnost, bila je dokaz da je njena vjernost za njega uvjet oko kojeg nema rasprave. Pa zar joj onda može zamjeriti što je ljubomorna na njegove stvarne ljubavnice?

8.

Danju je nastojala (iako samo s djelomičnim uspjehom) vjerovati u sve ono što joj Tomaš kaže i biti vesela kao i prije. Zato je ta ljubomora, danju ukroćena, još više divljala u njezinim snovima, od kojih je svaki završavao plačem, tako da ju je morao buditi.

Snovi su se ponavljali kao tema s varijacijama, ili kao televizijska serija. Često su joj se, na primjer, vraćali snovi o mačkama koje joj skaču u lice i zabijaju pandže u kožu. Te snove nije bilo nimalo teško objasniti: mačka je u češkom žargonu izraz za lijepu ženu. Tereza je imala osjećaj da je ugrožavaju žene, sve žene. Sve su žene bile potencijalne Tomaševe ljubavnice i ona ih se bojala.

U drugom ciklusu snova odlazila je u smrt. Jednom, usred noći, kad ju je probudio jer je vrištala od užasa, ispričala mu je ovaj san: — Sanjala sam veliki zatvoreni bazen. Bilo nas je dvadesetak. Same žene. Sve smo bile gole i morale smo stupati oko bazena. Na stropu je bila objешena košara i u njoj je stajao muškarac. Na glavi je imao šešir široka oboda, koji je bacao sjenu preko njegova lica, ali ja sam znala da si

to ti. Davao si zapovijedi. Vikao si. Morale smo stupati pjevajući, čučnuti pa se podići i stupati dalje. Ženu koja ne bi dobro izvela čučanj ubijao si iz pištolja, pa bLflMSY4.Pala.JUL,

Nepodnošljiva lakoća postojan/a

bazen. U tom bismo se trenutku mi ostale nasmijale i počinjale još glasnije pjevati. A ti si nas pratio budnim pogledom i ubijao svaku koja bi nešto pogriješila. Bazen je bio pun leševa koji su plivali ispod same površine vode. Znala sam da više neću imati snage izvesti sljedeći čučanj i da ćeš me ustrijeliti!

Treći ciklus snova govorio je o tome kako je već mrtva.

Ležala je u mrtvačkim kolima, velikima kao selid-beni kamion. Oko nje su ležale same mrtve žene. Bilo ih je toliko da su stražnja vrata morala ostati otvorena i noge nekih žena stršale su van.

„Ta ja nisam mrtva!" vikala je Tereza. „Ja sve osjećam!"

„I mi sve osjećamo", odgovarale su sa smijehom mrtve žene.

Smijale su se isto kao žive, one koje su joj nekad sa zadovoljstvom govorile kako je posve normalno da će imati pokvarene zube, bolesne jajnike i bore na licu, jer i one imaju pokvarene zube, bolesne jajnike i bore na licu. Sad su joj s istim smijehom objašnjavale da je mrtva i da je to posve u redu!

Onda je odjednom osjetila potrebu da piški. „Ali ja hoću piškiti!" viknula je. „To je dokaz da nisam mrtva!"

Ali one su se i dalje smijale. „Posve je normalno što ti se piški! Sve takve osjećaje još ćeš dugo zadržati. Kao kad nekome amputiraju ruku a on je još dugo osjeća. U nama više nema mokraće, ali stalno imamo osjećaj da nam se piški."

Tereza se u postelji privila uz Tomaša. — I sve su mi govorile ti, kao da me oduvijek poznaju, kao da su moje prijateljice, pa sam se bojala da ću morati osta-

9.

U svim jezicima koji su se razvili iz latinskoga riječ sućut sastoji se od prefiksa „su-" {com-) i riječi koja je prvobitno značila „patnja" (com-passion). U drugim jezicima, na primjer u češkom, poljskom, njemačkom i švedskom, riječ je izvedena kao supstantiv složen od istog prefiksa i riječi koja znači „osjećaj" (češkisou-cit, poljski tvspol-czucie, njemački Mit-gefiihl, švedski med-kansld).

U jezicima razvijenim iz latinskoga riječ sućut (com-passion) znači ne možemo hladno promatrati patnje drugog čovjeka ili sudjelujemo u patnjama drugog čovjeka. Iz druge riječi koja ima približno isto značenje, pit-ić (engleski/?zVy, talijanskif/e/a itd.) odzvanja čak i stanovita nadmoć u odnosu na onoga koji pati. Avoir de la pitie pour une femme znači da smo u boljem položaju nego ta žena, da se naginjemo nad nju, spuštamo k njoj.

U tome i jest razlog zašto riječi compassion [pitie izazivaju nepovjerenje — čini se da one označavaju loš, drugorazredan osjećaj koji nema gotovo ničeg zajedničkog s ljubavlju. Voljeti nekoga iz sućuti znači, u stvari, ne voljeti ga.

U jezicima u kojima korijen riječi sućut ne čini riječ patnja (passio) nego riječ osjećaj ta riječ se upotrebljava u približno istom značenju, ali se nikako ne može

reći da označava drugorazredan, loš osjećaj. Tajna moć njene etimologije obasjava riječ drugom svjetlošću i daje joj šire značenje — suosjećanje. A suosjećati znači umjeti proživljavati s drugim njegovu nesreću, ali isto tako i dijeliti s njim neke druge osjećaje kao: strepnju, tugu, žalost, radost, bol. To suosjećanje (u smislu tvspol-czucie, Mitgefuhl, madl{dnsla) izražava, prema tome, najvišu sposobnost osjećajne imaginacije, vještinu telepatije osjećaja. A to je, u hijerarhiji osjećaja, onaj najviši.

Sanjajući kako zabija igle pod nokte, Tereza se odala da je krišom prekopavala po Tomaševim ladicama. Da mu je to učinila neka druga žena, nikad više s njom ni riječi ne bi progovorio. Tereza je to znala, i zato mu je rekla „Otjeraj me!" Ali on ne samo da je nije otjerao nego ju je uhvatio za ruku i ljubio joj vrhove prstiju, jer je i sam u tom trenutku osjećao bol pod njezinim noktima, kao da živci njenih prstiju vode ravno u koru njegovoga mozga.

Onaj tko nije obdaren đavolskom sposobnošću zvanom suosjećanje može samo hladno osuditi Terezin postupak, jer je privatni život drugog čovjeka svetinja i ladice s njegovom intimnom korespondencijom nije dopušteno otvarati. Ali kako je suosjećanje postalo Tomašeov usud (ili prokletstvo), činilo mu se da je on sam klečao pred otvorenom ladicom pisaćega stola nesposoban da otrgne pogled od rečenica pisanih Sabini-nom rukom. Razumio je Terezu, i ne samo što se nije mogao ljutiti na nju nego je znao da je voli još više.

10.

Njezine geste postajale su nagle i neusiljene. Prošle su več dvije godine od vremena kad je otkrila njegove nevjere i situacija se neprestano pogoršavala. Tu jednostavno nije bilo izlaza.

Zar zaista nije bio u stanju odreći se svojih erotskih prijateljstava? Nije. To bi ga uništilo. Nije imao snage postisnuti apetit za druge žene. Osim toga, to je izgledalo sasvim nepotrebno. Nitko nije znao bolje od njega da njegove avanture ni u kom pogledu ne ugrožavaju Terezu. Zašto bi trebalo da ih se odriče? To mu se činilo jednako besmislenim kao kad bi se trebalo odreći nogometnih utakmica.

Samo, je li još bilo moguće govoriti o radosti? Već u trenutku kada je odlazio nekoj od ljubavnica, osjećao je da ga ne privlači i obećavao samome sebi kako je to posljednji put da se sastaje s njom. Pred očima mu je stalno bila Terezina slika i morao se što brže opiti da ne bi mislio na nju. Od kada je upoznao Terezu nije mogao bez alkohola voditi ljubav s drugim ženama! I upravo dah zasićen alkoholom bio je znak po kome je Tereza mogla još lakše otkriti njegovo nevjerstvo.

Iza njega se zatvorila klopka; u trenutku kad bi pošao k njima nisu ga privlačile, ali jedan dan bez njih

Nepodnošljiva lakoća postojanja

bio je dovoljan da počne okretati telefonske brojeve ne bi li se s nekom sastao.

Još najljepše mu'je bilo sa Sabinom, jer je znao da je diskretna i da se ne mora bojati izdaje. Njezin atelijer ga je dočekivao kao uspomena na protekli život, idilični život nesputana muškarca.

Možda ni sam nije bio svjestan koliko se promijenio — bilo mu je neugodno kasno se vratiti kući, jer ga je tamo čekala Tereza. Sabina je jednom čak zapazila kako gleda na sat u toku ljubavnog akta i nastoji ga što brže privesti kraju.

Setala je nakon toga naga lijenim korakom po atelijeru, stala ispred započete slike na štafelaju i iskosa promatrala Tomaša kako se žurno odjeva.

Bio je već odjeven, samo mu je jedna noga bila bosa. Gledao je oko sebe a onda se spustio na sve četiri i počeo tragati ispod stola i kreveta.

— Kad te ovako gledam, — rekla je — imam osjećaj da se pretvaraš u vječnu temu mojih slika. Susret dvaju svjetova. Dvostruka ekspozicija. Iza siluete Tomaša bludnika nazire se nešto posve neočekivano — lice romantična ljubavnika. Ili obratno — kroz lik Tris-tana, koji misli samo na svoju Terezu, vidi se prekrasni, napušteni svijet bludnika.

Tomaš se uspravio i rasijano slušao Sabinine riječi.

— Sto tražiš? — upitala je.

— Čarapu.

Počela je pretraživati sobu zajedno s njim a on je ponovno kleknuo da pogleda ispod stola.

— Nema ovdje tvoje čarape — rekla je Sabina. -— Sigurno si došao bez nje.

— Kako bih mogao doći bez čarape! — vikao je Tomaš, gledajući na sat. — Ta nisam došao s čarapom

Djela Milana Kundere

— To nije isključeno. U posljednje si vrijeme prilično rastresen. Stalno nekamo žuriš, gledaš na sat pa nije ni čudo da zaboravljaš navući čarape.

Već je bio odlučio obuti cipelu na bosu nogu.

— Vani je hladno — rekla je Sabina. — Posudit ću ti jednu svoju čarapu!

Pružila mu je dugačku, bijelu, tada modernu čarapu, pletenu, s velikim očicama.

Dobro je znao da je to osveta zbog toga što je gledao na sat dok je s njom vodio ljubav. Zato mu je sakrila čarapu. Vani je zaista bilo hladno pa mu nije preostalo drugo nego pokoriti se. Odlazio je kući sa svojom čarapom na jednoj nozi, dok je na drugoj imao bijelu žensku čarapu, zarolanu iznad gležnja.

Njegova je situacija bila bezizlazna — za svoje ljubavnice bio je označen sramnim žigom svoje ljubavi prema Terezi, a za Terezu sramnim žigom svojih avantura s ljubavnicama.

7 7.

Da barem malo ublaži njezine muke, oženio se Terezom (mogli su konačno otkazati podstanarsku sobu u kojoj već odavno nije stanovala) i kupio joj psa.

Bilo je to štene bernardinke koju je imao neki njegov kolega. Otac štenadi bio je vučjak iz susjedstva. Male mješance nitko nije htio uzeti, a kolegi je bilo žao ubiti ih.

Tomaš je birao štene svjestan da su štenad koju ne uzme osuđena na smrt. Osjećao se kao predsjednik republike ispred četvorice osuđenih na pogubljenje, od kojih može pomilovati samo jednoga. Konačno je izabrao štene, kujicu čije je tijelo podsjećalo na vučjaka a glava bila na majku, bernardinku. Odnio ga je Terezi. Podigla je psića, pritisnula ga na prsa, a on joj je smjesta namočio bluzu.

Onda su mu počeli tražiti ime. Tomaš je htio da se već po imenu vidi kako pas pripada Terezi i sjetio se knjige koju je stezala ispod ruke kad je nenajavljena doputovala u Prag. Predložio je da psić dobije ime Tol-stoj.

— Ne može se zvati Tolstoj zato što je žensko — usprotivila se Tereza. — Ali može se zvati Ana Kare-njina.

— Ne može se zvati Ana Karenjina, jer žena ne može imati tako smiješnu njušku — rekao je Tomaš. — Ali mogao bi se zvati Karenjin. Da, Karenjin. Upravo ovako sam ga uvijek zamišljao.

— Ali neće li to nauditi njezinoj seksualnosti, ako je budemo nazivali Karenjin?

— Lako je moguće — rekao je Tomaš — da će kuja koju gospodari budu uporno nazivali muškim imenom steći određene lezbijske sklonosti.

Tomaševe su se riječi na neki čudesan način ostvarile. Iako su kuje obično privrženije gospodarima nego gospodaricama, u Karenjina je bilo obratno. Odlučila je zaljubiti se u Terezu. Tomaš joj je bio za to zahvalan. Milovao je psića po glavi i govorio mu: — Tako treba, Karenjine. Upravo to sam tražio od tebe. Ja sam ne mogu s njom izaći na kraj, moraš mi pomoći.

Nije mu, međutim, uspjelo učiniti je sretnom ni uz Karenjinovu pomoć. Postao je toga svjestan možda deset dana nakon što su u njegovu zemlju upali ruski tenkovi. Bio je kolovoz 1968. godine i Tomaša je gotovo svakoga dana nazivao upravitelj bolnice u Zurichu, s kojim se Tomaš sprijateljio na nekom međunarodnom simpoziju. Strahovao je za Tomaša i nudio mu mjesto.

12.

Tomaš je gotovo bez razmišljanja odbio Švicarčevu ponudu, a učinio je to zbog Tereze. Pretpostavljao je da ne bi htjela otići iz Praga. Uostalom, prvih sedam dana okupacije provela je u ekstazi za koju bi se

gotovo moglo reći da je bila slična sreći. Bila je neprestano na ulici s fotoaparatom u rukama i dijelila slike stranim novinarima koji su se doslovno otimali za njih. Jednom, kad je postupila previše drsko i iz blizine fotografirala oficira s pištoljem uperenim u skupinu ljudi, uhitili su je pa je provela noć u sovjetskom zapovjedništvu. Prijetili su da će je strijeljati, ali čim su je pustili, ponovno se našla na ulici i nastavila fotografirati.

Zato se Tomaš iznenadio kad ga je desetoga dana okupacije upitala: —A zašto ti, u stvari, ne želiš otputovati u Švicarsku?

— A zašto bih trebao otputovati?

— Zato što ovi ovdje imaju neke račune s tobom.

— As kim nemaju račune? — rekao je Tomaš odmahnuvši rukom. — Radije mi reci nešto drugo: ti bi mogla živjeti u tuđini?

— A zašto ne bih?

— Vidio sam da si bila spremna žrtvovati život

, pa. kako ...K>.d.a,Mie..sad mogla napustitiZ

Djela Milana Kundere

— Otkad se Dubček vratio, sve se promijenilo — rekla je Tereza.

I to je bilo točno — sveopća euforija trajala je samo prvih sedam dana okupacije. Sovjetska vojska odvukla je predstavnike češke zemlje kao zločince, nitko nije znao gdje se nalaze, svi su drhtali nad njihovim životima i mržnja prema Rusima omamljivala je ljude kao alkohol. Bila je to pijana svečanost mržnje. Češki gradovi bili su okićeni tisućama rukom slikanih plakata s podrugljivim natpisima, epigramima, pjesmama, karikaturama Brežnjeva i njegove vojske, kojoj su se svi smijali kao analfabetskom cirkusu. Ali ni jedna svečanost ne može trajati vječno. Rusi su u međuvremenu prisilili zatočene češke predstavnike da u Moskvi potpišu nešto kao kompromis. Dubček se s tim dokumentom vratio u Prag, a zatim izjavu pročitao na radiju. Poslije šest dana provedenih u zatvoru bio je tako iscrpljen da nije mogao govoriti, svaki čas bi se zagrcnuo, hvatao dah i pravio beskrajne stanke usred pojedinih rečenica, stanke, koje su trajale i po pola minute.

Kompromis je spasio zemlju od najgorega, od pogubljenja i masovnih deportacija u Sibir, kojih su se svi najviše bojali. Jedno je, međutim, već bilo posve jasno: Češka će se morati pokoriti osvajaču i ostat će zauvijek grcati, zamuckivati i hvatati dah kao Aleksandar Dubček. Svečanost je završena, nastupio je običan dan poniženja.

Sve je to Tereza ispričala Tomašu, i on je znao da je to istina, ali da ispod te istine postoji i drugi, važniji razlog zbog kojeg Tereza želi otići iz Praga — bila je u svom dosadašnjem životu nesretna.

Najljepše dane svoga života proživjela je dok je na praškim ulicama fotografirala ruske vojnike i izlagala se omsnosti   Rili su fn ledini rl,im u Wniima cn telp.

vizijske serije njezinih snova bile prekinute pa su joj noći,prolazile u sreći. Rusi su joj na tenkovima dovezli smirenje. I sad, kad je svečanost prošla, ponovno strahuje od svojih noći i htjela bi pobjeći od njih. Shvatila je da postoje okolnosti u kojima može biti snažna i zadovoljna i čeznula je za tim da ode u svijet, u nadi da će tamo opet pronaći slične okolnosti.

— I ne smeta ti što je Sabina emigrirala u Švicarsku? — upitao je Tomaš.

— Geneva nije Ziirich — rekla]e Tereza. — Tamo će mi sigurno manje smetati nego što mi je smetala u Pragu.

Čovjek koji želi napustiti grad u kojem živi nije sretan. Zato se Tomaš pomirio s Terezinom željom za odlaskom u emigraciju kao osuđenik s presudom. Pokorio se i jednoga se dana našao s Terezom i Karenjinom u najvećem švicarskom gradu.

13.

Uselili su u prazan stan, kupili jednu postelju (za drugo pokućanstvo, zasad, nisu imali novca), a Tomaš se bacio na posao upornošću čovjeka koji poslije četrdesete započinje nov život.

Nekoliko je puta telefonom razgovarao sa Sabi-nom, koja je živjela u Genevi. Imala je sreću da njezina izložba slika u tom gradu bude otvorena tjedan dana prije ruske invazije pa su se švicarski ljubitelji umjetnosti prepustili valu simpatija prema maloj zemlji i pokupovali gotovo sve eksponate.

— Obogatila sam se zahvaljujući Rusima — smijala se preko telefona i pozivala Tomaša da je posjeti u novom atelijeru, koji se, navodno, ne razlikuje mnogo od onoga u Pragu.

Rado bi je posjetio, ali nije mogao naći zgodan razlog za putovanje koji bi mu poslužio kao opravdanje pred Terezom. I tako je Sabina doputovala u Zurich. Odsjela je u hotelu. Tomaš je došao poslije radnog vremena, javio joj se telefonom s recepcije a ona ga je pozvala u sobu. Otvorila je vrata i ostala stajati pred njim na svojim prekrasnim dugim nogama, već razodjeve-na, samo u gaćicama i grudnjaku. Na glavi je imala crni polucilindar. Dugo ga je promatrala, nepomična, bez riječi. I Tomaš je šutke stajao, a onda je odjednom

postao svjestan koliko ga je taj doček ganuo. Skinuo joj je polucilindar s glave i spustio ga na noćni ormarić, a onda su vodili ljubav ne progovorivši prije toga ni riječi.

Dok se iz hotela vraćao u svoj ziirichiški stan (već odavno napunjen stolcima, stolom, naslonjačima, tepisima), govorio je, sretan, samome sebi kako svoj način života nosi posvuda sa sobom kao puž svoju kućicu. Tereza i Sabina bile su dva pola njegova života, dva udaljena, nepomirljiva, ali ipak lijepa pola.

Ali upravo zato što je svoj način života nosio sa sobom kao dio svoga tijela, Tereza je i dalje sanjala iste snove.

Živjeli su u Zurichu već šest ili sedam mjeseci kad se jedne večeri vratio kući kasno i na stolu našao pismo. U pismu ga je obavijestila da se vratila u Prag. Otputovala je zato što više nema snage živjeti u tuđini. Zna da je trebalo da bude Tomašev oslonac, ali zna i to kako nije u stanju udovoljiti tom zahtjevu. Mislila je, luda glava, da će je inozemstvo izmijeniti. Vjerovala je da poslije onoga što je doživjela u danima invazije više neće biti sitničava, da će odrasti, da će biti jaka ili mudra, ali precijenila je svoje mogućnosti. Ona je za njega teret, a ne to želi biti. Želi izvući zaključke prije nego što bude prekasno. I moli ga da joj oprosti što je sa sobom povela Karenjina.

Popio je veliku dozu praška za spavanje, ali je ipak zaspao tek pred jutro. Bila je, srećom, subota pa je mogao ostati kod kuće. Po sto pedeseti put pokušavao je sagledati situaciju u cjelini — granica između Češke i ostalog svijeta više nije otvorena kao u vrijeme kad su otputovali. Nikakvim telegrafskim porukama i telefonskim pozivima neće moći nagovoriti Terezu da se vrati. Vlasti je neće pustiti u inozemstvo. Njezin je odlazak

Ji

14.

Spoznaja da je potpuno bespomoćan djelovala je na njega kao udarac batinom, ali ga je istodobno i umirila. Nitko ga nije prisiljavao da se odlučuje za ovo ili ono. Nije morao gledati u zid kuće preko puta i pitati se želi li ili ne želi živjeti s njom. Tereza je o svemu odlučila

sama.

Otišao je u restoran na ručak. Bio je tužan, ali u toku objeda njegovo prvobitno očajanje kao da se umorilo, kao da je izgubilo snagu i pretvorilo se u puku melankoliju. U mislima se vraćao u godine što ih je proživio s njom i činilo mu se da njihov slučaj nije mogao završiti bolje nego što je završio. Da je netko čitav slučaj izmislio, ne bi ga mogao drukčije završiti.

Tereza je jednoga dana bez poziva došla k njemu. Jednog dana je na isti način otišla. Doputovala je s jednim teškim kovčegom. S jednim teškim kovčegom je i otputovala.

Platio je, izašao iz restorana i nastavio šetati ulicama, ispunjen melankolijom koja je postajala sve ljepšom i ljepšom. Proveo je s Terezom sedam godina i odjednom je ustanovio da su te godine ljepše u uspomenama nego dok ih je proživljavao.

Ljubav između njega i Tereze bila je lijepa, ali naporna — neprestano je morao nešto skrivati, tajiti, maskirati, glumiti, popravljati, morao je održavati njeno dobro raspoloženje, smirivati je, neprestano dokazivati svoju ljubav, trpjeti njenu ljubomoru, osjećati se krivim za njene patnje, njene snove, opravdavati se i moliti za oproštaj. Tog napora više nije bilo, a ljepota je ostala.

Bližila se subotnja večer, prvi put je šetao sam po Zurichu i udisao miris slobode. Avantura ga je čekala iza svakog uličnog ugla. Budućnost je ponovno postala tajanstvena. Vraćao se u život slobodnog neženje, život za koji je nekoć bio siguran da je jedini koji mu odgovara i da samo u njemu može i biti onakav kakav zaista jest.

Proživio je sedam godina vezan uz nju i njene su oči pratile svaki njegov korak. To je u njemu izazivalo osjećaj kao da su mu za noge vezane željezne kugle. Korak mu je odjednom postao mnogo lakši. Gotovo je lebdio. Našao se u magičnu Parmenidovu polju, uživao je u slatkoj lakoći postojanja.

(Je li poželio javiti se Sabini u Genevu? Da se javi nekoj od žena u Zurichu s kojima se posljednjih mjeseci upoznao? Ne, za to nije imao nimalo volje. Znao je, kad bi se sastao s bilo kojom ženom, uspomena na Terezu postala bi nepodnošljivo bolna.)

15.

Ta posebna omamljenost melankolijom trajala je do nedjelje na večer. U ponedjeljak, sve se promijenilo. Tereza je prodrla u njegove misli — osjećao je kako joj je bilo dok mu je pisala oproštajno pismo, osjećao je kako su joj se ruke tresle, vidio je kako u jednoj ruci nosi teški kovčeg a u drugoj drži uzicu s Karenjinom, zamišljao je kako otključava njihov praški stan i osjetio je u vlastitom srcu pustoš i samoću koje su joj dahnule u lice kada je otvorila vrata.

U toku ona dva prekrasna melankolična dana njegovo suosjećanje se jednostavno odmaralo. Suosjećanje je spavalo kao rudar u nedjelju, poslije šest dana teškog rada, da bi se u ponedjeljak mogao ponovno spustiti u okno.

Pregledao je pacijenta i vidio umjesto njega Terezu. U mislima je opominjao samoga sebe: Ne misli na nju! Ne misli na nju! Upravo zato što sam bolestan od suosjećanja, dobro je što je otputovala i što je više neću vidjeti, govorio je sam sebi. Moram se osloboditi, ne nje nego svog suosjećanja, te bolesti za koju prije nisam znao i čijim me je virusom zarazila!

U subotu i u nedjelju osjećao je slatku lakoću postojanja kako mu se približava iz dubine budućnos-

ti. U ponedjeljak ga je pritisnula težina kakvu do tada nikad nije osjetio. Sve one tone čelika ruskih tenkova nisu bile ništa prema toj težini. Ništa nije teže od suosjećanja. Ni vlastita bol nije tako teška kao bol suosjećanja s nekim za nekoga, umjesto nekoga, bol višestruko umnožena kroz misaone predodžbe, bol produžena u stotinu odjeka.

Upozoravao je samoga sebe da pazi i ne podlegne suosjećanju i suosjećanje ga je slušalo pognute glave, kao da se osjeća krivim. Suosjećanje je bilo svjesno da zloupotrebljava svoja prava, ali je ipak tiho tjeralo svoje, tako da je petoga dana poslije Terezina odlaska Tomaš obavijestio upravitelja bolnice (onog istog koji mu je poslije ruske invazije svakoga dana telefonirao) da se odmah mora vratiti u Prag. Bilo ga je stid. Znao je da će se njegov postupak upravitelju činiti neodgovornim i neoprostivim. Strahovito je želio povjeriti mu se, pričati mu o Terezi i pismu koje mu je ostavila na stolu, ali to ipak nije učinio. Sa stajališta

švicarskog liječnika, Te-rezin bi postupak sigurno bio ocijenjen kao histeričan i nesimpatičan. A Tomaš nije hito dopustiti da o njoj netko pomisli nešto loše.

Upravitelj je bio uistinu potresen.

Tomaš je slegnuo ramenima i rekao: Es musssein. Es muss sein.

Bila je to aluzija. Posljednja fraza posljednjeg Beethovenovog kvarteta napisana je na ova dva motiva:

i r fl 'r

(Mora II to biti?)

i r ¦* i

Es muss seinl

Djela Milana Kundere

Da bi smisao tih riječi bio posve jasan, iznad čitave posljednje fraze Beethoven je napisao der schtver gefasste Entschluss — teško donesena odluka.

Tom aluzijom na Beethovena Tomaš se, u stvari, vratio Terezi, jer ga je upravo ona bila natjerala da kupuje ploče s Beethovenovim kvartetima i sonatama.

Aluzija je bila umjesnija nego što je slutio, jer je upravitelj bio veliki ljubitelj muzike. Blago se nasmijao i tiho rekao, imitirajući glasom Beethovenovu melodu-ju: Muss es sien?

Tomaš je rekao još jednom:/«, es musssein.

16.

Za razliku od Parmenida, težina je za Beethovena očigledno bila nešto pozitivno. (Der schtver gefasste Entschluss, teško donesena odluka, povezana je s glasom Sudbine Es muss sein!). Težina, nužnost i vrijednost tri su međusobno povezana pojma: teško je samo ono što je neophodno, samo ono što je teško ima vrijednost.

To se uvjerenje rodilo iz Beethovenove glazbe, pa iako je moguće (čak vjerojatno) da su za njega odgovorni više Beethovenovi izdavači nego sam kompozitor, danas ga dijelimo manje-više svi. Veličina čovjeka za nas je u tome što nosi svoju sudbinu kao što Atlas nosi na ramenima nebeski svod. Beethovenov junak je dizač metaforičkih tereta.

Tomaš se odvezao prema švicarskoj granici i ja zamišljam kako je sam kosati i smrknuti Beethoven dirigirao mjesnim vatrogasnim orkestrom, koji mu je za rastanak s emigracijom svirao koračnicu Es muss sein!.

A zatim je Tomaš prešao češku granicu i naišao na kolone ruskih tenkova. Morao je zaustaviti automobil na raskrižju i čekati pola sata da tenkovi prođu. Na raskršću je stajao ružan tenkist u crnoj uniformi i regulirao promet kao da sve češke ceste pripadaju samo njemu.

— Es muss sein — ponavljao je u sebi Tomaš, ali onda je počeo sumnjati. Je li to zaista moralo biti?

Da, bilo je nepodnošljivo ostati u Ziirichu i zamišljati kako Tereza živi sama u Pragu.

Samo, koliko bi ga dugo to mučilo? Do kraja života? Ili godinu dana? Ili mjesec dana? Ili samo jedan tjedan?

Kako bi to mogao saznati? Kako bi to mogao ispitati?

Svaki učenik može na satu fizike eksperimentirati da se uvjeri je li neka znanstvena hipoteza istinita. Ali čovjek, zato što živi samo jedan život, nema mogućnost provjeravati hipoteze pokusima i zato nikad ne može saznati je li trebao ili nije trebao slijediti svoje osjećaje. S tim mislima u glavi otvorio je vrata stana. Karenjin je skakao pokušavajući mu dosegnuti lice jezikom i tako mu olakšao trenutak susreta. Zelja da se baci u zagrljaj Terezi (želja koju je osjećao još u trenutku kad je u Ziirichu sjeo u auto) potpuno se izgubila. Činilo mu se kao da stoji pred njom usred snježne ravnice i da se oboje tresu od hladnoće.

77.

Od prvoga dana okupacije ruski su vojni avioni letjeli svake noći nad Pragom. Tomaš se bio odvikao od te buke i nije mogao zaspati.

Prevrtao se pored usnule Tereze i sjetio se nečega što mu je rekla jednom davno, usred posve beznačajna razgovora. Govorili su o njegovu prijatelju Z. i Tereza je izjavila: „Da nisam srela tebe, sigurno bih se zaljubila u njega."

Već tada su te riječi izazvale u Tomašu neku čudnu melankoliju. Odjednom je, naime, postao svjestan da je puki slučaj što Tereza voli njega, a ne njegova prijatelja Z. Da osim njezine ostvarene ljubavi s Tomašem u carstvu mogućnosti postoji još bezbroj neostvarenih ljubavi prema drugim muškarcima.

Svi smatramo nezamislivim da bi ljubav našega života mogla biti nešto lagano, nešto bez težine; mislimo da je naša ljubav ono što je moralo biti, da bez nje naš život ne bi bio naš život. Čini nam se da sam namrgođeni Beethoven sa svojom strašnom grivom svira našoj velikoj ljubavi svoje Es muss sein!

Tomaš se sjetio Terezine izjave o prijatelju Z. i zaključio da iz priče o njegovoj životnoj ljubavi ne odzvanja nikakvo Es muss sein! već prije Es kpnnte auch an-

I

n

Prije sedam godina u bolnici Terezina grada slučajno su otkrili teško oboljenje mozga i zbog toga pozvali Tomaševog primarijusa na hitnu konzultaciju. Ali primarijusa je slučajno uhvatio išijas, nije se mogao niti pokrenuti, pa je u provincijsku bolnicu poslao zamjenika — Tomaša.

U gradu je bilo pet hotela, ali Tomaš je slučajno odsjeo u onome u kojemu je radila Tereza. Slučajno mu je prije odlaska vlaka ostalo malo slobodna vremena, pa je otišao u restoran. Tereza je slučajno bila u službi i slučajno ju je zapalo da posluži i Tomaša. Bilo je potrebno šest slučajnih događaja da dovuku Tomaša do Tereze, kao da on sam nije imao volje za to.

Vratio se u Češku radi nje. I takva sudbonosna odluka oslanjala se na ljubav tako slučajnu da je uopće ne bi bilo da njegov šef nije prije sedam godina dobio išijas. I ta žena, to utjelovljenje apsolutne slučajnosti, leži sad pored njega i duboko diše u snu. Bila je kasna noć. Osjećao je sve jače bolove u želucu, što mu se često događalo u trenucima tjeskobe.

Njeno disanje se jednom ili dvaput pretvorilo u tiho hrkanje. Tomaš više nije znao za suosjećanje. Osjećao je samo pritisak u želucu i očajničko kajanje zbog odluke da se vrati.

DRUGI DIO

DUŠA I TIJELO

7.

Bilo bi glupo kad bi autor pokušao uvjeravati čitatelja da su njegovi junaci stvarno živjeli. Njih nije rodilo majčino tijelo, rođeni su iz jedne ili dviju sugestivnih rečenica, ili iz jedne osnovne situacije. Tomaša je rodila rečenica einmal ist keinmal. Terezu je rodilo krčanje crijeva. Kad je prvi put došla u Tomašev stan, počela su joj krčati crijeva. Nije nikakvo čudo, nije ni ručala ni večerala, samo je prije podneva na peronu pojela sendvič, prije nego što će sjesti u vlak. Bila je potpuno koncentrirana na svoje hrabro putovanje i zaboravila je na jelo, a onaj tko ne misli na svoje tijelo postaje njegovom žrtvom. Bilo je strašno stajati pred Tomašem i slušati kako joj se utroba buni. Došlo joj je da zaplače. Srećom, Tomaš ju je nakon deset sekundi zagrlio pa je mogla zaboraviti na glasove iz trbuha.

Dovoljno je, međutim, da se čovjek ludo zaljubi i da uz to mora slušati krčanje svojih crijeva. Jedinstvo duše i tijela, ta lirska iluzija vremena znanosti, istoga će se trenutka rasplinuti.

2.

Terezu je, prema tome, rodila situacija koja brutalno otkriva nepomirljivu dvojnost tijela i duše, to, osnovno ljudsko iskustvo.

Nekad davno čovjek je, čudeći se, osluškivao kako mu iz prsa odjekuje zvuk pravilnih udara i nije imao pojma o čemu je riječ. Nije mogao poistovjetiti samoga sebe s nečim tako stranim i nepoznatim kao što je tijelo. Tijelo je bilo kavez, a u tom kavezu bilo je nešto što je gledalo, slušalo, bojalo se, razmišljalo i čudilo se. To nešto, taj ostatak nakon što je oduzeto tijelo, to je bila duša.

Danas, naravno, tijelo više nije nešto nepoznato. Znamo da je ono što udara u prsima srce, a da je nos završetak cijevi koja služi za dovođenje kisika u pluća. Lice nije ništa drugo, nego neka vrsta komandne ploče na koju su priključeni svi tjelesni mehanizmi: prehrana, vid, sluh, disanje, mišljenje.

Otkad je naučio što je što u njegovu tijelu, tijelo manje uznemiruje čovjeka. Znamo već i to da je duša jednostavno aktivnost sive mase velikoga mozga. Dvojnost tijela i duše zaodjenula se znanstvenim terminima i možemo joj se veselo smijati kao starinskoj predrasudi.

I

3.

Nastojala je kroz svoje tijelo vidjeti sebe. Zato je tako često stajala pred zrcalom. Kako se bojala da je majka ne uhvati dok se gleda, to njeno zurenje u ogledalo imalo je karakter tajnog poroka.

Pred zrcalo je nije vukla taština, nego čuđenje što vidi svoje ja. Zaboravila je da gleda u komandnu ploču tjelesnih mehanizama. Činilo joj se da vidi svoju dušu koja izbija kroz crte lica. Zaboravila je da je nos samo završetak cijevi za dovođenje zraka u pluća. Ona je u njemu vidjela vjeran odraz svog karaktera.

Dugo je promatrala sebe i na trenutke joj je smetalo što na svom licu primjećuje majčine crte. Zato je sve upornije gledala u sebe i nastojala snagom volje odstraniti, izbrisati majčin lik kako bi na njenu licu ostalo samo ono što je istinski njezino. Kad bi joj to uspjelo, bili su to opojni trenuci — duša je izlazila na površinu kao kad vojska nagrne iz potpalublja, ispuni čitavu palubu, podiže ruke prema nebu i pjeva.

4.

Ne samo da je bila tjelesno slična majci nego mi se katkad čini da je njen život bio tek produžetak majčina života, kao što je kretanje kugle na kuglani samo produžetak pokreta ruke igrača.

Gdje je i kada započelo to kretanje, koje se poslije pretvorilo u Terezin životPMožda u trenutku kad je Terezin djed, praški trgovac, počeo glasno slaviti ljepotu svoje kćeri, Terezine majke. Imala je tada samo tri ili četiri godine, a on joj je govorio da izgleda kao Rafaelo-va slika Madone. Četverogodišnja Terezina majka je to dobro zapamtila pa je kasnije, dok je sjedila u gimnazijskoj klupi, umjesto da sluša nastavnike, razmišljala kojim je umjetničkim djelima slična.

Kad je došlo vrijeme za udaju, imala je devet ud-varača. Svi su klečali u krugu oko nje. Sjedila je u sredini kao princeza, ne znajući koga da izabere: jedan je bio lijep, drugi duhovit, treći bogat, četvrti sportski tip, peti je bio iz najbolje obitelji, šesti joj je recitirao stihove, sedmi je proputovao čitav svijet, osmi je svirao na violoni, a deveti je bio od svih najmuževniji. Ali svi su na isti način klečali i svi su imali jednake žuljeve na koljenima.

To što je na kraju izabrala onog devetog, nije bilo toliko zbog toga što je bio najmuževniji, nego zato što

namjerno nije pazio kad mu je ona, dok su vodili ljubav, šapnula u uho „Pazi, molim te dobro pazi!" Tako je bila prisiljena na brzinu se udati za njega, kad joj već nije uspjelo na vrijeme pronaći liječnika koji će joj napraviti abortus. Tako se rodila Tereza. Iz svih krajeva domovine doputovala je bezbrojna rodbina, naginjala se iznad kolica i gukala. Terezina majka nije gukala. Šutjela je. Mislila je na preostalih osam udvarača i svaki joj se činilo boljim od devetog.

Isto kao kći, i Terezina se majka voljela promatrati u zrcalu. Jednoga je dana otkrila mnogo sitnih bora oko očiju i sama sebi rekla kako je njezin brak besmislen. Srela je nemuževnog muškarca koji je iza sebe imao već nekoliko pronevjera i dva razorena braka. Mrzila je ljubavnike sa žuljevima na koljenima. Očajnički je željela da sama klekne. Pala je na koljena pred pronevjeriteljem i napustila supruga i Terezu.

Najmuževniji muškarac pretvorio se u najtužnijeg muškarca. Bio je tako tužan da mu je bilo sve svejedno. Posvuda je glasno govorio što misli pa ga je komunistička policija, šokirana njegovim neumjesnim izjavama, uhitila, osudila i bacila u tamnicu. Terezu su istjerali iz zapečaćenog stana i poslali majci.

Najtužniji je muškarac nakon kratkog vremena umro u zatvoru, a majka je s pronevjeriteljem i Terezom odselila u gradić pod planinama. Terezin očuh je radio u nekom uredu, a majka kao prodavačica u trgovini. Rodila je još troje djece, a onda se ponovno pogledala u zrcalo i ustanovila da je stara i ružna.

5.

Kad je zaključila da je izgubila sve, počela je tražiti krivca. Krivi su bili svi — kriv je bio njen prvi suprug, muževan i nevoljen, koji je nije poslušao kad mu je šaputala u uho da pripazi. Kriv je bio i drugi suprug, nemuževan i voljen, koji ju je odvukao iz Praga u provincijski gradić i tamo bez prestanka jurio za ženama tako da je stalno patila od ljubomore. Ali ni jednom ni drugom nije mogla ništa. Jedino biće koje joj je pripadalo i nije moglo pobjeći, talac koji je mogao platiti za sve ostale, bila je Tereza.

Uostalom, možda je zaista upravo ona bila kriva za majčinu sudbinu. Ona, to jest apsurdno sjedinjavanje spermatozoida najmuževnijeg muškarca s jajašcem najljepše žene. U toj fatalnoj sekundi koja se zove Tereza dan je znak za početak trke na dugoj stazi upropaštena majčinog života.

Majka je neprestano objašnjavala Terezi da biti majkom znači žrtvovati sve. Njene su riječi zvučale uvjerljivo, jer je iza njih stajao život žene koja je zbog svoga djeteta izgubila sve. Tereza je slušala i vjerovala da je materinstvo najveća vrijednost u životu, ali istodobno i velika žrtva. A ako je materinstvo utjelovljenje Žrtve, onda je usud kćeri Krivica koju je nemoguće

6.

Tereza, naravno, nije znala kako je to bilo one noći kad je majka šaptala njezinu ocu u uho neka dobro pazi. Krivica koju je osjećala bila je nejasna kao praroditeljski grijeh. Činila je sve što je mogla da se oslobodi te krivice. Majka ju je ispisala iz gimnazije pa je od petnaeste godine radila kao konobarca i sve što bi zaradila davala je majci. Bila je spremna učiniti sve samo da zadobije njenu ljubav. Vodila je kućanstvo, brinula se za polu-braću, cijele je nedjelje čistila i prala. Bila je to šteta, jer je u gimnaziji bila najnadarenija djevojka u razredu. Težila je nečemu višem, ali u tom malom gradu ništa više za nju nije

postojalo. Tereza je prala rublje, a pored korita je ležala otvorena knjiga. Okretala je listove, a na knjigu su padale kapi vode.

U kući se nije znalo za stid. Majka je hodala po stanu samo u rublju, katkad bez grudnjaka, a katkad, u ljetnim danima, potpuno naga. Očuh nije hodao nag, ali je imao običaj ući u kupaonicu uvijek kad je Tereza bila u kadi. Jednom se zbog toga zaključala, a majka je digla dreku: „Za koga ti sebe smatraš? Sta misliš tko si ti? Misliš da će ti odgristi tvoju ljepotu?"

(Ta situacija zorno pokazuje da je mržnja prema kćeri bila u majci jača od ljubornpie,,Krivica kćeri bila

je beskrajna i obuhvaćala je i nevjerstva drugog supruga. Ako se kći želi emancipirati, ako inzistira na nekim svojim pravima — da se, na primjer, zaključava u kupaonicu — za majku je to manje prihvatljivo nego eventualno muževo seksualno zanimanje za Terezu.) Jednom prilikom, zimi, majka je šetkala po stanu gola pri upaljenu svjetlu. Tereza je požurila navući zavjese da majku ne gledaju iz kuće preko puta. Iza sebe je čula njen smijeh. Dan kasnije došle su k majci prijateljice — susjeda, kolegica iz trgovine, mjesna učiteljica i još dvije-tri žene koje su imale običaj redovito se sastajati. Tereza je na trenutak ušla u sobu zajedno sa šesnaestogodišnjim sinom jedne od njih, a majka je to smjesta iskoristila da ispriča kako je sinoć njena kći štitila njezin stid. Smijala se, a smijale su se i ostale žene. "Tereza se ne želi pomiriti s tim da ljudsko tijelo piša i prdi", rekla je majka. Tereza je pocrvenjela, ali majka je nastavila: „Zar u tome ima nešto loše?" I odmah je sama odgovorila na postavljeno pitanje — glasno je pustila vjetar. Sve su se žene smijale.

7.

Majka glasno podriguje, priča bez uvijanja o svom seksualnom životu, pokazuje umjetnu vilicu. Naučila je da je spretno otkači jezikom u ustima tako da joj, kad se nasmije, gornja čeljust padne na donje zube, a lice iznenada dobije zastrašujući izraz.

Njeno ponašanje nije ništa drugo nego jedna jedina silovita gesta kojom odbacuje svoju ljepotu i mladost. U vrijeme kad je devet udvarača klečalo u krugu oko nje, budno je čuvala svoju golotinju. Kao da je mjerom stida htjela izraziti vrijednost koju ima njeno tijelo. Ako se danas više ne stidi, čini to radikalno, kao da tom be-stidnošću želi svečano povući crtu preko života i viknuti da mladost i ljepota, koje je nekad toliko cijenila, nemaju u stvari nikakve vrijednosti.

Čini mi se da je Tereza produženje one geste kojom je majka daleko od sebe odbacila svoj život ljepotice.

(A ako Tereza ima i sama nervozne pokrete, nedovoljno elastične geste, tome se ne treba čuditi — ona velika majčina gesta, divlja i samouništavajuća, ostala je u Terezi, postala je Tereza!)

8.

Majka traži pravdu za sebe i zahtijeva da krivac bude kažnjen. Zato inzistira na tome da kći ostane s njom u svijetu bestidnosti, u kome mladost i ljepota ništa ne znače, gdje je čitavo čovječanstvo samo jedan golemi koncentracioni logor tijela koja su sva slična jedno drugome i u kojima su duše nevidljive.

Sad možemo bolje shvatiti smisao tajnoga Terezi-na poroka, njenih čestih i dugih pogleda u zrcalo. Bila je to borba s majkom. Bila je to čežnja da ne bude tijelo kao što su ostala tijela, već da na površini vlastita lica vidi „vojsku duše koja je nagrnula iz potpalublja". To nije bilo nimalo lako, jer je duša, tužna, bojažljiva, uplašena, bila negdje duboko u Terezi i stidjela se izaći na vidjelo.

Tako je bilo upravo onoga dana kad je prvi put susrela Tomaša. Provlačila se između pijanaca u restoranu, tijelo joj je bilo savijeno pod težinom krigli piva na poslužavniku, a duša joj je bila negdje u želucu ili pankreasu. I upravo u tom trenutku Tomaš joj se obratio. To je obraćanje bilo vrlo značajno, jer je dolazilo od nekoga tko nije poznavao ni njezinu majku ni pijance koji su joj svakoga dana upućivali stereotipne, vulgarne primjedbe. Status tuđinca uzdizao ga je iznad ostalih.

Djela Milana Kundere

Uzdizalo ga je još nešto — na stolu je držao otvorenu knjigu. U toj njenoj krčmi još nitko nije sjedio s otvorenom knjigom na stolu. Knjiga je za Terezu bila znak prepoznavanja pripadnika tajnog bratstva. Grubom svijetu koji ju je okruživao mogla se oduprijeti samo jednim oružjem — knjigama koje je posuđivala u gradskoj knjižnici, naročito romanima. Pročitala ih je bezbroj, od Fieldinga do Thomasa Manna. Pružali su joj mogućnost imaginarnog bijega od života u kome nije nalazila nikakvo zadovoljstvo, ali bili su joj važni i kao predmeti — voljela je šetati ulicama s romanom ispod ruke. Bili su joj isto što i elegantni štap za dendija iz prošloga stoljeća. Činili su je različitom od drugih.

(Usporedba knjige s elegantnim štapom dendija nije sasvim točna. Stap je činio dendija ne samo različitim od drugih, nego i mondenim i pomodnim. Knjiga je činila Terezu različitom od drugih, ali ju je činila staromodnom. Bila je, naravno, još odveć mlada da bi sama mogla uvidjeti koliko je staromodna. Mladići koji su prolazili pored nje s bučnim tranzistorima u rukama doimali su joj se glupima. Izmaklo joj je, međutim, da su moderni.)

Onaj koji joj se obratio bio je tuđinac, ali i član tajnoga bratstva. Obratio joj se pristojno i Tereza je osjetila kako se njezina duša probija na površinu kroz sve arterije, vene i pore, da mu se pokaže.

9.

Kada se Tomaš vratio iz Ziiricha u Prag, misao da je njegov susret s Terezom posljedica šest malo vjerojatnih slučajnosti izazivala je u njemu osjećaj nelagode.

Samo, nije li događaj utoliko značajniji i dragocjeniji što je više slučajnosti potrebno da do njega dođe?Samo slučaj nam može izgledati kao poruka. Ono što se događa silom prilika, ono što očekujemo, ono što se ponavlja svakoga dana, to je nijemo. Samo slučajnost nam govori. Nastojimo čitati iz nje kao vračare iz šara koje ostavlja kaveni talog na dnu šalice.

Tomaš je Terezi u njenom restoranu izgledao kao apsolutna slučajnost. Sjedio je za stolom iznad otvorene knjige. Podigao je pogled prema Terezi i nasmijao se. — Jedan konjak — rekao je.

U tom trenuku iz radija je odzvanjala glazba. Tereza je otišla iza šanka po konjak i okrenula gumb da odzvanja još glasnije. Prepoznala je Beethovena. Poznavala ga je od vremena kad je u njihov grad

doputovao kvartet iz Praga. Tereza je (koja je, kako znamo, čeznula za nečim „višim") otišla na koncert. Dvorana je bila prazna. Osim nje bili su tu još samo gradski apotekar i njegova žena. Na podiju je, prema tome, Jtkdiftkvartet glazbenika, a u dvorani tercet slušatelja.

ali muzičari su bili tako dobri da nisu otkazali koncert, nego su cijelu večer svirali posljednja tri Beethovenova kvarteta samo za njih.

Apotekar je poslije koncerta pozvao glazbenike na večeru i zamolio nepoznatu djevojku da i ona pođe s njima. Od tog vremena Beethoven se pretvorio u sliku svijeta na drugoj strani, svijeta za kojim je čeznula. Dok je sa šanka nosila konjak za Tomaša, nastojala je pročitati tu slučajnost — kako je to moguće da upravo sada, dok nosi konjak nepoznatu muškarcu koji joj se sviđa, čuje Beethovena?

U nužnosti nema čarolija, a slučajnost ih je puna. Ako ljubav treba da bude nezaboravna, oko nje se od prvog trenutka moraju okupljati slučajnosti kao ptice oko svetoga Franje Asiškog.

10.

Pozvao ju je da plati. Zatvorio je knjigu (znak prepoznavanja tajnog bratstva), a ona ga je poželjela upitati što to čita.

— Možete li mi napisati račun na broj sobe? — upitao je.

— Naravno — rekla je. — Koji broj? Pokazao joj je ključ za koji je bila pričvršćena

drvena pločica s crvenom šesticom.

— Baš neobično — rekla je. — Broj šest.

— Sto je u tome neobično? — upitao je. Sjetila se da je u Pragu, prije nego što su se

roditelji rastali, stanovala u kući na broju šest. Rekla je, međutim, nešto drugo (a na nama je da registriramo taj lukavi potez): — Vi imate sobu broj šest, a meni u šest sati završava smjena.

— A moj vlak ide u sedam — rekao je nepoznati muškarac.

Nije znala što da kaže, dala mu je račun da ga potpiše i odnijela ga na recepciju. Kad je završila s poslom, stranac više nije sjedio za stolom. Je li shvatio njenu diskretnu poruku? Izašla je iz restorana uzbuđena.

Preko puta hotela nalazio se malen, prorijeđeni park, očupani park prljavog malog grada, koji je njoj

uvijek predstavljao otok ljepote — bio je tu travnjak, četiri topole, klupe, tužna vrba i grmovi forzicija.

Sjedio je na žutoj klupi s koje je mogao vidjeti ulaz u restoran. Upravo na toj klupi sjedila je jučer s knjigom u ruci! U tom je trenutku shvatila (ptice slučajnosti su joj slijetale na ramena) da joj je taj

nepoznati muškarac suđen. Obratio joj se, pozvao je da sjedne pokraj njega. (Vojska njene duše je nagrnula na palubu tijela.) Zatim ga je otpratila na stanicu, a on joj je na rastanku dao svoju posjetnicu i telefonski broj. —Ako slučajno nekad dođete u Prag...

7 7.

Ta posjetnica koju joj je dao u posljednjem trenutku, a još više poticaj slučajnosti (knjiga, Beethoven, broj šest, žuta klupa u parku), dali su joj hrabrosti da ode od kuće i promijeni svoju sudbinu. Možda su upravo te slučajnosti (uostalom, sasvim skromne, sive, potpuno u skladu s tim beznačajnim gradom) pokrenule njenu ljubav i postale izvor energije koju neće iscrpiti do kraja života. Naš je svakodnevni život neprestano bombardiran slučajnostima, točnije rečeno slučajnim susretima ljudi i događaja koje nazivamo koincidencijama. Koincidencija znači da se dva neočekivana događaja odigravaju istodobno, da se susreću — Tomaš se pojavi u restoranu i istodobno zazvuči Beethovenova glazba. Golemu većinu takvih koincidencija čovjek uopće ne primjećuje. Da je u restoranu za stolom umjesto Tomaša sjedio gradski mesar, Tereza ne bi uopće primijetila da iz radija odzvanja Beethoven (iako je susret Beethove-na i mesara također zanimljiva koincidencija). Ljubav što se javlja izoštrila je u njoj smisao za lijepo, i ona tu glazbu više nikad neće zaboraviti. Bit će duboko ganuta svaki put kad je čuje. Sve što se u tim trenucima bude događalo oko nje bit će ozareno tom glazbom i postat će lijepo.

Djela Milana Kundere

Na početku romana koji je nosila ispod ruke kad je došla kod Tomaša, Ana se susreće s Vronskim pod čudnim okolnostima. Nalaze se na peronu s kojega se netko upravo bio bacio pod vlak. Na kraju romana baca se pod vlak Ana. Ta simetrična kompozicija, kod koje se pojavljuje isti motiv na početku i na kraju, može izgledati tipično „romaneskna". Da, slažem se, ali samo pod uvjetom da riječ „romaneskna" ne shvatite kao „izmišljen", „umjetni", „različit od života". Jer upravo tako su komponirani ljudski životi. Komponirani su kao skladba. Čovjek, vođen svojim smislom za lijepo, pretvara slučajni događaj (Beethovenovu glazbu, smrt na željezničkoj stanici) u motiv koji će zauvijek ostati u skladbi njegova života. Vraćat će mu se, ponavljat će ga, mijenjat će ga i razvijati kao kompozitor temu svoje sonate. Ana je mogla oduzeti sebi život i na drugi način, ali motiv željezničke stanice i smrti, taj nezaboravni motiv povezan s rađanjem ljubavi, privlačio ju je, u trenucima očajanja, svojom mračnom ljepotom. Čovjek i ne znajući komponira svoj život prema zakonima ljepote i u trenucima najdubljega beznađa.

Romanu se, prema tome, ne može zamjeriti što je fasciniran tajanstvenim susretima slučajnosti (kao što je susret Vronskog, Ane, perona i smrti, ili susret Beetho-vena, Tomaša, Tereze i konjaka), ali se zato može s pravom predbacivati čovjeku što je u svom svakodnevnom životu slijep za takve slučajnosti pa mu život zbog toga gubi dimenziju ljepote.

12.

Probuđena slijetanjem ptice slučajnosti na ramena, uzela je tjedan dana odmora i, ne govoreći ništa majci, sjela u vlak. Često je odlazila u toalet pogledati se u zrcalo i zamoliti dušu da u presudnom danu

njenog života ni na trenutak ne napusti palubu tijela. I dok se tako promatrala, odjednom se uplašila — osjetila je peckanje u grlu. Zar da se u presudnom danu svoga života razboli?

Ali povratka više nije bilo. Javila mu se telefonom s kolodvora a kad je otvorio vrata, počela su joj strahovito zavijati crijeva. Postidjela se. Bilo je to kao da u trbuhu nosi svoju majku koja se sad cereka ne bi li joj pokvarila susret s Tomašem.

U prvom je trenutku imala osjećaj da će je zbog tih neukusnih zvukova otjerati, ali on ju je, umjesto toga, zagrlio. Bila mu je zahvalna što se ne obazire na to krčanje i strastveno ga je ljubila, zamagljenih očiju. Nije prošla ni minuta i već su vodili ljubav. Cičala je. Već je imala groznicu. Dobila je gripu. Kraj cijevi za vođenje kisika u pluća bio je začepljen i crven.

Onda je drugi put došla s teškim kovčegom u koji je potrpala sve svoje stvari, odlučna da se više nikad ne vrati u mali grad. Pozvao ju je k sebi tek drugog dana

na večer. Prenoćila je u jeftinu hotelu, ujutro odnijela kovčeg u garderobu na kolodvoru a zatim je do večeri lutala po Pragu sAnom Karenjinom ispod ruke. Uvečer je pozvonila, otvorio je vrata a ona nije ispuštala knjigu iz ruke kao da je ona ulaznica u Tomašev svijet. Postala je svjesna da ima samo tu jednu bijednu ulaznicu i dolazilo joj je da zaplače. Da ne bi zaplakala, bila je govor-ljiva, govorila je glasno i smijala se. I opet ju je vrlo brzo nakon dolaska stegnuo u zagrljaj pa su vodili ljubav. Stupila je u maglu u kojoj se ništa nije moglo vidjeti, u kojoj su se mogli čuti samo njeni krici.

13.

To nije bilo uzdisanje i jecanje, bili su to zaista krici. Vikala je tako da je Tomaš morao odmaknuti glavu od njezina lica. Imao je osjećaj da će mu njen glas probiti bubnjić. Ti krici nisu bili izraz čulnosti. Čulnost je maksimalna mobilizacija čula — čovjek napeto promatra onog drugog i osluškuje svaki zvuk. A njeni krici su, suprotno tomu, imali za cilj pomračenje čula da ništa ne vide i ne čuju. To je vikao sam naivni idealizam njene ljubavi koja je htjela da bude negacija svih suprotnosti, negacija dvojnosti tijela i duše pa možda i negacija vremena.

Je li imala zatvorene oči? Nije, ali nikamo nije gledala, zurila je u prazninu tavanice. I povremeno je naglo okretala glavu na jednu pa na drugu stranu.

Kad su krici utihnuli, zaspala je pored njega i cijele ga noći držala za ruku.

Još kad je imala osam godina, navikla se da prije nego što će zaspati steže jednu ruku drugom zamišljajući da drži čovjeka kojeg voli, čovjeka svog života. Zato nije teško shvatiti zašto je s takvom upornošću stezala u snu Tomaševu ruku — vježbala je, pripremala se za to od djetinjstva.

14.

Djevojka koja, umjesto da ide „za nečim višim", mora nositi pijancima pivo, a u nedjelju prati prljavo rublje svoje polubraće, stvara u sebi veliku rezervu vitalnosti, rezervu o kakvoj ne mogu ni sanjati ljudi koji studiraju na sveučilištima i zijevaju nad knjigama. Tereza je pročitala više nego oni, saznala je o životu više nego oni, ali nikad toga neće biti svjesna. Ono po čemu se čovjek koji je studirao razlikuje od samouka nije količina znanja nego to što u prvoga imamo umjesto vitalnosti samouvjerenost. Elan s kojim se Tereza u Pragu bacila u život bio je istodobno silovit i labilan. Kao da je očekivala da će joj jednoga dana netko reći: „Ti ne spadaš ovamo! Vrati se tamo otkud si došla!" Sva njena volja za životom visila je o jednoj niti — o Tomaševom glasu, koji je nekad izvukao na površinu njenu dušu skrivenu negdje u utrobi.

Tereza je dobila mjesto u fotografskom laboratoriju, ali to joj nije bilo dovoljno. Htjela je sama fotografirati. Tomaševa prijateljica Sabina posudila joj je tri-četiri monografije slavnih majstora kamere, sastala se s njom u kavani i nad otvorenim knjigama joj objasnila što je zanimljivo na pojedinim fotografijama. Tereza ju je šutke slušala, s koncentracijom koju je malo

'{ ¦

koji profesor vidio u svojih đaka. Zahvaljujući Sabini shvatila je srodnost fotografije i slikarstva i prisiljavala je Tomaša da ide na sve izložbe koje su priređivane u Pragu. Brzo joj je uspjelo objaviti neke svoje fotografije u ilustriranom časopisu i jednoga je dana prešla iz laboratorija među profesionalne fotografe lista.

Iste večeri otišli su s prijateljima u bar da proslave to unapređenje i plešu. Tomaš je bio loše raspoložen i, kad je navalila da joj kaže što se dogodilo, priznao joj je, nakon što su se vratili kući, da je bio ljubomoran kad je vidio kako pleše s njegovim kolegom.

— Bio si zaista ljubomoran? — pitala ga je barem deset puta, kao da joj je javio da je dobila Nobelovu nagradu pa ne može povjerovati.

Naposljetku ga je uhvatila oko pasa i zaplesala s njim po sobi. Nije to bio društveni ples kakav je prije sata izvodila u baru. To je bila neka seoska poskočica, ludo skakutanje pri kome je dizala noge visoko u zrak, nespretno skakala i vukla ga po sobi tamo-amo.

Na nesreću, ubrzo nakon toga počela je i sama patiti od ljubomore, ali ta ljubomora nije bila za Tomaša Nobelova nagrada, nego teret kojeg će se riještiti tek kratko vrijeme prije smrti.

15.

Stupala je oko bazena gola s još mnogo drugih golih žena, Tomaš je sjedio u košari obješenoj ispod svoda plivališta, vikao na njih, tjerao ih da pjevaju i prave čuč-njeve. One koje nisu dobro izvodile vježbu, ubijao je.

Htio bih se još jednom vratiti na taj san. Njegov užas nije počeo u trenutku kad je Tomaš ispalio prvi hitac. San je bio strašan od samoga početka. Bilo je strašno što mora gola stupati paradnim korakom s drugim golim ženama. To je za Terezu bio pojam užasa. Dok je bila kod majke, nije se smjela zaključavati u kupaonici. Majka joj je time htjela reći kako je njeno tijelo isto kao sva druga tijela, kako nema pravo na stid, kako nema nikakva razloga skrivati nešto što postoji u milijardama primjeraka. U majčinu svijetu sva su tijela bila jednaka i stupala su u koloni, jedno za drugim. Golotinja je za Terezu od djetinjstva bila znak obvezne uniformnosti koncentracionog logora, znak poniženja.

Odmah na samom početku toga sna postojao je još jedan užas — sve žene bile su prisiljene pjevati! Ne samo što su im tijela bila jednaka, podjednako bezvrijedna, ne samo da su bila obični zvučni mehanizmi bez duše, nego su se žene morale i radovati tome! Bila je to radosna solidarnost stvorenja bez duše! Žene su bile

sretne što su odbacile teret duše, taj smiješni ponos, iluziju o jedinstvenosti, i Što su sve jednake. Tereza je pjevala s njima, ali se nije radovala. Pjevala je od straha da će je žene ubiti ako ne bude pjevala s njima.

Ali što je trebalo značiti to da je Tomaš pucao u njih, što su jedna za drugom padale mrtve u bazen?

Žene koje se raduju što su jednake, što se međusobno ne razlikuju, slave, u stvari, svoju buduću smrt, koja će njihovu istovjetnost učiniti apsolutnom. Hitac je, prema tome, bio tek sretna kulminacija njihova mrtvačkog stupanja. Zato su se poslije svakog ispaljenog metka radosno smijale i pjevale još glasnije dok je les tonuo u dubinu.

Ali zašto je upravo Tomaš pucao i zašto je htio ubiti i Terezu?

Zato što je upravo on poslao Terezu među njih. To je ono što san želi reći Tomašu kad mu već Tereza ne zna reći sama. Došla je k njemu da bi pobjegla iz majčina svijeta u kome su sva tijela bila jednaka. Došla je k njemu da bi njeno tijelo postalo jedinstveno i nezamjenjivo. A on je sad ponovno nacrtao znak jednakosti između nje i drugih — sve ih ljubi na jednak način, miluje ih na jednak način, ne pravi nikakvu, nikakvu, nikakvu razliku između Terezina tijela i drugih tijela. Tako ju je ponovno poslao u svijet iz kojeg je htjela pobjeći. Poslao ju je stupati golu s drugim golim ženama.

16.

Sanjala je naizmjenično tri serije snova — prva serija, u kojoj su divljale mačke, govorila je o njenim patnjama za života. Druga serija je u bezbroj varijacija prikazivala prizor njenog pogubljenja. Treća je govorila o njenom životu poslije smrti, kad se poniženje pretvorilo u stanje koje nikada neće imati kraja.

U tim se snovima nije imalo što dešifrirati. Optužba protiv Tomaša bila je tako jasna da je mogao samo šutjeti i spuštene glave milovati Terezu po ruci.

Osim toga što su mnogo govorili, ti su snovi bili i lijepi. To je okolnost koja je izmakla Freudu kad je postavljao svoju teoriju snova. San nije samo poruka (eventualno šifrirana poruka), nego i estetska aktivnost, igra mašte koja je vrijednost sama po sebi. San je dokaz da fantazija, sanjarenje o onome što se

nije dogodilo, spada u najosnovnije ljudske potrebe. Tu je korijen izdajničke opasnosti od sna. Kad san ne bi bio lijep, ne bi ga bilo teško brzo zaboraviti. A ona se neprestano vraćala svojim snovima, ponavljala ih u sebi, pretvarala ih u legende. Tomaš je živio hipnotiziran čarolijom jedva podnošljive ljepote Terezinih snova.

— Tereza, Terezice, kamo se to gubiš? Ta ti svakog dana sanjaš o smrti, kao da zaista želiš otići... —

govorio je dok su sjedili jedno nasuprot drugome za stolićem u vinskoj konobi.

Bio je dan, razum i volja opet su vladali. Kap crvenog vina polako je tekla niz staklo čaše i Tereza je rekla: — Ja tu ništa ne mogu, Tomaš. Ta ja sve razumijem. Znam da me voliš. Znam da ta tvoja nevjerstva nisu nikakva tragedija...

Gledala je u njega s ljubavlju, ali se bojala noći koja dolazi, plašila se svojih snova. Njen život je bio prepolovljen, i te dvije polovine borile su se međusobno danju i noću.

17.

18.

Onaj tko neprestano teži „nekamo više" mora računati s tim da će jednoga dana osjetiti vrtoglavicu. A što je to vrtoglavica? Strah od pada? I zašto dobivamo vrtoglavicu i na vidikovcu, iza sigurne ograde? Vrtoglavica nije strah od pada, već nešto sasvim drugo. Vrtoglavica znači da nas dubina ispod nas privlači, mami, da izaziva u nama čežnju za padom kojoj se izbezumljeni suprotstavljamo.

Povorka golih žena oko bazena, leševi u pogrebnim kolima koji se raduju što je Tereza mrtva kao i oni, to je bilo ono „dolje" kojeg se užasavala, odakle je jednom već pobjegla, ali koje ju je i dalje na neki tajanstven način privlačilo. To je bila njezina vrtoglavica — dozivanje slatke (gotovo vesele) rezignacije prema sudbini i duši. Dozivala ju je solidarnost stvorenja bez duše i u trenucima slabosti dolazila je u iskušenje da se odazove tom pozivu i vrati majci. Javljala joj se želja da povuče vojsku duše s palube tijela, da sjedne među majčine prijateljice i da se smije tome što je jedna od njih glasno pustila vjetar. Da stupa s njima naga oko bazena i pjeva.

Točno je da je Tereza do odlaska od kuće neprestano ratovala s majkom, ali ne zaboravimo da ju je istodobno nesretno voljela. Bila je spremna učiniti za nju bilo što samo kad bi to majka zatražila od nje glasom ljubavi. I našla je snage da ode samo zato što nikad nije čula taj glas.

Kad je majka shvatila da je svojom agresivnošću izgubila vlast nad kćeri, počela joj je u Prag pisati pisma ispunjena jadikovkama. Zalila se na muža, na poslodavca, na zdravlje, na djecu i nazivala Terezu jedinim bićem koje joj je ostalo. Terezi se učinilo da konačno čuje glas majčine ljubavi za kojim je čeznula dvadeset godina i poželjela se vratiti. Željela se vratiti utoliko više što se osjećala slabom. Tomaševa nevjerstva naglo su joj otkrila koliko je bespomoćna, a iz osjećaja bespomoćnosti rodila se vrtoglavica, neizdrživa čežnja za padom. Jednoga dana majka ju je nazvala telefonom. Navodno boluje od raka. Živjet će možda samo još nekoliko mjeseci. Ta vijest pretvorila je Terezino očajanje zbog Tomaševih nevjerstava

u pobunu. Predbacivala je sebi da je izdala majku zbog muškarca koji je ne voli. Bila je spremna zaboraviti sve čime ju je majka mučila. Sad je bila u stanju da je shvati. Ta obje se flaJa^e u..

istoj situaciji — majka voli očuha, kao što Tereza voli Tomaša, a očuh muči majku varajući je s drugim ženama, kao i Tomaš Terezu. Ako se majka ružno odnosila prema Terezi, to je bilo samo zato što je previše patila.

Ispričala je Tomašu da joj je majka bolesna i rekla mu da će uzeti tjedan dana odmora i otputovati k njoj. Glas joj je bio pun prkosa.

Kao da je naslutio da je ono što je privlači majci u stvari zov dubine, Tomaš je bio protiv tog putovanja. Nazvao je bolnicu u malom gradu. Evidencija o oboljenjima od raka vodi se u Češkoj vrlo temeljito pa je bez teškoća ustanovio da u Terezine majke nikad nije otkriveno ni-. šta što bi ukazivalo na rak i da u toku posljednjih godinu dana nije uopće bila kod liječnika.

Poslušala je Tomaša i nije otputovala k majci, ali je istoga dana pala na ulici i razbila koljeno. Hod joj je postao nesiguran i gotovo se svakoga dana događalo da padne, da se udari u nešto, ili da ispusti neki predmet koji je držala u rukama.

U njoj je tinjala nesvladiva čežnja za padom. Živjela je u stanju neprestane vrtoglavice.

Onaj tko pada kaže „Podigni me!" I Tomaš ju je strpljivo podizao.

19.

„Htjela bih da vodimo ljubav u mom atelijeru kao da je pozornica. Da naokolo stoje ljudi, ali da nam ne smiju prići. I da ne mogu odvojiti pogled od nas..."

Kako je vrijeme prolazilo, ta je slika postupno gubila prvobitnu sposobnost ranjavanja i počela je uzbuđivati. Nekoliko je puta šaptom opisivala tu situaciju Tomašu dok su vodili ljubav.

Učinilo joj se da je otkrila način na koji može izbjeći kažnjavanje, kako je shvaćala svako Tomaševo nevjerstvo — neka je povede sa sobom! Neka je vodi kod svojih ljubavnica! Možda bi tako njezino tijelo postalo opet prvo i jedino. Njezino tijelo bi postalo njegov alter ego, njegov ađutant i asistent.

— Ja ću ih svlačiti, okupat ću ih u kadi i dovesti ih tebi... — Šaptala mu je dok su ležali stisnuti jedno uz drugo. Čeznula je da se pretvore u jedno herma-froditsko biće i da tijela drugih žena budu njihove zajedničke igračke.

20.

Da postane alterego njegova poligamnog života. Tomaš nije bio u stanju to shvatiti, a ona se nije mogla osloboditi te predodžbe, pa se pokušala zbližiti sa Sabinom. Predložila je da joj napravi seriju fotografskih portreta. Sabina ju je pozvala u atelijer i konačno je vidjela tu veliku prostoriju usred koje je stajao široki kauč kvadratna oblika, kao podij.

— Prava je sramota što još nisi bila kod mene — rekla je Sabina pokazujući joj slike koje su stajale naslonjene na zid. Čak je odnekud izvukla staro platno koje je slikala još u školi. Na njemu je bilo prikazano građenje željezare. Slikala je željezaru u vrijeme kad je škola zahtijevala najstrožiji realizam (moderna umjetnost, smatralo se tada, podriva socijalizam) i Sabina je, vođena natjecateljskim duhom, nastojala biti strožija od profesora pa je slikala tako da se na platnu ne može zapaziti potez kista, da bude slično kolor fotografiji.

— Ovu sam sliku upropastila. Kapnula mi je na nju crvena boja. Najprije sam bila nesretna, a onda mi se ta mrlja počela sviđati, jer je izgledala kao pukotina. Kao da gradilište više nije pravo gradilište, nego obična kazališna dekoracija, gradilište naslikano na kulisama. Počela sam se igrati s tom pukotinom, proširivati je,

zamišljati što bi se kroz nju moglo vidjeti. I tako sam izradila prvi ciklus slika koje sam nazvala Kulise. Nikome ih, naravno, nisam smjela pokazati. Izbacili bi me iz škole. U prvom planu bio je uvijek savršeno realističan svijet, a iza njega, kao kroz poderano platno kulisa, moglo se vidjeti nešto drugo, nešto tajanstveno ili apstraktno.

Nekoliko trenutaka je šutjela, a onda dodala: — Naprijed je bila razumljiva laž, a otraga nerazumljiva istina.

Tereza je ponovno slušala s onom nevjerojatnom koncentracijom kakvu je malo koji profesor vidio na licu svoga đaka i otkrivala da zaista sve Sabinine slike, stare i najnovije, govore uvijek o istom, da su sve susret dviju tema, dvaju svjetova, da podsjećaju na fotografije nastale dvostrukom ekspozicijom filma. Krajolik iza kojeg se nazire stolna lampa. Ruka koja sa stražnje strane kida platno s idiličnom mrtvom prirodom, jabukama, orasima i osvijetljenom božičnom jelkom.

Osjetila je divljenje prema Sabini, a kako se slikarica držala prijateljski, to divljenje nije bilo praćeno strahom ni nepovjerenjem i pretvorilo se u simpatiju.

Bila je gotovo zaboravila na to da ju je došla slikati. Sabina ju je bila prisiljena sama podsjetiti na to. Otrgla je pogled od slika i ponovno ugledala kauč koji je stajao usred sobe kao podij.

21.

Pokraj kauča stajao je noćni ormarić a na njemu stalak u obliku ljudske glave, stalak kakve upotrebljavaju frizeri da na njima drže perike. Na Sabininom stalku, međutim, nije stajala perika nego polucilindar. Sabina se nasmijala. — To je šešir moga djeda.

Takav šešir, crn, tvrd, okrugao, Tereza je vidjela samo na filmu. Takav je šešir nosio Chaplin. Nasmijala se, uzela šešir i dugo ga razgledala. Zatim je upitala:

— Hoćeš da te fotografiram s ovim šeširom? Sabina se dugo smijala tom pitanju. Tereza je odložila polucilindar, uzela fotoaparat i počela slikati.

Nakon gotovo jednoga sata iznenada je upitala:

— Da li bi željela da te slikam nagu?

— Nagu? — rekla je Sabina, nasmijavši se.

— Da — ponovila je Tereza hrabro svoj prijedlog.

— Za to se treba najprije napiti — rekla je Sabina i otvorila bocu vina.

Tereza je osjećala slabost u čitavu tijelu, šutjela je, dok je Sabina šetala po sobi s čašom vina u ruci i pričala o svom djedu, koji je bio gradonačelnik nekog malog grada. Sabina ga nikad nije upoznala i jedino što joj je ostalo od njega bio je taj šešir i uz njega fo-

tografija na kojoj se vidjela tribina, a na njoj nekoliko mjesnih uglednika. Jedan od njih bio je njen djed. Ni po čemu se nije moglo zaključiti što rade na toj tribini, prisustvuju li nekoj proslavi ili otkrivaju spomenik nekom drugom ugledniku koji je također u svečanim prilikama nosio polucilindar na glavi.

Sabina je dugo pričala o polucilindru i djedu i kad je iskapila treću čašu, rekla je — Pričekaj! — i otišla u kupaon-

icu.

Vratila se u kupaćem ogrtaču. Tereza je uzela fotoaparat i prinijela ga oku. Sabina je raširila ogrtač.

li

22.

Fotoaparat je služio Terezi kao mehaničko oko kroz koje je promatrala Tomaševu ljubavnicu i kao veo kojim je pred njom skrivala lice.

Sabini je trebalo vremena da potpuno odbaci ogrtač. Situacija u kojoj se našla bila je ipak malo neugodnija nego što je pretpostavljala. Nakon nekoliko minuta prišla je Terezi i rekla: —A sad ću fotografirati ja tebe. Svući se.

Riječi „svući se" Sabina je čula mnogo puta od Tomaša i one su joj ostale u glavi. Naređenje što ga je Tomaševa ljubavnica uputila Tomaševoj ženi bilo je, prema tome, Tomaševo naređenje. Povezao je te dvije žene istom magičnom rečenicom. Imao je svoj način da nedužni razgovor sa ženom pretvori u erotsku situaciju — nije to radio ni milovanjem, ni dodirom, ni laskanjem, ni molbom nego naredbom koju je izgovarao naglo, iznenadno, tihim glasom, ali energično i autoritativno, i uvijek s fizičkim odstojanjem; nikad u takvom trenutku nije dodirivao ženu. I Terezi je često istim tonom govorio „Svući se!" pa i kad bi to rekao tiho, i kad bi to samo šapnuo, bilo je to naređenje. A ona bi uvijek osjetila uzbuđenje zbog toga što se pokorava. Sad je čula te iste riječi i želja da posluša bila je u njoj možda

još veća, jer je poslušati stranu osobu posebna ludost, ludost u ovom slučaju utoliko ljepša što naredbu ne izdaje muškarac nego žena.

Sabina je uzela fotoaparat i Tereza se svukla. Stajala je pred Sabinom gola i razoružana. Doslovno razoružana, to jest bez aparata kojim je maločas krila lice i istodobno nišanila u Sabinu, kao oružjem. Predana Tomaševoj ljubavnici na milost i nemilost. To prekrasno prepuštanje ju je opijalo. Željela je da sekunde u kojima stoji naga pred njom nikad ne minu.

Mislim da je i Sabina osjetila posebnu čaroliju situacije kad se pred njom našla žena njenog ljubavnika, čudno podatna i plaha. Dva ili tri puta je pritisnula okidač a onda, kao da se uplašila te očaranosti i pokušala je brzo otjerati, prasnula u smijeh.

Nasmijala se i Tereza, pa su se brzo odjenule.

23.

Sva prijašnja zlodjela ruske imperije odvijala su se prikrivena diskretnom sjenom. Deportacija milijuna Litvanaca, umorstvo stotina tisuća Poljaka, likvidacija krimskih Tatara, sve je to ostalo u sjećanju bez fotografskih dokumenata pa, prema tome, kao nešto što se ne može dokazati, što će biti prije ili poslije proglašeno za izmišljotinu. Nasuprot tome, upad u Cehoslovačku 1968. godine do najmanjih je pojedinosti fotografiran, snimljen na film i pohranjen u arhive čitavog svijeta.

Češki fotografi i snimatelji bili su svjesni da upravo oni mogu učiniti ono jedino što je još bilo moguće učiniti: sačuvati za daleku budućnost sliku nasilja. Tereza je provela na ulicama punih sedam dana, fotografirajući ruske vojnike i oficire u svim mogućim situacijama koje su odavale stvarni karakter invazije. Rusi nisu znali što da rade. Dobili su precizne instrukcije kako da se ponašaju ako netko puca na njih ili ih gađa kamenjem, ali im nitko nije rekao što da rade ako netko u njih uperi objektiv fotoaparata.

Potrošila je gomilu filmova. Približno polovicu je podijelila stranim novinarima kao nerazvijene negative (granice su ostale otvorene, novinari su dolazili da barem osjete atmosferu i bili su zahvalni za svaki do-

kument). Mnoge su njezine fotografije objavljene u raznim stranim listovima — na njima su se vidjeli tenkovi, stisnute pesnice, srušene kuće, žrtve pokrivene krvavom crveno-plavo-bijelom zastavom, mladići na motociklima kako u ludoj vožnji oko tenkova mašu češkim zastavama na dugačkim kopljima i mlade djevojke u nevjerojatno kratkim suknjama kako provociraju jadne, seksualno izgladnjele ruske vojnike ljubeći se pred njihovim očima s nepoznatim prolaznicima. Već sam rekao da ruska invazija nije bila samo tragedija, nego i svečanost mržnje puna neobične (i posve neobjašnjive) euforije.

24.

Ponijela je sa sobom u Švicarsku pedesetak fotografija koje je sama razvila i povećala s najvećom brižnošću. Otišla ih je ponuditi poznatom ilustriranom časopisu. Urednik ju je primio vrlo ljubazno (svi su

Česi još nosili oko glave aureolu svoje nesreće koja je potresla dobre Švicarce), ponudio joj je da sjedne u naslonjač, pregledao fotografije, pohvalio ih i objasnio joj kako sad, nakon što je od događaja proteklo stanovito vrijeme, više nema nade („iako su vrlo lijepe") da bi ih netko htio objaviti.

— Ali u Pragu još ništa nije svršeno! — protestirala je, nastojeći mu lošim njemačkim jezikom objasniti kako se upravo sada, u okupiranoj zemlji, u tvornicama, uprkos svemu, osnivaju radnički savjeti, kako studenti štrajkaju protestirajući protiv okupacije i čitava zemlja dalje živi na svoj način. Ta upravo to je neshvatljivo! A to nikoga ne zanima!

Urednik je bio sretan kad je u prostoriju ušla energična žena i prekinula ih u razgovoru. Pružila mu je fascikl i rekla: — Evo reportaže s nudističke plaže.

Urednik je bio osjećajan čovjek i pobojao se da će Čehinja koja fotografira tenkove, slike golih ljudi na plaži smatrati frivolnima. Zato je spustio fascikl na sam rub Stola l brzo rekao ženi koia ie došla: ^— Dnnusri Ha

ti predstavim tvoju kolegicu iz Praga. Donijela je divne snimke.

Žena je stegla Terezinu ruku i uzela njezine fotografije. — Vi za to vrijeme možete pogledati moje — rekla je.

Tereza je dohvatila fascikl i izukla iz njega fotografije.

Urednik se obratio Terezi kao da moli za oproš-tenje. — Točno suprotno od onoga što ste vi snimali.

— Ni govora — rekla je Tereza. — To je ista stvar.

Nitko nije shvatio tu rečenicu pa ni meni nije bilo sasvim lako objasniti što je Tereza u stvari htjela reći kad je usporedila nudističku plažu s ruskom invazijom. Razgledala je fotografije i dugo se zadržala nad jednom na kojoj se vidjela četveročlana obitelj — gola majka nagnuta nad djecu tako da su joj velike dojke visjele kao u koze ili krave, a na suprotnoj strani isto tako nagnut muškarac čiji je spolni organ s mošnjama isto tako izgledao kao neko minijaturno vime.

— Ne sviđaju vam se? — upitao je urednik.

— Izvrsno snimljeno.

— Ali tema vas šokira — rekla je autorica fotografija. — Na vama se odmah vidi da ne biste išli na nudističku plažu.

— Ne bih — rekla je Tereza.

Urednik se nasmijao. — Ipak se vidi odakle ste došli. Komunističke su zemlje strašno puritanske.

Autorica fotografija rekla je majčinski blago: — Gola tijela, u tome nema ničega! To je sasvim normalno! A sve što je normalno ujedno je i lijepo!

Tereza se sjetila svoje majke, kako je gola hodala po stanu. Činilo joj se da još čuje smijeh koji je odjeknuo iza njenih leđa kad je potrčala navuci zavjese kako

nitko ne hl viHin ntpnn crnln mnilni

25.

Fotografkinja je pozvala Terezu na kavu u kantinu.

— Fotografije što ste ih napravili veoma su zanimljive. Primijetila sam da imate mnogo osjećaja za žensko tijelo. Znate već na što mislim. Na one mlade žene u provokativnim pozama.

— One što se ljube pred ruskim tenkovima?

— Da. Mogli biste postati izvrstan modni fotograf. Morali biste se, naravno, povezati s nekom manekenkom. Najbolje s nekom koja se tek i sama pokušava probiti kao i vi. S njom biste mogli napraviti probne fotografije i ponuditi ih nekoj firmi. Naravno, bit će vam potrebno neko vrijeme da dođete do pravih poslova, ali bih, u međuvremenu, mogla učiniti nešto za vas. Mogla bih vas predstaviti uredniku koji vodi rubriku Naš vrt. Možda će mu zatrebati fotografije kaktusa, ruža i tih stvari.

— Mnogo vam hvala — rekla je Tereza iskreno, jer je vidjela da joj ta žena zaista želi pomoći. Istoga je trenutka, međutim, pomislila: zašto da fotografiram kaktuse? Nije imala nimalo volje da se još jednom upušta u ono kroz što je već prošla u Pragu — borbu za posao, za karijeru, za svaku objavljenu fotografiju. Nikad nije bila častohlepna iz taštine. Ono što je želje-

la bilo je pobjeći iz majčina svijeta. Da, to joj je bilo posve jasno: radila je fotografije s velikim žarom, ali mogla je usmjeriti taj žar na bilo koju drugu djelatnost, jer je fotografiranje bilo samo sredstvo da se probije „dalje i više" i živi pored Tomaša.

— Znate, moj muž je liječnik i može me izdržavati — rekla je. — Nisam prisiljena živjeti od fotografiranja.

— Neshvatljivo mi je da biste se mogli odreći fotografiranja, a napravili ste tako divne snimke — rekla je njena nova poznanica.

Da, fotografiranje u danima invazije, to je bilo nešto drugo. Te fotografije nije radila radi Tomaša. Snimala je iz strasti, ali ne iz strasti za fotografiranjem, nego iz strastvene mržnje. Ta se situacija više nikad neće ponoviti. Uostalom, te fotografije, koje je snimala iz strasti, danas više nikome nisu potrebne, jer nisu aktualne. Samo kaktusi su vječno aktualni. A kaktusi je ne privlače.

— Vrlo ste ljubazni — rekla je — ali radije ću ostati kod kuće. Posao mi nije neophodan.

— I to vas zadovoljava, da sjedite kod kuće? — upitala je fotografkinja.

— Više nego fotografiranje kaktusa — odgovorila je Tereza.

— I kad fotografirate kaktuse, to je vaš život — rekla je fotografkinja. — Kad živite samo za muža, to onda nije vaš život.

Rasrdila se i žena fotografkinja. — I sad ćete mi još reći da ste sretni?

— Naravno da sam sretna! — rekla je Tereza, još uvijek srdito.

— To može reći samo vrlo... — rekla je žena

fr\t~r»rrra fl-i ni i olt mi** Ar

rči 1

n m icnn

— Htjeli ste reći vrlo ograničena žena — dopunila je njezine riječi Tereza.

Fotografkinja se svladala i rekla. — Nisam htjela reći ograničena. Anakrona.

— U pravu ste — rekla je zamišljeno Tereza. — To isto kaže za mene i moj muž.

26.

Ali Tomaš je čitave dane provodio u bolnici, a ona je sjedila sama kod kuće. Sreća što je imala Karenjina pa ga je mogla izvoditi u duge šetnje! Kada bi se vratila kući, provodila je vrijeme nad udžbenicima njemačkog i francuskog jezika, ali bila je tužna i teško se mogla koncentrirati. U misli joj se često vraćao govor što ga je preko radija održao Dubček nakon povratka iz Moskve. Bila je već posve zaboravila što je zapravo rekao, ali još je čula njegov drhtavi glas. Razmišljala je o njemu — uhitili su ga strani vojnici, njega, glavu neovisne države, u vlastitoj zemlji, odvukli ga i četiri dana držali negdje u ukrajinskim brdima, prijetili da će ga strijeljati, kao što su dvanaest godina ranije strijeljali njegova mađarskog prethodnika Imre Nagvja, a onda su ga odvezli u Moskvu, naredili mu da se okupa, obrije, odjene i veže kravatu, priopćili mu da neće biti pogubljen, naredili mu da se i dalje smatra glavom države, smjestili ga za stol nasuprot Brežnjevu i prisilili ga da pregovara.

A onda se vratio ponižen i obratio se poniženom narodu. Bio je tako ponižen da nije mogao govoriti. Tereza nikad neće zaboraviti one strašne stanke usred rečenica. Je li bio toliko iscrpljen? Bolestan? Jesu li ga otrovali drogama. Ili je to naprosto bilo očajanje? I ako od Dubčeka ne ostane ništa, ostat će te duge, strašne

Stanke- trpnnn LraHn nnp mnn-ar* diofi \s^A^ ¦« kn--.*-~~

dah pred cijelim narodom koji ga je slušao okupljen oko prijemnika. Te stanke su izražavale sav užas što se sručio na njihovu zemlju.

Bilo je to sedmog dana invazije, slušala je Dubče-kovu izjavu u uredništvu dnevnika koji se tih dana bio pretvorio u list narodnog otpora. Svi koji su tamo slušali Dubčeka u tom su ga trenutku mrzili. Zamjerali su mu što je pristao na kompromis, osjećali su se poniženi njegovim poniženjem, a njegova slabost ih je vrijeđala.

Ali sada, dok se u Ziirichu sjećala tih trenutaka, nije više osjećala prezir prema Dubčeku. Riječ slabost više joj nije zvučala kao nešto sramno. Kad se čovjek nađe suočen s nadmoćnim, uvijek je slab, pa makar imao tijelo atlete kao Dubček. Ta slabost koja im je onda izgledala nepodnošljivom, odvratnom, koja ih je otjerala iz zemlje, sada ju je odjednom počela privlačiti. Postala je svjesna da i ona spada među slabe, u tabor slabih, u zemlju slabih i da im mora ostati vjerna upravo zato što su slabi i što hvataju dah usred rečenice.

Ta slabost ju je privlačila kao dubina. Privlačila ju je zato što se i sama osjećala slabom. Ponovno ju je počela mučiti ljubomora, ruke su joj se opet počele tresti. Tomaš je to zapazio i reagirao na način koji je dobro poznavala — uzeo je njene ruke među svoje i pokušao ih umiriti svojih stiskom. Otrgla mu se.

— Sto ti je? — upitao je.

— Ništa.

— Što želiš da učinim za tebe?

— Želim da budeš star. Da budeš deset godina stariji. Dvadeset godina stariji!

Htjela je, u stvari, reći: Želim da budeš slab! Da budeš slab kao ja.

27.

Karenjin nije imao nimalo volje seliti se u Švicarsku. Karenjin je mrzio promjene. Za psa se vrijeme ne kreće pravocrtno, ne teče sve dalje i dalje, od jednog događaja do drugog. Ono teče u krug, slično vremenu kazaljki na satu, koje također ne lete ludo nekamo naprijed, već se okreću po brojčaniku, istom stazom iz dana u dan. Bilo je dovoljno da u Pragu kupe nove stolce ili premjeste lončanicu pa da Karenjin izrazi svoje negodovanje. To je ometalo tijek njegova vremena. Bilo je to kao kad bi kazaljkama stalno mijenjali brojeve na brojčaniku.

Ipak mu je uspjelo da i u zuriškom stanu brzo obnovi stari poredak i stare ceremonije. Kao i u Pragu, skakao im je ujutro na postelju da ih dočeka u novom danu, zatim je pratio Terezu u prvu jutarnju kupovinu, da bi kasnije, opet kao u Pragu, zahtijevao da ga izvede u redovitu šetnju.

Bio je sat njihova života. U trenucima beznađa Tereza je sebi govorila kako mora izdržati radi njega, jer je on još slabiji od nje, možda čak slabiji od Dubčeka i njene napuštene domovine.

Vratili su se iz šetnje kada je zazvonio telefon.

Podigla je „sluial|cy j upitak tko

Djela Milana Kundere

Javio se ženski glas; govorio je njemački i tražio Tomaša. Glas je zvučao nestrpljivo i Terezi se učinilo da u njemu osjeća prizvuk prezira. Kada je rekla da Tomaš nije kod kuće i da ne zna kad će se vratiti, žena na suprotnom kraju žice se nasmijala i bez pozdrava spustila slušalicu.

Tereza je bila svjesna da se ništa nije dogodilo. To je mogla biti sestra iz bolnice, neka pacijentica, sekretarica, bilo tko. Ali ipak je ostala uznemirena i ni na što se nije mogla koncentrirati. Shvatila je da je izgubila i onaj posljednji ostatak snage što ga je još imala u Češkoj i da više nije u stanju podnijeti ni takav posve nevažan incident.

Živjeti u tuđini znači kretati se u praznom prostoru visoko iznad zemlje bez zaštitne mreže koju čovjeku osigurava njegova vlastita zemlja, u kojoj ima porodicu, kolege i prijatelje, gdje se lako može sporazumjeti sa svakim na jeziku koji zna iz djetinjstva. U Pragu je samo srcem ovisila o Tomašu, a ovdje je ovisila o njemu u svakom pogledu. Kad bi je ostavio, što bi se dogodilo s njom? Zar treba cijeli život provesti u strahu da će ga izgubiti?

Njihov je susret od samog početka utemeljen na zabludi, govorila je sama sebi. Ana Karenjina, koju je stezala pod rukom, bila je lažna legitimacija kojom je prevarila Tomaša. Stvorili su jedno drugom pakao, iako se vole. To što se vole dokaz je da pogreška nije bila u njima samima, u njihovim postupcima ili u nestalnosti njihovih osjećaja, nego u tome što ne odgovaraju jedno drugome, jer on je snažan, a ona je slaba. Ona je kao Dubčekkoji pravi poluminutnu stanku usred rečenice, kao njena domovina koja zamuckuje, hvata dah i ne može progovoriti.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Ali, upravo onaj tko je slab mora umjeti biti jak i otići ako je onaj jak odveć slab da bi mogao povrijediti slaboga.

Tako je govorila sebi, privijajući obraz uz čupavu Karenjinovu glavu. — Ne ljuti se, Karenjine, ali morat ćeš još jednom promijeniti stan.

28.

Sjedila je stisnuta u kutu kupea, teški kovčeg ležao je na polici iznad njezine glave, a Karenjin joj se motao oko nogu. Mislila je na kuhara iz restorana u kojem je radila dok je bila kod majke. Koristio je svaku priliku da je potapše po stražnjici i mnogo ju je puta pred svima nagovarao da spava s njim. Bilo je čudno što je mislila upravo na njega. Za nju je bio utjelovljenje svega što joj se gadilo. Ali sad je mislila samo na to kako će ga potražiti i reći mu: — Govorio si kako želiš spavati sa mnom. Tu sam.

Čeznula je učiniti nešto čime će presjeći sve mostove. Željela je brutalno razoriti sve što je predstavljalo njen život u proteklih sedam godina. Bio je to zov dubine, vrtoglavica. Omamljujuća, nesvladiva čežnja za padom.

Tu vrtoglavicu, taj zov dubine mogli bismo definirati i kao opijenost slabošću. Čovjek postaje svjestan svoje slabosti i ne želi joj se suprotstaviti, nego joj se želi predati. Opijen je svojom slabošću, želi biti još slabiji, želi se srušiti na trgu, pred svima, želi biti dolje i još niže.

Uvjeravala je sebe kako neće ostati u Pragu i kako više neće raditi kao fotografkinja. Vratit će se u mali grad iz kojeg je nekad otišla zaTomašenu...............................

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Ipak, kad se vratila u Prag, morala je u njemu ostati neko vrijeme i srediti mnoge praktične stvari. I počela je odgađati svoj odlazak.

Tako je prošlo pet dana i u stanu se iznanada pojavio Tomaš. Karenjin je dugo skakao, pokušavajući ga liznuti po licu, i tako ih oslobodie'potrebe da bilo što kažu.

Osjećali su se kao da stoje usred snježne ravnice i drhte od hladnoće.

Zatim su prišli jedno drugome kao dvoje zaljubljenih koji se još nisu poljubili.

— Jesi li sve zatekla u redu? — upitao je.

— Jesam — odgovorila je.

— Jesi li bila u redakciji?

— Javila sam se telefonom.

— I?

— Ništa. Čekala sam.

— Sto si čekala?

Nije odgovorila. Nije mu mogla reći da je čekala njega.

29.

Vraćamo se u trenutku o kojem smo već govorili. Tomaš je bio očajan i bolio ga je želudac. Zaspao je tek kasno noću.

Ubrzo zatim probudila se Tereza. (Ruski avioni su kružili nad Pragom i od njihove buke nije se moglo spavati.) Prva misao joj je bila: Vratio se radi nje. Radi nje je promijenio svoju sudbinu. Sad više nije on odgovoran za nju, sad je ona odgovorna za njega.

Činilo joj se da ta odgovornost premašuje njezine snage.

A onda se odjednom sjetila da je jučer, trenutak nakon što se pojavio na vratima stana, na crkvenom tornju otkucalo šest. Kad su se prvi put sreli, radila je do šest sati. Vidjela ga je kako sjedi na žutoj klupi i čula otkucaje sata na tornju.

Ne, to nije bilo praznovjerje, to je bio osjećaj za ljepotu, osjećaj koji ju je oslobodio tjeskobe i ispunio novom voljom za životom. Ptice slučaja ponovno su joj sletjele na ramena. Njene oči bile su pune suza i bila je beskrajno sretna što ga čuje kako diše pokraj nje.

TREĆI DIO

NESHVAĆENE RIJEČI

7.

Geneva je grad vodoskoka i fontana, parkova s paviljonima u kojima su nekad svirali orkestri. I zgrada sveučilišta gubi se među drvećem. Franz je bio upravo završio jutarnje predavanje i izašao iz zgrade. Vodena prašina iz cijevi zalijevala je travnjak, a on je bio izvrsno raspoložen. Išao je iz zgrade sveučilišta ravno sv6-\ joj ljubavnici. Stanovala je nekoliko ulica dalje. \

Cesto je svraćao k njoj, ali uvijek samo kao pažljiv prijatelj, nikad kao ljubavnik. Kad bi vodio ljubav s njom u njenom genevskom atelijeru, to bi značilo da u jednom danu ide od jedne žene do druge, od supruge do ljubavnice i obratno, a kako u Genevi supružnici spavaju u francuskim posteljama, to bi značilo da u toku nekoliko sati prelazi iz postelje jedne žene u postelju druge. Činilo mu se da bi tako ponižavao i suprugu i ljubavnicu, pa naposljetku i samoga sebe.

Njegova ljubav prema ženi u koju se zaljubio prije nekoliko mjeseci bila mu je tako dragocjena da je nastojao stvoriti za nju poseban prostor u svom životu, nešto kao nepristupačan teritorij čistoće. Cesto su ga pozivali da drži predavanja na raznim stranim sveučilištima, i sad je počeo željno prihvaćati sve pozive. Kako poziva nije bilo dovoljno, počeo je izmišljati razne kon-

grese i simpozije da bi putovanja opravdao pred suprugom. Na tim putovanjima uvijek ga je pratila ljubavnica, koja je slobodno raspolagala svojim vremenom. Tako joj je omogućio da za kratko vrijeme upozna mnoge europske gradove, pa i jedan američki.

— Za deset dana, ako nemaš ništa protiv, mogli bismo otputovati u Palermo — rekao je.

— Dajem prednost Genevi — odgovorila je. Stajala je ispred štafelaja sa započetom slikom i promatrala je.

— Kako misliš živjeti ako ne poznaješ Palermo — pokušao se našaliti.

— Poznajem Palermo — rekla je.

— Otkud? — upitao je jedva prikrivajući Ijubo-

moru.

— Jedna moja poznanica mi je poslala razglednicu iz toga grada. Pričvrstila sam je ljepljivom trakom na zahodska vrata. Zar je nisi zapazio? — upitala je, a onda dodala: — Početkom ovoga stoljeća živio je neki pjesnik. Bio je već vrlo star i njegov tajnik ga je izvodio u šetnju. „Maestro", rekao mu je, „pogledajte uvis! Danas nad gradom leti prvi avion!" „Mogu zamisliti kako izgleda", rekao je maestro tajniku, ne podižući pogled. Vidiš, tako i ja mogu zamisliti Palermo. Hoteli i automobili u njemu isti su kao i u svim gradovima. U mom atelijeru su barem slike uvrjek drukčije.

Franz se snuždio. Već je bio tako navikao na spoj ljubavnog života i putovanja da je za njega poziv „Pođimo u Palermo!" imao čisto erotski karakter. Isto je tako izjava „Dajem prednost Genevi!" imala za njega posve određen smisao: njegova ljubavnica više ne čezne za njim kao muškarcem.

Kako je moguće da je pred njom tako nesiguran?

je, a ne on, pokazala prvu erotsku inicijativu ubrzo nakon što su se upoznali. Bio je lijep muškarac, bio je na vrhuncu znanstvene karijere, pa čak su ga se kolege pomalo i bojale, jer je u stručnim raspravama pokazivao neobičan ponos i tvrdoglavost. Zašto onda stalno misli na to da će ga njegova ljubavnica napustiti?

Jedini način na koji to mogu shvatiti jest da ta ljubav za njega nije bila produljenje njegova javnog života, nego njegov suprotni pol. Značila je za njega čežnju da se prepusti drugome na milost i nemilost. A onaj tko se predaje drugome kao vojnik u zarobljeništvo mora unaprijed odbaciti svako oružje. I ako nema ničega čime se može zaštititi od ranjavanja, ne može se suzdržati a da ne upita kad će doći taj udarac. Zato mogu reći da je za Franza ljubav značila neprestano iščekivanje udar-

ca.

I dok se prepuštao svojoj strepnji, njegova ljubavnica je odložila kist i otišla u susjednu prostoriju. Vratila se noseći bocu vina. Bez riječi ju je otvorila i natočila vino u dvije čaše.

Kamen mu je pao sa srca, došlo mu je d\a se nasmije samome sebi. Riječi „Dajem prednost Genevi!" nisu značile da ne želi voditi ljubav s njim, nego obrnuto, da više nema volje ograničavati trenutke ljubavi samo na strane gradove.

Podigla je čašu i iskapila je do dna. I Franz je podigao čašu i otpio gutljaj. Bilo mu je, naravno, drago što se pokazalo da je odbijanje odlaska u Palermo, zapravo, poziv na ljubav ovdje i sada, ali mu je istodobno bilo pomalo i žao — njegova ljubavnica je odlučila odbaciti strogo pravilo čistoće koji je on unio u njihove odnose. Nije shvatila njegovo strepnjom ispunjeno nastojanje da sačuva ljubav od banalnosti i da je radikalno

Ne voditi ljubav sa slikaricom u Genevi bila je, zapravo, kazna koju je sam sebi odredio zato što je oženjen drugom ženom. Osjećao je to kao određenu krivicu ili manu. Iako na njegov erotski život sa suprugom ne bi vrijedilo trošiti riječi, ipak su spavali u istoj postelji, budili se noću kad bi jedno od njih počelo teško disati i uzajamno udisali mirise svojih tijela. Naravno, više bi volio da može spavati sam, ali zajednička postelja bila je simbol braka, a simboli su, kao što znamo, svetinja.

Svaki put kada bi legao u postelju pored supruge mislio je na to kako ga njegova ljubavnica sad zamišlja u postelji pored supruge. Zastidio bi se od te misli i upravo zbog toga je nastojao da udaljenost između postelje u kojoj je spavao sa suprugom i one u kojoj je vodio ljubav s ljubavnicom bude što veća.

Slikarica je ponovno napunila čašu, otpila gutljaj, a onda šutke, s nekom čudnom ležernošću, kao da Franz uopće nije tu, polako skidala bluzu. Držala se kao studentica glume koja na vježbi u akademiji treba pokazati kako se ponaša kad je sama u prostoriji, kad je nitko ne gleda.

Ostala je u suknji i grudnjaku, a onda (kao da se sjetila kako ipak nije sama u prostoriji) ostala nepomična, zagledana u Franza.

Franz se pod tim pogledom osjećao nelagodno, jer ga nije razumio. Među svim se ljubavnicima brzo stvaraju pravila igre, kojih oni često nisu svjesni, ali koja vrijede i koja nije dopušteno kršiti. Pogled koji je u tim trenucima usmjerila u njega nije bio u skladu s tim pravilima, nije imao ništa zajedničkog s pogledima i gestama što su obično prethodili ljubavnoj igri. U njemu nije bilo ni poziva ni koketiranja, više kao da je izražavao pitanje. Samo što Franz nije imao pojma na što se taj

limfni r*~\rr

I #^rl r~\r\ r

Zatim je svukla suknju, uhvatila Franza za ruku i okrenula ga prema velikom zrcalu koje je stajalo ko-rak-dva od njih, naslonjeno na zid. Ne ispuštajući njegovu ruku nastavila je gledati u zrcalu onim istim dugim, upitnim pogledom, usmjeravajući ga čas na sebe, čas na njega.

Pokraj zrcala na podu bio je stalak a na njemu starinski crni muški polucilindar. Sagnula se, uzela polucilindar i stavila ga na glavu. Slika u zrcalu se iznenada promijenila — sad je vidio ženu samo u rublju, lijepu, nepristupačnu, ravnodušnu, sa strašnim i sasvim neumjesnim polucilindrom na glavi. Držala je za ruku muškarca u sivom odijelu s kravatom.

Ponovno se morao nasmijati tome koliko ne razumije svoju ljubavnicu. Nije se svukla zato da bi s njim vodila ljubav, nego da izvede neku čudnu šalu, privatni hepening za njih dvoje. Osmjehnuo se, shvaćajući, s razumijevanjem.

Očekivao je da će slikarica odgovoriti na njegov osmijeh, ali to nije dočekao. Nije ispuštala njegovu ruku i samo je gledala u zrcalo, čas u sebe, čas u njega.

Vrijeme hepeninga je prešlo granice. Franzu se učinilo da ta šala (koju je bio spreman priznati šarmantnom) malo predugo traje. Zato je nježno, s dva prsta, dohvatio polucilindar, s osmijehom ga skinuo sa Sabi-nine glave i spustio natrag na stalak. Osjećao se kao da gumicom briše brkove koje je neko nestašno dijete nacrtalo na slici Djevice Marije.

Ostala je nekoliko sekundi nepokretna, promatrajući svoju sliku u zrcalu, a onda ju je Franz obasuo nježnim poljupcima. Ponovno ju je zamolio da otputuje s njim na nekoliko dana u Palermo. Ovaj put mu je to obećala bez ikakvih primjedbi, i on je otišao.

-afel

Vratilo mu se dobro raspoloženje. Geneva, koju je cijeloga života proklinjao kao metropolu dosade, izgledala mu je lijepa i puna avantura. Bio je već na ulici pa se okrenuo i pogledao u široki prozor atelijera. Bilo je kasno proljeće, toplo vrijeme, i iznad svih prozora bile su izbačene prugaste rolete. Franz je došao do parka iznad kojeg su se u daljini uzdizala zlatna kubeta pravoslavne crkve kao pozlaćene topovske kugle koje je neka nevidljiva sila zadržala neposredno prije pada tako da su ostale lebdjeti u zraku. Bio je to predivan prizor. Franz je sišao do obale da se ukrca u motorni brodić gradskog prijevoza i odveze do sjeverne obale jezera, gdje je stanovao.

2.

Sabina je ostala sama. Vratila se pred zrcalo. Još je bila samo u rublju. Ponovno je stavila polucilindar na glavu i dugo se promatrala. Čudila se sama sebi što već toliko godina traži jedan izgubljeni trenutak.

Jednom, prije mnogo godina, došao je k njoj Tomaš i taj njen šešir ga je zainteresirao. Stavio ga je na glavu i počeo proučavati sebe u velikom zrcalu koje je, kao i ovdje, naslonjeno na zid u njenom praškom atelijeru. Htio je vidjeti kako bi izgledao kao gradonačelnik iz prošlog stoljeća, a onda je, kada se Sabina počela svlačiti, stavio šešir na njenu glavu. Stajali su pred zrcalom (uvijek su stajali pred zrcalom dok se svlačila) i gledali se u njemu. Bila je samo u rublju, a na glavi je imala polucilindar. A onda je iznenada postala svjesna da ih taj prizor oboje uzbuđuje.

Kako je to bilo moguće? Trenutak prije toga polucilindar na njegovoj glavi doimao se smiješnim. Zar je\ od smiješnog do uzbuđujućeg potreban samo korak?

Da. Kad je promatrala sebe u zrcalu, nije u pr-/ vom trenutku vidjela ništa osim komična prizora. A onda se komično povuklo pred uzbuđenjem — polucilindar nije značio šalu nego nasilje, nasilje nad Sabi-norn, nad njenim ženskim dps|ojanstyom..iiVidiela m.

svoje gole noge, tanke gaćice kroz koje se nazirao crni trokut. Rublje je potcrtavalo njenu žensku privlačnost, a tvrdi muški šešir tu je ženstvenost poništavao, potiskivao, činio smiješnom. Tomaš je stajao pored nje odjeven, iz čega je slijedilo da bit onoga što oboje vide nije šala (u tom slučaju bi i on morao

biti u rublju i polucilindru), nego poniženje. A ona, umjesto da se odupre tom poniženju, više ga je voljela ponosno i provokativno demonstrirati, kao da se javno i dobrovoljno prepušta silovanju. Odjednom više nije mogla izdržati i povukla je Tomaša na pod. Polucilindar se otkotrljao pod stol, a oni su se grlili na tepihu ispred zrcala.

Vratimo se još jednom tom polucilindru.

Najprije je bio posve maglovita uspomena na zaboravljena djeda, gradonačelnika nekog malog grada u Češkoj, u prošlom stoljeću.

Zatim je bio uspomena na oca. Poslije pogreba njen je brat prisvojio svu imovinu roditelja, a ona, ponosna i prkosna, odbila je prepirati se oko svojih prava. Sarkastično je izjavila kako će uzeti polucilindar kao jedino nasljedstvo.

Treće, bio je rekvizit ljubavnih igara s Tomašem.

Četvrto, bio je simbol njezine originalnosti, koju je svjesno izgrađivala. Nije mogla ponijeti mnogo stvari u emigraciju, i ako je uzela sa sobom taj velik i nepraktičan predmet, to je značilo da se morala odreći drugih, praktičnijih.

Peto, u tuđini se taj polucilindar pretvorio u objekt sentimentalna karaktera. Kad je doputovala Toma-šu u Ziirich, ponijela je šešir sa sobom i stavila ga na glavu prije nego što će otvoriti vrata hotelske sobe. I tada se dogodilo nešto s čim nije računala — polucilindar nije izazvao ni smijeh ni uzbuđenje, pretvorio se u

USDOmenu na oroteklo vniemc Ohnie su hili cramiti.

Voljeli su se kao nikad prije toga i u tome nije bilo mjesta za opscene igre, jer njihov susret nije bio produljenje erotskih sastanaka na kojima su svaki put izmišljali nešto novo i pomalo poročno, nego rekapitulacija vremena, pjesma o njihovoj zajedničkoj prošlosti, sentimentalni rezime nesentimentalne veze koja se gubila u daljini.

Polucilindar je postao motiv muzičke skladbe koja se zvala Sabinin život. Taj se motiv neprestano vraćao i svaki je put imao drugo značenje; sva ta značenja tekla su kroz šešir kao voda kroz korito. I mogu reći da je to bilo Heraklitovo korito: „Nikad nećeš dva puta zagaziti u istu rijeku!" Polucilindar je bio korito u kojemu je za Sabinu svaki put tekla druga rijeka, druga semantička rijeka: isti predmet poprimao je svaki put drugo značenje, a zajedno s tim značenjem (kao jeka, kao višestruka jeka) odzvanjala su sva nekadašnja značenja. Svaki novi doživljaj zvučao je kao sve bogatiji akord. Tomaš i Sabina bili su u zuriškom hotelu ganuti pogledom na taj šešir i vodili su ljubav gotovo plačući, jer taj crni predmet nije bio samo uspomena na njihove ljubavne igre, nego i sjećanje na Sabininog oca i djeda, koji je živio u stoljeću bez automobila i aviona.

Sad ćemo možda bolje shvatiti ponor koji je razdvajao Sabinu i Franza — on je napeto slušao priču njezina života, a ona je isto tako napeto slušala njega. Savršeno su razumjeli logičko značenje riječi što su ih izgovarali, ali nisu čuli šum semantičke rijeke koja je tekla kroz te riječi.

Zato je, kad je pred njim stavila polucilindar na glavu, Franz ostao zbunjen kao da mu se netko obratio nekim nepoznatim jezikom. Za njega to nije bio ni opscena ni sentimentalana, nego jednostavno nerazumljiva

s...

Djela Milana Kundere

svoje gole noge, tanke gaćice kroz koje se nazirao crni trokut. Rublje je potcrtavalo njenu žensku privlačnost, a tvrdi muški šešir tu je ženstvenost poništavao, potiskivao, činio smiješnom. Tomaš je stajao pored nje odjeven, iz čega je slijedilo da bit onoga što oboje vide nije šala (u tom slučaju bi i on morao biti u rublju i polucilindru), nego poniženje. A ona, umjesto da se odupre tom poniženju, više ga je voljela ponosno i provokativno demonstrirati, kao da se javno i dobrovoljno prepušta silovanju. Odjednom više nije mogla izdržati i povukla je Tomaša na pod. Polucilindar se otkotrljao pod stol, a oni su se grlili na tepihu ispred zrcala.

Vratimo se još jednom tom polucilindru.

Najprije je bio posve maglovita uspomena na zaboravljena djeda, gradonačelnika nekog malog grada u Češkoj, u prošlom stoljeću.

Zatim je bio uspomena na oca. Poslije pogreba njen je brat prisvojio svu imovinu roditelja, a ona, ponosna i prkosna, odbila je prepirati se oko svojih prava. Sarkastično je izjavila kako će uzeti polucilindar kao jedino nasljedstvo.

Treće, bio je rekvizit ljubavnih igara s Tomašem.

Četvrto, bio je simbol njezine originalnosti, koju je svjesno izgrađivala. Nije mogla ponijeti mnogo stvari u emigraciju, i ako je uzela sa sobom taj velik i nepraktičan predmet, to je značilo da se morala odreći drugih, praktičnijih.

Peto, u tuđini se taj polucilindar pretvorio u objekt sentimentalna karaktera. Kad je doputovala Toma-šu u Zurich, ponijela je šešir sa sobom i stavila ga na glavu prije nego što će otvoriti vrata hotelske sobe. I tada se dogodilo nešto s čim nije računala — polucilindar nije izazvao ni smijeh ni uzbuđenje, pretvorio se u usnomenu na nrnfeklo vmeme Ohnip <;n hili crannfL

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Voljeli su se kao nikad prije toga i u tome nije bilo mjesta za opscene igre, jer njihov susret nije bio produljenje erotskih sastanaka na kojima su svaki put izmišljali nešto novo i pomalo poročno, nego rekapitulacija vremena, pjesma o njihovoj zajedničkoj prošlosti, sentimentalni rezime nesentimentalne veze koja se gubila u daljini.

Polucilindar je postao motiv muzičke skladbe koja se zvala Sabinin život. Taj se motiv neprestano vraćao i svaki je put imao drugo značenje; sva ta značenja tekla su kroz šešir kao voda kroz korito. I mogu reći da je to bilo Heraklitovo korito: „Nikad nećeš dva puta zagaziti u istu rijeku!" Polucilindar je bio korito u kojemu je za Sabinu svaki put tekla druga rijeka, druga semantička rijeka: isti predmet poprimao je svaki put drugo značenje, a zajedno s tim značenjem (kao jeka, kao višestruka jeka) odzvanjala su sva nekadašnja značenja. Svaki novi doživljaj zvučao je kao sve bogatiji akord. Tomaš i Sabina bili su u zuriškom hotelu ganuti pogledom na taj šešir i vodili su ljubav gotovo plačući, jer taj crni predmet nije bio samo uspomena na njihove ljubavne igre, nego i sjećanje na Sabininog oca i djeda, koji je živio u stoljeću bez automobila i aviona.

Sad ćemo možda bolje shvatiti ponor koji je razdvajao Sabinu i Franza — on je napeto slušao priču njezina života, a ona je isto tako napeto slušala njega. Savršeno su razumjeli logičko značenje riječi što su ih izgovarali, ali nisu čuli šum semantičke rijeke koja je tekla kroz te riječi.

Zato je, kad je pred njim stavila polucilindar na glavu, Franz ostao zbunjen kao da mu se netko obratio nekim nepoznatim jezikom. Za njega to nije bio ni opscena ni sentimentalana, nego jednostavno nerazumljiva

Djela Milana Kundere

Dok su ljudi još mladi i dok odzvanjaju tek prvi taktovi skladbe njihova života, mogu tu skladbu pisati zajedno i međusobno razmjenjivati motive (kao što su Tomaš i Sabina razmjenili motiv polucilindra), ali ako se sastanu kad su već stariji, njihova skladba je manje-više zaokružena, i svaka riječ, svaki predmet ima različito značenje u jednoj i drugoj skladbi.

Da sam pratio sve razgovore između Sabine i Franza, mogao bih sastaviti veliki rječnik njihovih nesporazuma. Zadovoljimo se malim rječnikom.

3. Mali rječnik^ neshvaćenih riječi

prvi dio

ŽENA

Biti žena za Sabinu je usud koji nije sama odabrala. Ono što nismo sami odabrali ne možemo ni smatrati svojim neuspjehom. Sabina smatra da se prema dodijeljenom usudu treba odnositi korektno. Buniti se protiv toga što se rodila kao žena čini joj se jednako glupo kao hvaliti se time.

Za vrijeme jednoga od njihovih prvih sastanaka Franz joj je rekao, posebno ističući slogove: „Sabina, vi ste žena\" Nije shvatila zašto joj to priopćava sa svečanim izrazom na licu, kao Kristofor Kolumbo koji je upravo ugledao obale Amerike. Tek kasnije joj je sinulo da riječ žena, koju je tako posebno istaknuo, ne znači za njega jedan od dva ljudska spola nego vrijednost. Nije svaka žena vrijedna da je se nazove ženom.

Ali ako je Sabina za Franza žena, šta je onda za njega Marie-Claude, njegova zakonita supruga? Prije više od dvadeset godina, nekoliko mjeseci nakon što su se upoznali, zaprijetila mu je da će se ubiti ako je

napusti. Franza je očarala ta prijetnja. Marie-Claude mu se nije baš previše sviđala, ali njena se ljubav činila divnom. Činilo mu se da nije dostojan tako velike ljubavi i

u;

.-.,„ A,,!

I tako se poklonio do zemlje i oženio se njome, pa iako Marie-Claude više nikad nije pokazala takav intenzitet osjećaja kao u trenutku kad mu je prijetila samoubojstvom, duboko u njemu ostao je živ imperativ: ne smije joj nikada nanijeti bol, mora u njoj poštovati ženu.

Ta je rečenica zanimljiva. Nije rekao poštovati Marie-Claude, nego poštivati ženu u Marie-Claude.

Ali ako je Marie-Claude sama po sebi žena, tko je onda ona druga žena koja se krije u njoj i koju mora poštovati? Je li to možda platonska predodžba žene?

Ne. To je njegova majka. Nikad mu ne bi palo na pamet da kaže kako u majci poštuje ženu. Obožavao je majku, a ne neku ženu u njoj. Platonska predodžba žene i majka bile su jedno te isto.

Imao je dvanaest godina kada ju je Franzov otac iznenada napustio. Dječak je osjećao da se dogodilo nešto ozbiljno, ali majka je dramu obavila neutralnim i smirenim riječima, da ga ne uznemiri. Išli su tog dana zajedno u grad i Franz je pri izlasku iz stana zapazio da majka na svakoj nozi ima drukčiju cipelu. Zbunio se, htio ju je upozoriti na to, ali se istodobno plašio da bi je takvo upozorenje moglo povrijediti. I tako je proveo s njom u gradu dva sata i čitavo vrijeme nije mogao otrgnuti pogled od njenih nogu. Tada je prvi put počeo shvaćati što je to patnja.

VJERNOST I IZDAJA

Volio ju je od djetinjstva do trenutka kad ju je ispratio do groba, i nastavio ju je voljeti u uspomenama. Iz toga se u njemu razvio osjećaj da je vjernost prva od svih vrlina. Vjernost daje našem životu cjelovitost, bez nje bi se raspao na tisuće trenutnih dojmova kao u tisuće krhotina,

Franz je često pričao Sabini o majci, možda čak s nekom podsvjesnom računicom — pretpostavljao je da će Sabina biti očarana njegovom sposobnošću da bude vjeran i da će je tako pridobiti.

Nije znao da Sabinu očarava izdaja, a ne vjernost. Riječ vjernost podsjećala ju je na oca, provincijskog puritanca koji je nedjeljom, za svoje zadovoljstvo, slikao zalaske sunca i ruže u vazi. Zahvaljujući njemu počela je crtati još kao dijete. Kada je imala četrnaest godina, zaljubila se u jednog dječaka, svoga vršnjaka. Otac se zaprepastio kad je to saznao i godinu dana nije smjela izaći sama iz kuće. Jednog dana joj je pokazao reprodukcije nekih Picassovih slika, otvoreno im se rugajući. Zato je, kada već nije smjela voljeti četrnaestogodišnjeg školskog druga, zavoljela kubizam. Otišla je poslije mature u Prag s veselim osjećajem da konačno može izdati roditeljski dom.

Izdaja. Otac i gospodin učitelj su nam od malih nogu govorili da je to nešto najgore što se može zamisliti. Ali što je to zapravo izdaja? Izdaja je napuštanje redova. Izdati znači napustiti redove i otići u nepoznato. A Sabina ne zna ni za što ljepše od odlaska u nepoznato.

Studirala je na slikarskoj akademiji, ali nije smjela slikati kao Picasso. Bilo je to vrijeme kada je bilo obavezno gajiti takozvani socijalistički realizam i kad su se u školi proizvodili portreti državnika-komunista. Njena čežnja da izda oca ostala je neispunjena, jer je komunizam bio tek drugi otac, podjednako strog i ograničen, koji je zabranjivao ljubav (vrijeme je bilo puritansko) i Picassa. Udala se za nekog lošeg glumca praškog kazališta samo zato što ga je pratio glas buntovnika i što je bio neprihvatljiv za oba oca.

A onda joj je umrla majka. Dan nakon što s pogreba se vratila u Prag dobila je telegram: otac je od

Počela si je predbacivati — zar je bilo tako loše što je otac slikao vaze s ružama i što nije volio Picassa? I zar je bilo tako neoprostivo što se bojao da mu se četrnaestogodišnja kći ne vrati kući trudna? Zar je tako smiješno što nije mogao nastaviti život bez svoje žene?

Ponovno ju je uhvatila čežnja za izdajom — za izdajom svog vlastitog izdajstva. Priopćila je mužu (u njemu više nije vidjela buntovnika, nego samo nametljiva pijanca) da ga napušta.

Ali ako izdamo B, zbog koga smo izdali A, to još ne znači da smo se pomirili sa A. Život rastavljene slikarice nije bio nimalo sličan životu njenih izdanih roditelja. Prva izdaja se ne može ispraviti. Ona izaziva lančanu reakciju novih izdaja, od kojih nas svaka sve više udaljava od mjesta prvobitne izdaje.

GLAZBA

Za Franza glazba je umjetnost koja se najviše približava dionizijskoj ljepoti shvaćenoj kao pijanstvo. Čovjek se ne može kako treba opiti romanom ili slikom, ali se može opiti Beethovenovom Devetom, Bartokovim Koncertom za dva klavira i udaraljke ili pjevanjem Beatle-sa. Franz ne pravi razliku između takozvane ozbiljne i zabavne muzike. Takvo stajalište smatra staromodnim i licemjernim. Podjednako voli rock i Mozarta.

Glazbu smatra osloboditeljicom — oslobađa ga samoće, izoliranosti, prašine knjižnice, otvara na njegovom tijelu vrata kroz koja duša odlazi u svijet da se bratimi. Voli plesati i žao mu je što Sabina ne dijeli tu njegovu strast.

Sjede u restoranu, a iz zvučnika im uz jelo svira bučna, ritmička glazba.

— To je začarani krug — kaže Sabina. — Ljudi

gube sluh zato što puštaju muziku sve glasnije. A kako gube sluh, ne preostaje im drugo nego da je puštaju još glasnije.

— Ti ne voliš glazbu? — pita je Franz.

— Ne volim — odgovori Sabina i dodaje: — Možda kad bih živjela u drugo vrijeme... — Misli na vrijeme kad je živio Johann Sebastian Bach i kad je glazba podsjećala na ružu procvalu na golemoj snježnoj ravnici tišine.

Buka pod maskom glazbe prati je još od rane mladosti. Kao studentica slikarske akademije morala je provoditi čitave ferije na takozvanim omladinskim radnim akcijama. Stanovali su u barakama i odlazili na rad na gradilište željezare. Muzika je urlala iz zvučnika od pet ujutro do devet na večer. Dolazilo joj je da zaplače, ali glazba je bila vesela i bilo je nemoguće sakriti se od nje, ni u zahodu, ni u postelji pod pokrivačem, zvučnici su bili svugdje. Glazba je bila kao čopor lovačkih pasa koji je prati u stopu.

Mislila je tada da to muzičko barbarstvo vlada samo u komunističkom svijetu. U tuđini je, međutim, ustanovila da je pretvaranje glazbe u buku planetarni proces kojim čovječanstvo stupa u povijesnu fazu totalne ružnoće. Totalna ružnoća javljala se u prvom redu kao svugdje prisutna akustička ružnoća: automobili, motocikli, električne gitare, bušilice, zvučnici, sirene. Za njom će ubrzo slijediti opća vizualna ružnoća.

Večerali su, otišli u sobu i vodili ljubav, a Franzu su se, prije nego što će zaspati, počele rojiti misli u glavi. Sjetio se bučne glazbe uz večeru i pomislio: „Buka ima jednu prednost. U njoj se ne čuju riječi." Postao je svjestan da od mladosti ništa drugo ne radi, samo govori, piše, predaje, izmišlja rečenice, traži formulacije i

Irl

n i L'fn

J v

precizno određeno značenje, značenje se rasplinjuje, gubi sadržaj i pretvara u smeće, pljevu, prašinu, pijesak koji se kovitla u mozgu, izaziva glavobolje, nesanice, bolest. I u tom je trenutku poželio, pomalo nejasno ali silno, čuti beskrajnu glazbu, apsolutnu buku, divnu i veselu galamu koja će obuhvatiti, zaliti i zaglušiti sve i u kojoj će zauvijek nestati jad, ispraznost i ništavnost riječi. Glazba, to je negacija rečenice, glazba je anti-riječ! Čeznuo je da dugo leži u Sabininom zagrljaju, da šuti, da nikad više ne izgovori ni jednu jedinu rečenicu i da mu se tjelesni užitak stopi s orgijastičkom grmljavinom glazbe. Zaspao je zaglušen tom imaginarnom bukom, sretan.

SVJETLOST I TAMA

Živjeti za Sabinu znači vidjeti. Vid ima dvije granice: snažnu svjetlost, koja zasljepljuje, i potpunu tamu. Možda je upravo to izazvalo Sabininu nesklonost svakom ekstremizmu. Ekstremi su granice iza kojih

prestaje život i svaka ekstremistička strast, u umjetnosti kao i u politici, samo je maskirana čežnja za smrću.

Riječ „svjetlost" ne izaziva kod Franza predodžbu predjela ozarenog blagim zrakama sunca, nego samo mlaz svjetlosti — sunca, žarulje, reflektora. Javljaju se i poznate metafore: sunce istine, zasljepljujući bljesak razuma, itd.

Kao i svjetlost, tako ga privlači i tama. Zna da se u naše vrijeme smatra smiješnim gasiti svjetlo za vrijeme ljubavnoga čina i zato ostavlja upaljenu malu lampu iznad kreveta. Ali u trenutku kad se sprema da prodre u Sabinu, zatvara oči. Užitak koji ga ispunjava zahtijeva tamu. Ta tama je kristalno čista, bez predodžbi i vizija, ta tama nema kraja, nema granica, ta tama je

beskraj koji svatko od nas nosi u sebi. (Da, onaj tko traži beskraj, neka zatvori oči!)

U trenutku kada osjeti kako mu se val užitka širi kroz tijelo, Franz se isteže i rasplinjuje u beskonačnost svoje tame, i sam se pretvara u beskraj. Ali muškarac, što je veći u svojoj unutarnjoj tami, sve više se smanjuje u svome vanjskom liku. Muškarac zatvorenih očiju je samo olupina muškarca. Sabini je taj prizor neugodan, ne želi gledati u Franza pa i ona zatvara oči. Samo, ta tama za nju ne znači beskraj nego obično nezadovoljstvo onim što vidi, negaciju viđenog, odbijanje da gleda.

4.

Sabina je dopustila da je nagovore na posjet društvu svojih sunarodnjaka. Ponovno su raspravljali o tome je li trebalo ili nije trebalo suprotstaviti se Rusima s oružjem u rukama. Naravno, ovdje, u sigurnosti koju im je pružala emigracija, svi su izjavljivali kako je trebalo ratovati. — Pa onda se vratite i ratujte — rekla je Sabina.

Nije trebala to reći. Muškarac prosijede, ondu-lirane kose uperio je u nju svoj dugi kažiprst. — Ne smijete tako govoriti. Svi ste odgovorni za ono što se dogodilo. Vi, također. Što ste u domovini učinili protiv komunističkog režima? Slikali ste, to je bilo sve.

Ocjenjivanje i provjeravanje građana glavna je i neprekidna društvena aktivnost u komunističkim zemljama. Ako slikar želi prirediti izložbu, ako građanin traži vizu kako bi proveo odmor na moru, ako nogometaš treba postati članom reprezentacije, potrebno je, prije svega, prikupiti sve karakteristike i sve podatke o njemu (od kućepazitelja, kolega, policije, partijske organizacije, narodnog odbora) i posebni, za to određeni službenici moraju te karakteristike pročitati i odvagnuti, i iz njih izvući zaključke. Ono o čemu se u tim karakteristikama govori nema, međutim, nikakve veze sa slikar-

I

skim talentom, talentom za nogomet ili zdravljem zbog kojega bi građanin trebao provesti odmor na moru. One se odnose samo na ono što se naziva „politički profil građanina" (prema tome, na ono što

građanin govori, što misli, na to kako se ponaša, prisustvuje li sastancima ili prvomajskim povorkama). I kako sve (svakodnevni život, napredovanje u službi, odmor) zavisi o tome kako će građanin biti ocijenjen, on se mora (ako želi igrati nogomet za reprezentaciju, prirediti izložbu ili provesti odmor na moru) ponašati tako da bude ocijenjen pozitivno. O tome je razmišljala Sabina dok je slušala sijedoga muškarca. Njemu nije bilo važno igraju li njegovi zemljaci dobro nogomet ili dobro slikaju (nitko od Ceha nije nikad pokazao zanimanje za Sabinine slike), nego jesu li se suprotstavljali komunističkom režimu ili samo pasivno, istinski ili samo prividno, od početka ili tek sada.

Budući da je bila slikarica, znala je dosta toga o ljudskim licima, a iz Praga je poznavala fizionomije ljudi čija je strast provjeravati i ocjenjivati druge. Svi su oni imali kažiprst malo duži od srednjeg prsta i držali ga uperenog u onoga s kim su govorili. Uostalom, i predsjednik Novotnv, koji je vladao Češkom četrnaest godina, do 1968., imao je istu takvu prosijedu, onduliranu kosu i najduži kažiprst u čitavoj srednjoj Europi.

Kada je zaslužni emigrant čuo iz usta slikarice, čije slike nikad nije vidio, da je sličan komunističkom predsjedniku Novotnom, najprije je pocrvenio, zatim poblijedio, pa ponovno pocrvenio, ponovno poblijedio, pokušao nešto reći, ali nije rekao ništa i utonuo je u šutnju. Šutjeli su i ostali dok Sabina nije konačno ustala i otišla.

Bila je nesretna zbog svega što se dogodilo, ali

I

,i:-:

sastajala s Česima? Sto je vezuje s njima? Domovina? Kad bi svaki od njih rekao što zamišlja kad kaže Češka, slike koje bi se pojavile bile bi sasvim raznorodne, bez ičega zajedničkog.

Ili kultura? A što je to? Glazba? Dvorak i Jana-ček?

Da. Ali što ako Čeh nema smisla za glazbu? Veze se naglo rasplinjuju.

Ili velike ličnosti? Jan Hus? Nitko od onih ljudi nije pročitao ni retka iz njegovih knjiga. Jedino što bi svi mogli razumjeti bio je plamen, slava plamena u kojem je izgorio kao heretik na lomači, slava pepela u koji se pretvorio, tako da je bit nacionalnog osjećaja, govorila je sebi Sabina, za njih samo pepeo i ništa više. Te ljude povezuje samo njihov poraz, povezuju ih pred-bacivanja koja upućuju jedan drugome.

Brzo je koračala ulicom. Njene misli uzbudile su je više nego razlaz s emigrantima. Bila je svjesna da je nepravedna. Među Česima je, ipak, bilo i ljudi koji su se razlikovali od muškaraca s dugim kažiprstom. Nelagodna šutnja koja je zavladala nakon njenih riječi nije nikako značila da su svi protiv nje. Bili su vjerojatno zbunjeni tom iznenadnom provalom mržnje, tim nesporazumom čije žrtve u emigraciji postaju gotovo svi? Zašto ih, u stvari, ne žali? Zašto joj ne izgledaju jadni i napušteni?

Mi sad već znamo zašto: još kad je izdala oca, život se otvorio pred njom kao dugački niz izdaja i svaka nova izdaja privlačila ju je kao porok i kao pobjeda. Ne želi i neće stajati u redu! Neće stajati u redu sa stalno istim ljudima i istim govorima! Zbog toga je vlastita nepravednost toliko uzbuđuje. To uzbuđenje nije neugodno, naprotiv, Sabina ima osjećaj kao da je odnijela

Ali odmah nakon te opijenosti javila se strepnja — taj put ipak mora negdje završiti! Jednom mora prestati s tim izdajama! Jednom mora stati!

Bila je večer i žurno je koračala peronom. Vlak za Amsterdam bio je postavljen. Tražila je svoj vagon. Otvorila je vrata kupea, do kojega ju je doveo ljubazni kondukter i ugledala Franza kako sjedi na raspremljenu ležaju. Ustao je da je pozdravi a ona ga je zagrlila i obasula poljupcima.

Strašno je čeznula da mu kaže ono banalno: Ne pusta] me, drži me čvrsto, uhvati me, pretvori me u robinju, budi snažanl Ali to su bile riječi koje nije mogla i nije znala izgovoriti.

Kad ga je pustila iz zagrljaja, rekla je samo: — Strašno sam sretna što sam s tobom. — To je bilo sve što joj je njezina suzdržljiva priroda omogućila reći.

5. Mali rječnif{ neshvaćenih riječi

(nastavaj)

POVORKE

Ljudima u Italiji i Francuskoj je lako. Ako ih roditelji prisiljavaju da idu u crkvu, oni im se osvećuju tako što stupaju u partiju (komunističku, maoističku, trockis-tičku i si.). Sabinu je, međutim, otac slao najprije u crkvu, a zatim je sam od straha prisiljavao da ide na sastanke komunističkog Saveza omladine.

Kad je išla u prvomajskoj povorci, nije znala držati korak pa je djevojka koja je stupala iza nje stalno vikala na nju i namjerno joj gazila pete. Kad je u mar-šu trebalo pjevati, nikad nije znala riječi pjesme i samo je nijemo otvarala usta. Ali njene kolegice su to zapazile i tužile je. Od mladosti je mrzila sve povorke.

Franz je studirao u Parizu i kako je bio iznimno nadaren, znanstvena karijera bila mu je zajamčena još dok je bio dvadesetogodišnjak. Već tada je znao da će provesti cijeli život u sveučilišnim kabinetima, bibliotekama i dvije-tri predavaonice. Ta predodžba je u njemu izazivala osjećaj da će se ugušiti. Želio je izaći iz svog života kao što se izlazi iz stana na ulicu.

Zato je, dok je živio u Parizu, rado odlazio na manifestacije. Bilo je lijepo ići i proslavljati nešto, zahtijeva-

ti nešto, protestirati protiv nečega, ne biti sam, biti pod nebeskim svodom i među drugim ljudima. Povorke što su se kretale po bulevaru Saint-Germain ili s Trga Republike prema Bastilji uvijek su ga fascinirale. Masa koja marširà i kliče bila je za njega slika Europe i njene historije. Europa, to je Veliki marš. Marš iz revolucije u revoluciju, iz bitke u bitku, stalno naprijed.

Mogao bih to reći i drukčije: Franzu se njegov život među knjigama činio nestvarnim. Ceznuo je za istinskim životom, za dodirom drugih ljudi koji s njim stupaju bok uz bok, za njihovim poklicima. Nije shvatio da je upravo ono što smatra nestvarnim (rad u tišini kabineta i biblioteka) njegov istinski život, dok su povorke, u kojima je vidio realnost, samo kazalište, ples, svečanost, drugim riječima san.

Sabina je za vrijeme studija stanovala u studentskom domu. Prvog svibnja morali su svi rano izaći i postrojiti se za povorku. Da netko ne bi izostao, studentski funkcionari su provjeravali je li zgrada prazna. Zato se sakrila u toalet i, kad su svi otišli, vratila se u svoju sobu. Vladala je tišina kakvu nikada nije doživjela. Samo su iz velike daljine dopirali zvuči limene glazbe. Osjećala je kao da se skriva u školjki a iz daljine dopire šum mora, neprijateljskog svijeta.

Godinu ili dvije nakon što je otišla iz Češke našla se, pukim slučajem, u Parizu upravo na godišnjicu ruske invazije. Organiziran je protestni miting i nije mogla odoljeti a da se ne pridruži demonstrantima. Mladi Francuzi su podizali stisnute šake i izvikivali parole protiv sovjetskog imperijalizma. Parole su joj se sviđale, ali je odjednom sa zaprepaštenjem ustanovila da nema volje klicati zajedno s ostalima. Nije izdržala

u nnvnrri

\\W

Djela Milana Kundere

Ispričala je taj svoj doživljaj prijateljima Francuzima. Začudili su se. — Ti se, znači, ne želiš boriti protiv okupacije svoje domovine? —govorili su. Htjela im je reći kako se iza komunizma, fašizma, iz svih okupacija i invazija krije jedno u biti dublje i sveobuhvatnije zlo, i da je slika tog zla za nju povorka ljudi koji marširaju, podižu ruke i jednoglasno uzvikuju iste slogove. Znala je, međutim, da im to neće znati objasniti, pa je u neprilici prešla na drugu temu.

LJEPOTA NEW YORKA

Šetali su po New Yorku satima i prizor se sa svakim njihovim korakom mijenjao kao da idu vijugavom stazom kroz čudesan planinski predio — nasred pločnika klečao je mladić i molio se, nešto dalje, naslonjena na drvo, drijemala je lijepa Crnkinja, muškarac u crnom odijelu prelazio je ulicu dirigirajući širokim pokretima nevidljivu orkestru, u fontani je žuborila voda, a naokolo su sjedili zidari i objedovali. Željezne ljestvice penjale su se uz fasade ružnih kuća od crvene cigle, ali te kuće bile su tako ružne da su zapravo bile lijepe. Pored njih se uzdizao veliki stakleni neboder a iza njega je stajao drugi neboder na čijem je krovu bio podignut mali arapski dvorac s tornjićima, galerijama i pozlaćenim stupovima.

Sjetila se svojih slika — i na njima su se sastajali objekti koji nisu odgovarali jedni drugima: gradilište željezare a iza njega petrolejska lampa, ili svjetiljka čije se starinsko sjenilo od obojena stakla raspalo u sitne krhotine koje sad lete iznad pustog močvarnog predjela.

— Europska ljepota imala je uvijek intencional-ni karakter — rekao je Franz. — Postojao je estetski cilj i dugogodišnji plan po kome je čovjek desetljećima gradio gotičku katedralu ili renesansni grad. Ljepota

Nepodnošljiva lakoća postojanja

New Yorka ima drukčiju osnovu. To je neintencional-na, nenamjerna ljepota. Nastala je bez ljudske namjere, kao pećina sa stalaktitima. Oblici, sami po sebi ružni, dolaze slučajno, bez plana, u tako nevjerojatne odnose da iz njih počinje zračiti čudesna poezija.

— Neintencionalna ljepota. Da — rekla je Sabina. — Moglo bi se reći i ljepota kao greška. Prije nego što ljepota potpuno nestane s ovoga svijeta, postojat će još neko vrijeme kao greška. Ljepota kao greška je posljednja faza u povijesti ljepote.

Sjetila se svoje prve zrele slike — nastala je zahvaljujući tome što je na nju greškom kapnula crvena boja. Da, njene slike bile su zasnovane na ljepoti greške i New York je bio tajna i prava domovina njenog slikarstva.

— Možda je neintencionalna ljepota New Yorka mnogo bogatija i slikovitija od previše stroge i previše komponirane ljepote ljudskog podrijetla — rekao je Franz. Ali to više nije europska ljepota. To je tuđi svijet.

Zar ipak postoji nešto o čemu oboje imaju isto mišljenje?

Ne. Postoji određena razlika. Tuđina newyorške ljepote strahovito privlači Sabinu. Franza fascinira, ali i užasava. Izaziva u njemu čežnju za Europom.

SABININA DOMOVINA

Sabina shvaća njegovu odbojnost prema Americi. Franz je utjelovljena Europa — njegova majka bila je rodom iz Beča, otac mu je bio Francuz, a on sam je Švicarac. Franz se, s druge strane, divi Sabininoj domovini. Kad mu priča o sebi i svojim prijateljima u Češkoj, Franz čuje riječi zatvor, progoni, tenkovi na ulicama, emigracija, leci, zabranjena literatura, zabranjene izlož-

hs.i OSieĆa neku Čudnu zavist snoierm s nnsralaiinm

Djela Milana Kundere

— Jednoga dana o meni je jedan filozof napisao da se sve što govorim sastoji od nedokazivih špekulacija i nazvao me „gotovo nestvarnim Sokratom". Osjećao sam se strašno poniženim i odgovorio mu ljutitim tonom. Zamisli to! Ta smiješna epizoda bila je najveći konflikt koji sam ikad doživio! Tu je moj život dostigao maksimum svojih dramskih mogućnosti! Nas dvoje živimo u različitim mjerilima. Stupila si u moj život kao Gulliver u carstvo patuljaka.

Sabina protestira. Tvrdi da konflikt, drama, tragedija ne znače pod milim Bogom ništa, da ne znače nikakvu vrijednost, ništa što bi zasluživalo divljenje ili poštovanje. U stvari, drugi mogu zavidjeti Franzu na poslu koji je mogao u miru obaviti.

Franz je zavrtio glavom. — Kad je društvo bogato, ljudi ne moraju raditi rukama i posvećuju se duhovnim aktivnostima. Sveučilišta ima sve više, studenata ima sve više. Da bi mogli završiti fakultet, studenti

moraju izmisliti teme diplomskih radova. Tema ima bezbroj, jer nema stvari na svijetu o kojoj nije moguće napisati raspravu. Ispisani listovi papira skupljaju se u arhivima, koji su žalosniji od groblja, jer u njih nitko ne zalazi ni za Dan mrtvih. Kultura tone u masi proizvoda, pod lavinom slova, u ludilu kvantitete. I to je razlog zašto govorim da jedna zabranjena knjiga u tvojoj bivšoj domovini znači neizmjerno više od milijarde riječi što kuljaju iz naših sveučilišta.

U tom smislu možemo shvatiti Franzovu slabost prema svim revolucijama. Nekad je gajio simpatije prema Kubi, zatim prema Kini, a kad mu se zgadila krutost tamošnjih režima, melankolično se pomirio s tim da mu preostaje samo ono more slova bez težine, koje nisu život. Postao je profesor u Genevi (gdje se ne održavaju

nikakve manifestacije) i, pomiren s odricanjem (u samoći, bez žene, bez povorki), objavio s priličnim uspjehom nekoliko znanstvenih knjiga. A onda se jednog dana pojavila Sabina kao vizija; došla je iz zemlje u kojoj su već odavno bile prestale cvjetati revolucionarne iluzije, ali gdje je još postojalo ono čemu se u revoluciji najviše divio: život koji teče u velikom mjerilu rizika, hrabrosti i smrtne opasnosti. Sabina mu je vratila vjeru u veličinu ljudske sudbine. I bila je utoliko ljepša što se iza njenog lika nazirala bolna drama njezine zemlje.

Sabina, međutim, nije voljela tu dramu. Riječi kao zatvor, progon, zabranjene knjige, okupacija, tenkovi, za nju su bile ružne riječi bez ikakva romantična prizvuka. Jedina riječ koja je u njoj odzvanjala slatko kao nostalgična uspomena na domovinu jest riječ groblje.

GROBLJE

Groblja u Češkoj podsjećaju na vrtove. Grobovi su prekriveni travnjakom i raznobojnim cvijećem. Skromni spomenici gube se u zelenilu lišća. Kad padne mrak, na groblju gori bezbroj malih svijeća pa se čini kao da mrtvi priređuju dječji bal. Da, dječji bal, jer mrtvi su nedužni kao djeca. Čak i kad je život bio pun okrutnosti, na grobljima je vladao mir. I za vrijeme rata, i za Hitlera, i za Staljina, za svih okupacija. Kad god je bila tužna, sjela bi u auto i odvezla se daleko od Praga da prošeta po nekom od seoskih groblja koje je voljela. Ta groblja s plavim brdima u pozadini bila su lijepa kao uspavanka.

Za Franza, groblje je bilo ružno skladište kostiju i kamenja.

6.

— Nikad ne bih putovao automobilom. Strašno se bojim prometnih nesreća! To u čovjeku, ako i ne pogine, sigurno ostavlja traume do kraja života! — rekao je kipar i nesvjesno se uhvatio za kažiprst koji jednom zamalo nije odsjekao dok je tesao drveni kip. Samo čudom mu je ostao na ruci.

— Ma ne ostavlja — javila se Marie-Claude koja je bila u izvrsnoj formi. — Ja sam doživjela tešku prometnu nesreću i bilo je divno! A nigdje nije bilo ljepše nego u bolnici! Uopće nisam mogla spavati pa sam neprestano čitala, danju i noću.

Svi su je zadivljeno promatrali, i to joj je očigledno godilo. U Franzu se miješao osjećaj negodovanja (sjećao se da je poslije spomenute prometne nesreće njegova žena bila strahovito deprimirana i neprestano se žalila) s određenim divljenjem (njena sposobnost da transformira svaki svoj doživljaj govorila je o vitalnosti koja je imponirala).

— Tamo sam počela dijeliti knjige na dnevne i noćne — nastavila je. — I zaista, postoje knjige za dan i knjige koje možete čitati samo noću.

Svi su i dalje s čuđenjem i zadivljeno pratili njene riječi, samo se kipar držao za kažiprst, namršten zbog neupodne uspomene.

— U koju bi grupu uvrstio Stendhala? — upitala ga je Marie-Claude.

Kipar nije slušao što govori pa je samo u neprilici slegnuo ramenima. Likovni kritičar koji je stajao kraj njega izjavio je kako, po njegovu mišljenju, Stendhal spada u dnevnu literaturu.

Marie-Claude je zavrtjela glavom i zacvrkutala: — Varaš se! Ne, ne, ne, varaš se! Stendhal je noćni pis-

ac!

Franz je prilično rastreseno sudjelovao u raspravi o noćnoj i dnevnoj literaturi, jer je mislio samo na to kada će se pojaviti Sabina. Oboje su dugo razmišljali treba li ili ne treba prihvatiti poziv na ovaj koktel. Priređivala ga je Marie-Claude za sve slikare i kipare koji su izlagali u njezinoj privatnoj galeriji. Od vremena kad se upoznala s Franzom, Sabina je izbjegavala njegovu ženu. Kako su, međutim, strahovali da njihova veza ne bude otkrivena, na kraju su zaključili da će biti prirodnije i manje sumnjivo ako dođe.

Gledao je neupadljivo prema predsoblju i postupno postajao svjestan da iz drugog kraja salona neprestano odzvanja glas njegove osamnaestogodišnje kćeri Marie-Anne. Napustio je skupinu kojom je dominirala njegova žena i prišao kružoku kojim je dominirala kći. Neki su sjedili u naslonjačima, drugi su stajali, a Marie-Anne je sjedila na podu. Franz je bio siguran da će i Marie-Claude na suprotnom kraju salona ubrzo sjesti na tepih. Sjesti pred gostima na pod bila je u to vrijeme općenito prihvaćena gesta prirodnosti, neusiljenosti, drugarstva, naprednog i pariškog duha. Strast s kojom je Marie-Claude svuda sjedala na pod bila je takva da se Franz često plašio da ne sjedne na pod u trgovini u kojoj je kupovala cigarete.

— Na čemu sada radite, Alane? — upitala je Marie-Anne muškarca pokraj čijih je nogu sjedila.

Alan je bio naivna poštenjačina pa je pokušao iskreno odgovoriti kćeri vlasnice galerije. Počeo joj je objašnjavati nov način slikanja koji je u osnovi bio kombinacija fotografije i ulja na platnu. Ali nije izgovorio ni tri rečenice kad je Marie-Anne počela zviždati. Slikar je govorio polako i koncentrirano i nije čuo zviždanje.

— Možeš li mi reći zašto zviždiš — šapnuo je Franz.

— Zato što ne volim kad se govori o politici — odgovorila je glasno.

I zaista, dvojica muškaraca iz istoga kruga razgovarali su o predstojećim izborima u Francuskoj. Marie--Anne, koja je smatrala da joj je dužnost usmjeravati zabavu, upitala ih je da li će sljedećeg tjedna ići u kazalište na Rossinijevu operu, koju će izvesti talijanski operni ansambl. Slikar Alan je za to vrijeme tražio sve preciznije i preciznije formulacije kojima bi mogao objasniti svoju novu slikarsku fazu i Franz se stidio svoje kćeri. Da je ušutka, rekao je kako su opere strašno dosadne.

— Grozan si — rekla je Marie-Anne, pokušavajući s poda udariti oca u trbuh. — Glavni pjevač je prekrasan! Ah, kako je lijep! Vidjela sam ga dva puta i zaljubila sam se u njega.

Franz je zaključio da je njegova kći strašno slična majci. Zašto nije više slična njemu? Ali tu se ne može ništa učiniti, nije mu slična. Već je bezbroj puta čuo Marie-Claude kako izjavljuje da je zaljubljena u ovog ili onog kipara, pjevača, pisca, političara, pa jednom čak i u jednog biciklista. Naravno, bila je to prazna retorika prilagođena večerama i koktelima, ali on se pritom ipak ponekad sjetio kako je prije dvadeset godina isto govorila 7,fl meča 1 lnš mu nriiptila (amnuKnichmm............ ,....

U tom.trenutku ušla je u salon Sabina. Marie-Claude ju je ugledala i smjesta joj prišla. Njena kći je i dalje razgovarala o Rossiniju, ali Franz je svu svoju pozornost usmjerio na razgovor dviju žena. Nakon nekoliko prijateljskih rečenica pozdrava Marie-Claude je uzela u ruku keramički medaljon koji je visio Sabini oko vrata i rekla vrlo glasno: — Sto ti je ovo? Strašno je ružno!

Ta je rečenica prisilila Franza da sluša još pozornije. Nije bila izgovorena agresivno, naprotiv, zvonki smijeh tebao je odmah naglasiti kako kritika medaljona ništa ne mijenja na prijateljstvu koje Marie-Claude gaji prema slikarici. Ipak, bila je to rečenica koja nikako nije odgovarala načinu na koji se Marie-Claude obraćala drugima.

— Sama sam ga napravila — rekla je Sabina.

— Ružan je, zaista je ružan — ponovila je Marie--Claude vrlo glasno. — Ne bi ga trebala nositi!

Franz je znao da njegovu ženu nimalo ne zanima je li medaljon ružan ili nije. Ružno je bilo ono što je ona željela da bude ružno, lijepo je bilo ono što je ona željela da bude lijepo. Nakit njenih prijateljica bio je a priori lijep. Pa i kad bi joj se učinilo da je ružan, prešla bi preko toga, jer je laskanje bilo već odavno postalo njena druga priroda.

A zašto je onda odlučila da medaljon koji je Sabina sama napravila bude ružan?

Franzu je iznenada postalo sve jasno. Marie-Claude je izjavila da je Sabinin medaljon ružan zato što je to mogla sebi dopustiti.

Još preciznije: Marie-Claude je izjavila kako je Sabinin medaljon ružan da pokaže kako sebi može dopustiti izjavu da je Sabinin medaljon ružan.

Sabinina izložba prije oko godinu dana nije ima-

fi.

stalo do Sabinine naklonosti. Naprotiv, Sabina je imala razloga boriti se za naklonost Marie-Claude. To se, međutim, po njenom držanju nije moglo zamijetiti.

Da, Franzu je bilo posve jasno: Marie-Claude je iskoristila priliku da Sabini (i drugima) da do znanja kakav je stvarni odnos snaga između njih.

7. Mali riječni!^ neshvaćenih riječi

(svršetak)

STARA CRKVA U AMSTERDAMU

S jedne strane su kuće s velikim prozorima u prizemlju, koji podsjećaju na izloge trgovina. Iza njih se nalaze sobice prostitutki, koje svučene, samo u rublju, sjede ispred stakla u jastucima prekrivenim naslonjačima. Izgledaju kao velike mačke koje se dosađuju.

Drugu stranu ulice čini divovska gotička crkva iz četrnaestog stoljeća.

Između božjeg svijeta i svijeta prostitutki, kao rijeka na granici dvaju carstava, širi se prodorni zadah mokraće.

U crkvi su od starog gotičkog stila ostali samo visoki, goli bijeli zidovi, stupovi, svodovi i prozori. Na zidovima nema nijedne slike, nigdje se ne može vidjeti kip. Crkva je očišćena kao gimnastička dvorana. Samo u sredini postavljeni su u kvadrat stolci oko minijaturnog podija sa stolom za propovjednika. Iza stolaca nalaze se drvene kabine, lože za obitelji bogatih građana.

Stolci i lože postavljene su ne vodeći računa o obliku zidova i položaju stupova, kao da žele pokazati gotičkoj arhitekturi sav svoj prezir i ravnodušnost. Kalvinistička vjera je još prije nekoliko stoljeća pretvorila crkvu u običan hangar, koji ima samo jednu funkciju

Franz je bio fasciniran: kroz tu golemu dvoranu prošao je Veliki marš historije.

Sabina se sjećala kako su poslije prevrata u veljači širom Češke nacionalizirani svi dvorci i pretvoreni u šegrtske škole, domove umirovljenika, a ponekad i u štale. Bila je u jednoj takvoj štali — u zidove s gipsanim ukrasima bile su zabijene kuke sa željeznim obručima i za njih privezane krave koje su sanjivo gledale kroz prozor u vrt dvorca, po kojem su trčkarale kokoši.

— Ova praznina me fascinira — rekao je Franz. — Ljudi gomilaju oltare, kipove, slike, stolce, naslonjače, tepihe, knjige, a onda nastupa trenutak radosna olakšanja pa sve jednim potezom odbace, kao smeće. Možeš li zamisliti tu Herkulesovu metlu koja je pomela ovaj hram ?

Sabina je pokazala na drvenu ložu. Siromašni su morali stajati, a bogati su sjedili u loži. Ali postojalo je nešto što je povezivalo bankara i prosjaka: mržnja prema ljepoti.

— Sto je to ljepota? — upitao je Franz i sjetio se otvorenja izložbe kojemu je nedavno morao prisustvovati. Beskrajna ispraznost rečenica i riječi, ispraznost kulture, ispraznost umjetnosti.

Dok je kao studentica radila na omladinskoj radnoj akciji, duše otrovane veselim marševima što su bez prestanka odzvanjali iz zvučnika, sjela je jedne nedjelje na motocikl i odvezla se daleko u brda. Zaustavila je motocikl u nepoznatu selu izgubljenu u brdima, naslonila ga na zid crkve i ušla. Svećenikje upravo služio misu. Režim u to doba nije bio naklonjen vjeri i ljudi su se uglavnom držali podalje od crkava. U klupama su sjedili samo starci i starice, jer se nisu bojali vlasti. Bojali su se samo smrti.

Svećenik bi pjevajući izgovorio rečenicu, a ljudi su je u zboru ponavljali. To su bile litanije. Stalno iste riječi vraćale su se kao putnik koji ne može odvojiti oči od predjela ili kao čovjek koji se ne može rastati sa životom. Sjedila je otraga u klupi, na trenutke zatvarala oči, samo da čuje tu glazbu riječi, a onda ih ponovno otvarala. Iznad sebe je vidjela plavo obojeni svod, na kojem su bile naslikane velike zlatne zvijezde. Bila je očara-

na.

Ono što je iznenada susrela u toj crkvi nije bio Bog, nego ljepota. Bila je posve svjesna da ta crkva i te litanije nisu bili lijepi sami po sebi već upravo u usporedbi s omladinskom radnim akcijom na kojoj je provodila dane okružena bukom pjesama. Misa je bila lijepa, jer je u njoj iznenada i tajno otkrila drugi, izdani svijet.

Od toga vremena znala je da je ljepota izdani svijet. Možemo je pronaći samo tamo gdje su progonitelji pogreškom zaboravili na nju. Ljepota se krije iza kulisa prvomajske parade. Ako je želimo naći, moramo poderati platno dekoracija.

— Ovo je prvi put da me neka crkva fascinira —-rekao je Franz.

Njegovo oduševljenje nije izazvao protestantizam, nije ga izazvao ni asketski duh. Oduševilo ga je nešto drugo, nešto sasvim osobno, o čemu se nije usuđivao govoriti pred Sabinom. Činilo mu se da čuje glas koji ga poziva da uzme u ruke Herkulesovu metlu i izmete iz svog života vernisaže Marie-Claude, pjevače Marie-Anne, kongrese i simpozije, isprazne razgovore, riječi koje ništa ne govore... Veliki prazni prostor am-sterdamskog hrama izgledao mu je kao slika vlastita oslobođenja.

SNAGA

U krevetu, u jednom od onih mnogih hotela u kojima su vodili ljubav, Sabina se počela igrati s Franzovim rukama. — Upravo je nevjerojatno — rekla je — kakve mišiće imaš.

Franza je razveselila ta pohvala. Ustao je iz kreveta, uhvatio teški hrastov stolac za jednu nogu, sasvim pri zemlji, i polako ga podignuo.

— Nemaš se čega bojati — rekao je. — Mogao bih te obraniti u svakoj situaciji. Nekad sam se natjecao u judou.

Uspjelo mu je podignuti teški stolac iznad glave i Sabina je rekla: — Ugodno je znati da si tako snažan.

Ali u sebi je, u dubini duše, dodala još i ovo: Franz je snažan, ali njegova je snaga usmjerena samo prema okolini. Prema ljudima s kojima živi, koje voli, on je slab. Franzova slabost se naziva dobrota. Franz nikad ne bi ništa naredio Sabini. Ne bi joj naredio, kao nekad Tomaš, da položi zrcalo na pod i gola hoda po njemu, ne nedostaje mu čulnost, nego snaga zapovijedanja. Postoje stvari koje se mogu realizirati samo silom. Tjelesna ljubav je nezamisliva bez nasilja.

Sabina je promatrala Franza kako korača po sobi držeći stolac iznad glave i taj prizor joj se učinio grotesknim. Ispunila ju je neka čudna tuga.

Franz je spustio stolac na zemlju i sjeo na njega, okrenuvši se prema Sabini.

— Ne mogu reći da mi ne godi što sam snažan — rekao je — ali od kakve su mi koristi ovi mišići u Genevi? Nosim ih kao ukras. Kao paun perje. Nikad se u životu nisam potukao s nekim.

Sabina je nastavila sa svojim melankoličnim razmišljanjem. A kad bi našla muškarca koji bi joj nare-

đivao? Koji bi želio gospodariti njome? Koliko dugo bi ga podnosila? Ni pet minuta! Iz čega proizlazi da joj nikakav muškarac ne odgovara. Ni snažan ni slab.

— A zašto tu snagu ne upotrijebiš ponekad protiv mene? — rekla je.

— Zato što ljubav znači odricanje od sile — rekao je Franz tiho.

Sabina je postala svjesna dviju stvari: prvo, da je ta rečenica divna i istinita. Drugo, da se tom rečenicom Franz diskvalificirao u njezinu erotskom životu.

ŽIVJETI S ISTINOM

To je formula kojom se poslužio Kafka u svom dnevniku ili u nekom pismu, Franz se više nije sjećao gdje. Formula ga je zainteresirala. Sto to znači, živjeti s istinom? Negativna definicija je jednostavna: znači ne lagati, ne skrivati se, ne tajiti ništa. Otkako je upoznao Sabinu, Franz živi u laži. Priča ženi o kongresu u Amsterdamu, o predavanjima u Madridu, koja nikad nije održao, i boji se ići sa Sabinom po genevskim

ulicama. I to laganje i skrivanje ga zabavlja upravo zato što to nikad nije radio. To ga ugodno uzbuđuje, osjeća se kao učenik koji je odlučio da prvi put za svoje zadovoljstvo izostane iz škole.

Za Sabinu, živjeti s istinom, ne lagati ni sebi ni drugima, moguće je samo pod uvjetom da se živi bez publike. U trenutku kad netko počne pratiti ono što radimo, počinjemo se, htjeli ili ne htjeli, prilagođavati očima koje nas gledaju i ništa od onog što radimo nije više istinito. Imati publiku, znači živjeti u laži.

Sabina prezire literaturu u kojoj autori odaju sve intimnosti, svoje i svojih prijatelja. Čovjek koji gubi svoju intimnost gubi sve, misli Sabina. A čovjek koji je do-brovolino odbacuie obično ie čudovište. Zbosr tos?a Sabi-

na nimalo ne pati što mora skivati svoju ljubav. Naprotiv, samo tako može „živjeti s istinom".

Franz je, nasuprot tome, siguran da u podjeli života na privatnu i javnu sferu leže korijeni svih laži; čovjek je privatno jedno, a u javnosti nešto sasvim drugo. „Živjeti s istinom" za njega znači srušiti barijere između privatnog i javnog. Rado citira riječi Andrea Bre-tona o tome kako bi htio živjeti ,,u staklenoj kući" u kojoj nema nikakvih tajni, u kojoj se sve vidi.

Kada je čuo svoju ženu kako kaže Sabini „Taj medaljon je ružan!" shvatio je da više ne može živjeti u laži. Trebao je u tom trenutku priskočiti Sabini u pomoć. I nije to učinio samo zato što se bojao da ne otkrije njihovu tajnu ljubav.

Sutradan poslije koktela trebao je otputovati sa Sabinom na dva dana u Rim. U ušima mu je neprestano odzvanjala rečenica „Taj medaljon je ružan!" i vidio je svoju ženu drukčije nego što ju je vidio do tada. Njena agresivnost, neranjiva, bučna i temperamentna, skinula mu je s ramena breme dobrote koje je strpljivo nosio pune dvadeset tri godine braka. Sjetio se prostrane unutrašnjosti crkve u Amsterdamu i ponovno osjetio kako ga ispunjava ono čudno, neshvatljivo oduševljenje njenom prazninom.

Pakirao je kovčeg kada je u sobu ušla Marie-Claude. Pričala je o jučerašnjim gostima, energično podržavala neke nazore koje je od njih čula, a s podsmijehom odbacivala druge.

Franz ju je dugo promatrao, a zatim rekao: — U Rimu se ne održava nikakva konferencija.

Nije shvatila što želi reći. — Pa zašto onda putuješ? — upitala je.

— Već gotovo godinu dana imam ljubavnicu — rekao je. Ne želim se sastajati s njom u Genevi. Zato tako često DUtuiem. Mislio sam kalcn hi to rrphala vnari

Uplašio se već nakon prvih izgovorenih riječi; hrabrost ga je iznenada napustila. Skrenuo je pogled da ne vidi na licu Marie-Claude očajanje što će ga izazvati njegova izjava..

— Da, i ja mislim kako bih to trebala znati — javila se Marie-Claude nakon kraće stanke.

Njen je glas zvučao čvrsto i Franz je podigao pogled. Marie-Claude nije uopće izgledala potresena. Još uvijek je izgledala kao žena koja je sinoć rekla cvrkuta-vim glasom „Taj medaljon je ružan!"

— Kad si već bio tako hrabar i rekao kako me već gotovo godinu dana varaš — nastavila je — možeš li mi reći s kim?

Uvijek je govorio sebi kako ne smije nikad povrijediti Marie-Claude, kako mora poštovati ženu u njoj. Ali gdje je sad ta žena u Marie-Claude? Drugim riječima, gdje je slika majke koju je povezivao sa svojom ženom? Majka, njegova tužna i povrijeđena majka sa drukčijom cipelom na svakoj nozi, nestala je iz Marie--Claude, a možda nije ni nestala, nego jednostavno nikad u njoj nije ni boravila? Pomislivši to, osjetio je kako ga obuzima mržnja.

— Nemam nikakva razloga to skrivati — rekao je.

Kad je već nije potreslo što je vara, pogodit će je, bio je siguran, kad sazna tko je njena suparnica. Zato joj je rekao sve o Sabini, gledajući je pri tome ravno u oči.

Nešto kasnije sastao se sa Sabinom na aerodromu. Avion je bio uzletio, a on je osjetio kako mu je laknulo. Rekao je sebi kako poslije devet mjeseci konačno opet živi s istinom.

5.

Sabina se osjećala kao da je Franz silom provalio vrata njezine intimnosti. Kao da je kroz ta vrata iznenada provirila glava Marie-Claude, glava Marie-Anne, slikara Alana i kipara koji se neprestano drži za prst, glave svih ljudi koje je upoznala u Genevi. Postat će protiv svoje volje suparnica neke žene koja je nimalo ne zanima. Franz će se rastati, a ona će zauzeti mjesto pokraj njega u širokoj bračnoj postelji. Svi će to gledati, netko iz blizine, neko iz daljine, bit će prisiljena pred svima igrati neko kazalište — umjesto da bude Sabina, morat će igrati ulogu Sabine, i još izmisliti kako igrati tu ulogu. Ljubav će, kad za nju sazna javnost, dobiti na težini, postat će teret. Sabina se povijala pod samom predodžbom toga tereta.

Sjedili su u nekom rimskom restoranu i pili vino. Šutjela je.

— Zaista se ne ljutiš? — upitao je Franz.

Uvjeravala ga je da se ne ljuti. Još je zbunjena od svega toga i ne zna da li da se raduje ili ne. Sjećala se njihova susreta u spavaćim kolima za Amsterdam. Tada je htjela pasti pred njim na koljena i moliti ga neka je zadrži, makar silom, i nikad ne pusti da ode. Tada je željela da opasnom putu izdaje konačno dođe kraj.

Nastojala je što je moguće intenzivnije obnoviti tu tadašnju čežnju, dozvati je, osloniti se na nju. Sve je bilo uzalud. Osjećaj nezadovoljstva bio je jači.

Vraćali su se u hotel kroz večernju gužvu. Talijani oko njih su galamili, vikali, gestikulirali, pa su mogli ići jedno pored drugog bez riječi, ne osluškujući svoju šutnju.

A onda se Sabina dugo umivala u kupaonici a Franz ju je čekao pod pokrivačem u krevetu. Mala svjetiljka bila je upaljena, kao uvijek.

Kada se vratila iz kupaonice, ugasila je lampu. Bilo je to prvi put da je to učinila. Franz je trebao obratiti pozornost na tu gestu, ali on je nije ni zamijetio, jer je svjetlost za njega bila sasvim nevažna. Kao što znamo, on je vodio ljubav zatvorenih očiju.

A Sabina je ugasila svjetiljku upravo zbog tih zatvorenih očiju. Nije više htjela ni jednu sekundu promatrati te spuštene kapke. Oči su, kaže poslovica, prozori duše. Franzovo tijelo koje se uvijalo na njoj zatvorenih očiju bilo je za nju tijelo bez duše. Podsjećalo ju je na mladunče neke zvijeri koje, još slijepo, bespomoćno cvili jer je žedno. U tim je trenucima Franz, sa svojim prekrasnim mišicama, bio sličan golemu štene-tu koje traži hranu na njenim grudima. Uostalom, zaista je držao u ustima bradavicu njene dojke, kao da sisa! Ta pomisao da je dolje zreo muškarac, a gore mladunče koje sisa, i da prema tome vodi ljubav s dojenčetom, izazivala je u njoj gotovo gađenje. Ne, ne želi više gledati kako se grči na njoj, više mu nikad neće ponuditi dojku kao kuja štenetu, ovo je danas posljednji put, definitivno posljednji put!

Znala je, naravno, da je njena odluka vrhunac nepravde, da je Franz najbolji od svih muškaraca u

#**

da je lijep, da je dobar, ali što je više postajala svjesna svega toga, osjećala je sve jaču želju da siluje tu inteligenciju, tu dobrotu, da siluje tu nemoćnu snagu.

Voljela ga je te noći žešće nego ikada prije, jer ju je uzbuđivala pomisao da su zajedno posljednji put. Voljela ga je, ali već je u mislima bila negdje daleko. Ponovno je u dalj ini čula zvuk zlatne trube izdaje i znala je da tom pozivu neće odoljeti. Činilo joj se da se pred njom pružaju beskrajna prostranstva slobode i te daljine su je uzbuđivale. Voljela je Franza ludo, divljački, kako ga nikada prije nije voljela.

Franz je jecao na njezinom tijelu siguran da sve razumije. Ako je cijele večeri bila šutljiva, ako mu nije rekla što misli o njegovoj odluci, sad mu je odgovarala. Davala mu je do znanja svoju radost, svoju strast, svoju suglasnost, svoju želju da živi s njim do kraja života.

Izgledao je sam sebi kao jahač koji jaše na konju u prekrasnu prazninu, prazninu bez supruge, bez kćeri, bez domaćinstva, u prekrasnu prazninu pometenu Herkulovom metlom, u predivnu prazninu koju će ispuniti svojom ljubavlju.

Jahali su tako, jedno na drugom, kao na konju. Jahali su prema daljinama za kojima su čeznuli. Spajala ih je izdaja, koja ih je oslobodila. Franz je jahao na Sabini svjestan da izdaje svoju ženu. Sabina je jahala na Franzu svjesna da izdaje Franza.

9.

Više od dvadeset godina gledao je u svojoj ženi svoju majku, slabo biće koje treba štititi; ta predodžba bila je previše duboko ukorijenjena u njemu da bi je mogao odbaciti nakon dva dana. Dok se vraćao kući, osjećao je grižnju savjesti, strah da se poslije njegova odlaska srušila i da će je zateći skrhanu od tuge. Bojažljivo je otvorio vrata i otišao u svoju sobu. Nekoliko trenutaka je tiho stajao i osluškivao — da, bila je kod kuće. Nakon kraćeg oklijevanja otišao ju je pozdraviti, kako je već bio njihov običaj.

Podigla je obrve, glumeći čuđenje. — Došao si ovamo?

— A kamo da idem? —htio je odgovoriti (iskreno začuđen), ali nije rekao ništa.

— Da među nama bude sve jasno — nastavila je — nemam ništa protiv da odmah preseliš k njoj.

Kada joj je na dan odlaska sve priznao, nije imao nikakva određena plana. Bio je spreman da nakon povratka prijateljski raspravi s njom sve pojedinosti, kako bi je što manje povrijedio. Nije računao s tim da će ona sama hladno i uporno zahtijevati da što prije ode.

Iako mu je to olakšavalo situaciju, nije mogao da ne osjeti razočaranie, Ciieloea života ie strenio da ie ne

povrijedi i samo zbog toga je dobrovoljno nametnuo sebi režim zaglupljujuće monogamije. A onda je poslije dvadeset godina odjednom spoznao da su njegovi obziri bili sasvim nepotrebni, da je zbog običnog nesporazuma izgubio na desetine žena!

Poslije podne je imao predavanje a onda je sa sveučilišta otišao ravno do Sabine. Htio ju je zamoliti da ostane kod nje preko noći. Pozvonio je, ali nitko nije otvorio vrata. Otišao je u kavanu preko puta i kroz prozor dugo promatrao ulaz u kuću.

Bilo je već kasno na večer i nije znao što da radi. Cijelog je života spavao s Marie-Claude u jednoj postelji. Ako se sad vrati kući, gdje da legne? Mogao bi, naravno, spavati na kauču u susjednoj sobi, ali ne bi li to bio pretjerano žestoka gesta? Ne bi li to izgledalo već kao izraz neprijateljstva? Ta on želi da ostanu prijatelji! Ali nije mogao ni tek tako leći pored nje. Već je čuo kako ga s ironijom pita zar ne daje prednost Sabininoj postelji. Zato je uzeo sobu u hotelu.

Sutradan je uzalud zvonio na Sabininim vratima, od jutra do večeri.

Trećega je dana potražio kućepaziteljicu. Nije znala ništa i savjetovala mu je da se obrati vlasnici kuće, koja je iznajmila atelijer Sabini. Nazvao ju je telefonom i saznao da je Sabina još prekjučer otkazala.

Još je nekoliko dana obilazio kuću u nadi da će susresti Sabinu, sve dok jednoga dana nije našao otvoren stan i u njemu muškarce u plavim kombinezonima koji su odnosili pokućstvo i slike u veliki selidbeni kamion parkiran pred kućom.

Pitao ih je kamo voze pokućstvo.

Odgovorili su kako im je izričito naređeno da drže adresu u tajnosti.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Htio ih je podmititi s nekoliko novčanica ne bi li mu otkrili tajnu, ali je osjetio da nema snage za takvo što. Tuga ga je potpuno slomila. Ništa nije shvaćao, sve je bilo neobjašnjivo, znao je samo to da je iščekivao ovaj trenutak od dana kad je upoznao Sabinu. Dogodilo se ono što se moralo dogoditi. Franz se nije htio boriti.

Unajmio je mali stan u starom dijelu grada. U vrijeme kad je znao da žena i kći neće biti kod kuće otišao je u svoj stari stan uzeti odijela i najvažnije knjige. Dobro je pazio da ne uzme ništa za čim bi žalila Marie-Claude.

Jednoga ju je dana ugledao iza stakla kavane. Sjedila je s još dvije dame a njeno se lice, u koje je nekontrolirana mimika bila već odavno usjekla mnogo sitnih bora, pokretalo u živom ritmu. Dame su je slušale i neprestano se smijale. Franz se nije mogao osloboditi osjećaja da im priča o njemu. Sigurno je već saznala da je Sabina nestala iz Geneve upravo u vrijeme kad je Franz odlučio početi živjeti s njom. To je bila doista komična priča! Nije se nimalo čudio što će joj dugo poslužiti da njome zabavlja svoje prijateljice.

Vratio se u svoj novi stan, u kojemu su se svakoga sata čula zvona crkve Saint-Pierre. Upravo toga dana donijeli su mu iz robne kuće pisaći stol. Odmah je zaboravio Marie-Claude i njene prijateljice. Zaboravio je na trenutak i Sabinu. Sjeo je za stol. Radovao se što ga je sam odabrao. Punih dvadeset godina živio je s pokućstvom po izboru drugih. Sve je uređivala Marie--Claude. Ta ovo je, zapravo, prvi put da živi samostalno, da nije više dječak. Sljedećega je dana trebao doći stolar da mu napravi biblioteku. Već nekoliko dana je crtao police, određivao im dimenzije i razmještaj.

Odjednom je, gotovo sa zaprepaštenjem, usta nnvin Ha nnp np^retan Slahinina f^7^rh¦cl r*riciitnr»ci-Ki'la

Djela Milana Kundere

je mnogo manje važna nego što je mislio. Važan je bio zlatni trag, čarobni trag, što ga je ostavila u njegovu životu i koji mu nitko nije mogao uzeti. Prije nego što će nestati s njegova horizonta, stigla mu je gurnuti u ruku Herkulovu metlu kojom je pomeo iz svog života sve što nije volio. Ta neočekivana sreća, to zadovoljstvo, ta radost zbog slobode i novoga života, to su bili darovi koje mu je ostavila.

Uostalom, uvijek je davao prednost nestvarnom pred stvarnim. Isto kao što se bolje osjećao u povorkama (koje su, kao što sam rekao, samo kazalište i san) nego za katedrom dok je predavao studentima, tako je bio sretniji sa Sabinom koja se pretvorila u nevidljivu boginju nego sa Sabinom s kojom je putovao po svijetu neprestano strepeći da je ne izgubi. Dala mu je neočekivanu slobodu muškarca koji živi sam, obdarila ga nekim novim magnetizmom. Odjednom je postao privlačan za žene; jedna njegova studentica se zaljubila u njega.

I tako se za nevjerojatno kratko vrijeme njegov život potpuno izmijenio. Još nedavno je stanovao u velikom građanskom stanu sa sluškinjom, suprugom i kćeri, a sad živi u malom stanu u starom dijelu grada i gotovo svaku noć provodi s mladom ljubavnicom. Ne mora putovati s njom po raznim svjetskim

hotelima, može voditi ljubav s njom u vlastitu stanu, u vlastitoj postelji, okružen svojim knjigama i sa svojom pepeljarom na noćnom stoliću!

Djevojka je bila skromna, ne baš odveć lijepa, i divila se Franzu kao što se još prije kratkog vremena Franz divio Sabini. To nije bilo nimalo neugodno, pa iako je zamjena Sabine kratkovidnom studenticom bila u određenom smislu degradacija, dobrota se pobrinula za to da otvorena srca Drihvari novu linhavnim i nciffi

prema njoj očinsku ljubav, koju nikada prije nije mogao u potpunosti zadovoljiti, jer se Marie-Anne nije ponašala kao kći nego kao druga Marie-Claude.

Jednoga dana posjetio je svoju suprugu i rekao joj da bi se želio ponovno oženiti.

Marie-Claude je zavrtjela glavom.

— Ako se rastanemo, ništa se neće promijeniti! Ništa nećeš izgubiti! Ostavit ću ti svu imovinu!

— Meni nije do imovine — rekla je.

— A što bi htjela?

— Ljubav — nasmijala se.

— Ljubav? — rekao je začuđeno.

— Ljubav je borba — rekla je Marie-Claude, osmjehujući se. — I ja ću se dugo boriti. Do kraja.

— Ljubav je borba? Nemam ni najmanje volje boriti se — rekao je Franz i otišao.

10.

Poslije četiri godine provedene u Genevi Sabina se nastanila u Parizu. Nikako joj nije uspijevalo osloboditi se melankolije. Da ju je netko upitao što joj se dogodilo, ne bi znala naći prave riječi.

Životna drama se uvijek može opisati metaforom težine. Kažemo kako je čovjeka pritislo breme. Čovjek taj teret nekad može, a nekad ne može podnijeti, pada pod njim, bori se s njim, pobjeđuje ili gubi. Ali što se, zapravo, dogodilo Sabini? Ništa. Napustila je jednog muškarca zato što ga je željela napustiti. Je li ju progonio? Je li joj se osvećivao? Nije. Njezina drama nije bila drama težine nego lakoće. Sabinu nije pritiskao teret, pritiskala ju je nepodnošljiva lakoća postojanja.

Sve do tog trenutka svaka izdaja ju je ispunjavala uzbuđenjem i radošću zbog toga što se pred njom otvara novi put na čijem je kraju čeka nova pustolovina izdaje. Ali što će biti kad to putovanje jednom završi? Čovjek može izdati roditelje, bračnoga druga, ljubav, domovinu, ali što će se dogoditi kad ostane bez roditelja, bez bračnoga druga, bez ljubavi, bez domovine, kad više ne bude imao koga izdati?

Sabina osjeća oko sebe prazninu. Ali što ako je upravo ta praznina bila cilj svih njenih dosadašnjih izda-

la;

Do sada toga, naravno, nije bila svjesna i to posve razumljivo: cilj kojemu čovjek teži uvijek je obavijen maglom. Djevojka koja se želi udati teži uvijek za nečim posve nepoznatim. Mladić koji čezne za slavom nema pojma što je to slava. Ono što daje smisao našim postupcima uvijek je nešto nama potpuno nepoznato. Ni Sabina nije znala kakav se cilj krije iza njene sklonosti izdaji. Nepodnošljiva lakoća postojanja, je li to taj cilj? Nakon odlaska iz Geneve prilično mu se približila.

Živjela je u Parizu već tri godine kad je dobila pismo iz Češke. Pisao joj je Tomašev sin. Nekako je saznao za nju, pronašao njenu adresu i odlučio da joj se javi kao „najboljoj prijateljici" svoga oca. Javio joj je da su Tomaš i Tereza poginuli. Živjeli su posljednjih nekoliko godina na selu, gdje je Tomaš radio kao vozač kamiona. Imali su običaj katkad se odvesti do susjednoga grada i tamo prespavati u nekom jeftinom hotelu. Put do grada vodi preko brda, i tu se kamion sa serpentine strmoglavio u provaliju. Tijela su im bila potpuno smrskana. Policija je kasnije ustanovila da su kočnice bile u katastrofalnu stanju. Nije mogla doći k sebi od te vijesti. Bio je presječen i posljednji konopac koji ju je vezivao za prošlost.

Po starom običaju, htjela se smiriti šetnjom po groblju. Najbliže groblje bilo je na Montparnasseu. Sastojalo se od samih minijaturnih kućica, sićušnih kapelica sagrađenih iznad svakoga groba. Sabina nikako nije mogla shvatiti zašto mrtvi žele iznad sebe imati te imitacije dvoraca. To groblje je bilo taština pretvorena u kamen. Umjesto da poslije smrti postanu razumniji, stanovnici groblja bili su još šašaviji nego za života. Isticali su na spomenicima koliko su važni. Tu nisu počivali očevi, braća? sinovi ili bake, nego funkcionari i

javni radnici, nosioci titula, počasti i odlikovanja. Tu je i poštanski službenik isticao svoju važnost, svoj društveni položaj, svoju čast.

Setala je grobljanskom alejom i zapazila da nešto dalje upravo nekoga sahranjuju. Majstor ceremonije držao je golemi buket cvijeća i davao svakome od ožalošćenih po jedan cvijet. Jedan je dao i Sabini. Pridružila se ostalima. Morali su zaobići nekoliko spomenika dok nisu stigli do groba s kojeg je bila podignuta ploča. Nagnula se iznad rake. Bila je strašno duboka. Ispustila je cvijet i on je polako, kružeći, pao na lijes. U Češkoj nema tako dubokih grobova. U Parizu su rake duboke kao što su kuće visoke. Bacila je pogled na kamenu ploču koja je ležala odgurnuta pored groba. Osjetila je jezu od te ploče, pa je požurila kući.

Cijeli je dan mislila na taj kamen. Zašto je osjetila takav užas kada ga je vidjela?

Ako je grob pokriven kamenom, umrli više nikada neće moći izaći, pomislila je.

Ali mrtvi i tako više nikad neće izaći! Nije li, prema tome, svejedno je li grob pokriven zemljom ili kamenom pločom?

Nije svejedno. Ako pokrijemo grob kamenom, to znači da ne želimo da se umrli vrati. Težak kamen govori mrtvacu: „Ostani tu gdje jesi!"

Sabina se sjetila groba svoga oca. Njegov lijes je zatrpan glinom, iz te gline raste cvijeće a javor pruža svoje korijene prema lijesu pa možemo zamisliti kako umrli kroz to korijenje i cvijeće izlazi iz groba. Da je otac pokriven kamenom pločom, nikada ne bih mogla razgovarati s njim poslije njegove smrti, nikada ne bih čula iz krošnje drveta njegov glas kako joj oprašta.

Kako izgleda groblje u kojem leže Tereza i Tomaš?

Ponovno je počela misliti na njih. Povremeno su odlazili u obližnji grad da tamo prespavaju u hotelu. Taj odlomak u pismu posebno ju je privlačio. On je govorio o tome da su bili sretni. Ponovno je vidjela Toma-ša kao da je jedna od njenih slika: u prednjem planu Don Juan kao lažna dekoracija koju je naslikao neki slikar naivac, a kroz pukotinu na toj kulisi vidi se Tris-tan. Poginuo je kao Tristan a ne kao Don Juan. Sabini-ni roditelji su umrli istoga tjedna, Tomaš i Tereza iste sekunde. Iznenada je osjetila čežnju za Franzom. Kad mu je jednom pričala o svojim lutanjima po grobljima, stresao se od jeze i nazvao groblje ružnim skladištem kostiju i kamenja. U tom trenutku između njih se otvorio jaz nerazumijevanja. Tek je danas, na groblju na Montparnasseu, shvatila što je htio reći. Bilo joj je žao što je bila tako nestrpljiva. Da su ostali duže zajedno, možda bi postupno počeli razumijevati riječi Što su ih izgovarali. Njihovi rječnici bi se polako, stidljivo približili kao bojažljivi ljubavnici, i glazba jednog ispreplela bi se s glazbom onoga drugoga. Ali sad je već kasno.

Da, kasno je, i Sabina zna da u Parizu neće ostati, da će ići dalje, još dalje, jer kad bi umrla ovdje, njen grob bi prekrili kamenom pločom. A ženi koja nema mira posve je nepodnošljiva pomisao da je njezin bijeg zauvijek prekinut.

;>*•

11.

Svi Franzovi prijatelji su znali za Marie-Claude, a svi su znali i za njegovu studenticu s velikim naočalama. Samo za Sabinu nitko nije znao. Franz se varao kad je mislio da je njegova supruga pričala svojim prijateljicama o njoj. Sabina je bila lijepa žena i Marie-Claude nije željela da ljudi u mislima uspoređuju njeno lice sa Sabininim. A kako se bojao izdaje, nikada nije uzeo od nje ni sliku, ni crtež, čak ni malu fotografiju. Tako se dogodilo da je nestala iz njegova života bez traga. Nije mu ostao nikakav materijalni dokaz da je proveo s njom najljepšu godinu svoga života.

Utoliko više mu je godilo da joj bude vjeran.

Kad se nađu sami u sobi, njegova mlada ljubavnica ponekad podigne pogled s knjige i pogleda ga upitno.
— O čemu razmišljaš? — pita ga.

Franz sjedi u naslonjaču i gleda u strop. Ma što da joj odgovori, ona zna da on misli na Sabinu.

Kad god tiska neku studiju u stručnom časopisu, studentica je njegov prvi čitatelj i želi diskutirati s njim. On, međutim, misli na to što bi o tom tekstu rekla Sabina. Sve što radi, radi za Sabinu, sve radi onako kako bi se sviđalo Sabini.

To je posve nevino nevjerstvo, skrojeno točno po Franzovoj mjeri, jer on nikad ne bi mogao povrijediti svoju kratkovidnu studenticu. Kult Sabine gaji više kao religiju nego kao ljubav.

Uostalom, iz teologije te religije proizlazi da mu je tu mladu ljubavnicu poslala Sabina. Između njegove zemaljske i nadzemaljske ljubavi zato vlada potpun sklad. I ako nadzemaljska ljubav nužno sadrži (zato što je nadzemaljska) mnogo neobjašnjivih i neshvatljivih stvari (sjetimo se rječnika neshvaćenih riječi, toga dugog popisa nesporazuma), njegova zemaljska ljubav se zasniva na potpunom razumijevanju.

Studentica je mnogo mlađa od Sabine, skladba njena života tek je skicirana i ona u nju sa zahvalnošću ugrađuje motive preuzete od Franza. Franzov veliki marš je i njezino uvjerenje. Glazba je za nju dioniz-ijsko pijanstvo kao i za njega. Cesto zajedno odlaze plesati. Žive s istinom, ništa od onoga što rade nije ni za koga tajna. Odlaze među prijatelje, kolege, među studente, druže se s nepozantim ljudima, vole sjediti s njima, piti i čavrljati. Cesto odlaze zajedno na izlete u Alpe. Franz se sagne, djevojka mu se popne na ramena i on s njom trči po livadama, recitirajući uz to dugačku njemačku baladu koju je u djetinjstvu naučio od majke. Djevojka se smije, drži ga oko vrata i divi se njegovim nogama, ramenima i plućima.

Ne shvaća samo porijeklo posebnih simpatija koje Franz gaji za zemlje pod ruskom okupacijom. Na godišnjicu invazije neko češko društvo u Genevi svake godine organizira komemorativnu svečanost. U dvorani se okupi vrlo malo ljudi. Govornik ima sijedu kosu na-kovrčanu kod frizera. Čita dug proglas, dosadan i onoj nekolicini ljudi koji su ga došli čuti. Govori francuski

istakne neku misao, podiže kažiprst kao da prijeti publici u dvorani.

Djevojka s naočalama sjedi pored Franza i jedva savladava zijevanje. Ali zato se Franz osmjehuje, sretan. Gleda u sijedoga muškarca koji mu je simpatičan i sa svojim čudnim kažiprstom. Čini mu se da je taj muškarac tajni glasnik, anđeo koji održava vezu između njega i njegove boginje. Zatvara oči i mašta. Zatvara oči kao što ih je zatvarao na Sabininom tijelu u petnaest europskih i jednom američkom hotelu.

ČETVRTI DIO

DUŠA I TIJELO

Tereza se vratila oko pola dva u noći, otišla u kupaonicu, odjenula pidžamu i legla pokraj Tomaša. Spavao je. Sagnula se iznad njega i kad ga je poljubila u lice, osjetila je da mu kosa nekako čudno miriše. Udahnula je taj miris još jednom, zatim još jednom. Njušila ga je kao psa, dok nije konačno shvatila: bio je to miris ženskoga krila.

U šest je sati zazvonila budilica. To je bio Kare-njinov trenutak. Budio se uvijek mnogo prije njih, ali ih se nije usuđivao uznemiravati. Nestrpljivo je čekao da sat zazvoni, što mu je davalo pravo da skoči na njihov krevet, da gazi po njima i gurka ih glavom. Nekada, davno, pokušavali su mu to zabraniti i bacali su ga s kreveta, ali on je bio tvrdoglaviji od njih i naposljetku se izborio za svoja prava. Uostalom, Tereza je u posljednje vrijeme ustanovila kako je sasvim ugodno da joj upravo Karenjin donese novi dan. Za njega je trenutak buđenja bio trenutak najčišće sreće — naivno i glupo se čudio što je opet na ovome svijetu i iskreno se radovao tome. A ona se, nasuprot tomu, nerado budila, sa željom da produlji noć i ne otvara oči.

Sad je stajao u predsoblju i gledao uvis, u vješalicu na kojoj je visio remen s ogrlicorn. Stavila.mu je

•r-

ogrlicu pa su otišli zajedno u trgovinu. Kupila je mlijeko, kruh, maslac i kao uvijek jednu kiflu za njega. Vraćao se pored nje stežući kiflu zubima. Ponosno je gledao oko sebe i očigledno mu je godilo što ga ljudi zamjećuju i pokazuju jedan drugome.

Kod kuće je s kiflom legao na prag sobe i čekao da ga Tomaš zamijeti, da čučne, počne režati i pretvarati se kako mu namjerava oteti kiflu. Tako je bilo svakoga dana -— barem pet minuta su se naganjali po stanu sve dok se Karenjin ne bi zavukao pod stol i na brzinu pojeo kiflu.

Ovaj put je, međutim, uzalud iščekivao jutarnju ceremoniju. Tomaš je sjedio za stolom i napeto slušao mali tranzistorski radio.

2.

Radio je emitirao program o češkoj emigraciji. Bila je to montaža tajno snimljenih privatnih razgovora što ih je s emigrantima vodio neki špijun koji se ubacio među njih, a onda se s velikom pompom vratio u Prag. Bila su to posve nevažna naklapanja u kojima bi se katkad javila koja oštrija riječ na račun okupacijskog režima u Češkoj, ali našla se tu i poneka rečenica u kojoj je jedan emigrant nazvao drugoga idiotom ili varalicom. I upravo te rečenice su dobile središnje mjesto u emisiji — trebalo je da pokažu kako ti ljudi ne samo da ružno govore o Sovjetskom Savezu (to u Češkoj ne bi nikoga naljutilo), nego se i međusobno ogovaraju i pri tome se služe prostačkim izrazima. Začudo, ljudi izgovaraju prostačke riječi od jutra do večeri, ali kada čuju preko radija poznatoga čovjeka, čovjeka kojeg poštuju, kako uz svaku rečenicu kaže jebi ga, nekako ostanu razočarani.

— Počelo je sa Prochazkom — rekao je Tomaš i slušao dalje.

Jan Prochazka bio je češki prozaik, čovjek četrdesetih godina, snažan kao bik, koji je još prije 1968. godine počeo vrlo glasno kritizirati stanje u zemlji. Bio je jedan od naiamilieaiiih voda Praškog Drolieća. te vr-

toglave liberalizacije komunizma koja je završila ruskom invazijom. Ubrzo poslije invazije počela je protiv njega hajka u tisku, ali što su ga novine više napadale, ljudi su ga sve više voljeli. Zato je radio (bilo je to 1970. godine) počeo u nastavcima emitirati privatne razgovore što ih je prije dvije godine (u proljeće 1968. godine) Prochazka vodio s jednim sveučilišnim profesorom. Ni jedan od njih nije ni slutio da je u profesorovu stanu tajno montiran uređaj za prisluškivanje i da policija već odavno prati svaki njegov korak! Prochazka je imao običaj zabavljati svoje prijatelje hiperbolama i grubim vicevima, i sad su ti grubi vicevi emitirani u nastavcima preko radija. Tajna policija, koja je redigirala emisiju, pažljivo je podvukla mjesta na kojima se pisac rugao svojim prijateljima, na primjer Dubčeku. Ljudi koji i sami ogovaraju svoje prijatelje kad god im se pruži prilika zgražali su se nad voljenim Prochazkom više nego nad postupkom omržene tajne policije.

Tomaš je ugasio radio — Tajna policija postoji u svakoj zemlji na svijetu, ali da javno emitira svoje snimke preko radija, toga nema nigdje. To je moguće samo u Češkoj, i nigdje više!

— Ama, moguće je — rekla je Tereza. — Kad sam imala četrnaest godina, tajno sam vodila dnevnik. Strašno sam se bojala da ga netko ne pročita, pa sam ga skrivala na tavanu. Ali majka ga je nekako pronašla. I jednoga dana za ručkom, dok smo se svi naginjali nad tanjurom s juhom, izvukla je moj dnevnik iz džepa i rekla: ,,A sad, dobro slušajte!" Čitala je, i iza svake rečenice prasnula u smijeh. Svi su se tako smijali da uopće nisu mogli jesti.

3.

Uvijek ju je nagovarao neka ga pusti da sam doručkuje, neka nastavi mirno spavati. Ona ga, međutim, nije slušala. Tomaš je radio od sedam do četiri, a ona od četiri do ponoći. Kad ne bi doručkovala s njim, mogli bi razgovarati samo nedjeljom. Zato je ustajala zajedno s njim, a kad bi otišao, ponovno bi legla i nastavila spavati.

Ovaj put se bojala zaspati, jer je u deset sati htjela otići u saunu na drvenom kupalištu na Žofinskom otoku. Zainteresiranih je bilo mnogo, mjesta malo, i ući se moglo samo preko veze. Na blagajni je, srećom, sjedila supruga jednoga profesora izbačenog s fakulteta. Profesor je bio prijatelj jednoga Tomaševa pacijenta. Tomaš se obratio pacijentu, pacijent profesoru, profesor je rekao svojoj ženi i Terezu je jednom tjedno čekala rezervirana karta.

Išla je pješice. Mrzila je uvijek prepune tramvaje u kojima su se gurali mrzovoljni ljudi, gazili noge jedni drugima, otkidali jedni drugima dugmad s kaputa i izmjenjivali psovke.

Počela je padati sitna kiša. Užurbani ljudi otvarali su iznad glava kišobrane i ubrzo je zavladala gužva i na pločnicima. Kišobrani su se sudarali. Muškarci su bili pristojni i prolazeći pored Tereze visoko su podiza-

li kišobrane da može proći, ali žene nisu propuštale jedna drugu. Uporno su zurile ispred sebe čekajući da ona druga prizna da je slabija i uzmakne. Susret kišobrana bio je odmjeravanje snaga. Tereza se u

početku sklanjala s puta, ali kad je shvatila da nitko ne uzvraća njenu pristojnost, i sama je ostajala stajati, čvrsto stežući kišobran. Nekoliko puta njen se kišobran žestoko sudario s drugim kišobranom, ali nikad nitko nije rekao „Oprostite!" Obično nitko nije govorio ništa, ali dva-tri puta je čula „Kravo jedna!" ili „Jebi se!"

Žene naoružane kišobranima bile su mlade i stare, ali najratobornije među njima bile su upravo mlade. Tereza se sjetila dana invazije. Djevojke u mini suknjama nosile su zastave na dugačkim kopljima. Bio je to seksualni atentat na ruske vojnike koje godinama drže pod režimom apsolutnog spolnog odricanja. U Pragu su se sigurno osjećali kao na planetu koji je izmislio neki pisac znanstveno-fantastičnih romana, na planetu nevjerojatno elegantnih žena koje javno iskazuju svoj prezir koračajući na prekrasnim dugačkim nogama, kakve u Rusiji nisu viđene u posljednjih pet-šest stotina godina.

Načinila je tada mnogo snimaka tih mladih žena, s tenkovima u pozadini. Divila im se! I upravo iste te žene koračale su danas nasuprot njoj, drske i zle. Umjesto zastava nosile su kišobrane, ali nosile su ih s istim ponosom. Bile su spremne boriti se protiv tuđe vojske jednako uporno kao protiv kišobrana koji im se ne želi skloniti s puta.

i :.^^.,,

4.

Došla je na Starogradski trg sa strogom Tvnskom crkvom i baroknim kućama, podignutim u nepravilnom četverokutu. Stara vijećnica iz četrnaestog stoljeća, koja je nekoć zauzimala čitavu jednu stranu trga, bila je već dvadeset godina u ruševinama. Varšava, Dresden, Berlin, Koln, Budimpešta teško su stradali u posljednjem ratu, ali njihovi stanovnici su ih ponovno podigli, najčešće brižljivo restaurirajući stare povijesne četvrti. Stanovnici Praga osjećali su se manje vrijednima u odnosu na njih — jedina znamenita zgrada srušena u ratu bila je ta vijećnica na Starogradskom trgu. Zato su odlučili ostaviti je za vječna vremena kao ruševinu, kako im neki Poljak ili Nijemac ne bi mogao predbaciti da su malo trpjeli. Pred slavnim ruševinama, ostavljenim da budu vječna osuda rata, bila je podignuta tribina od željeznih cijevi, namijenjena za neku manifestaciju na koju će komunistička partija danas ili sutra dotjerati stanovništvo Praga.

Tereza je promatrala srušenu vijećnicu i odjednom se sjetila majke, njene perverzne potrebe da izlaže svoje ruševine, da se hvali svojom ružnoćom, da pokazuje svoju bijedu, da otkriva patrljak amputirane ruke i prisiljava čitav svijet da ga gleda. U posljednje vrijeme,.

mnogo ju je toga podsjećalo na majku. Čini joj se da se majčin svijet, svijet iz kojega je prije deset godina pobjegla, vraća i opkoljava je sa svih strana. Zato je jutros pričala o tome kako je majka za ručkom čitala nasmijanoj obitelji njezin intimni dnevnik. Kad dođe do toga da se privatni razgovor uz vino javno emitira preko radija, može li to značiti nešto drugo nego da se svijet pretvorio u koncentracijski logor?

Tereza je upotrebljavala tu riječ još od djetinjstva, kad god je htjela opisati kako gleda na život u svojoj obitelji. Koncentracijski logor je svijet u kojemu ljudi neprestano žive jedni uz druge, danju i noću.

Okrutnost i nasilje su njegovo sekundarno (i nikako obvezno) obilježje. Koncentracijski logor potpuna je likvidacija privatnog. Prochazka, koji nije mogao intimno i u sigurnosti pričati sa svojim prijateljem uz čašu vina, živio je (a da to nije slutio, to je bila njegova sudbonosna greška!) u koncentracijskom logoru. Tereza je živjela u koncentracijskom logoru dok je stanovala kod majke. Od toga vremena zna da koncentracijski logor nije ništa iznimno, vrijedno čuđenja, nego, naprotiv, nešto svakodnevno, fundamentalno, nešto u čemu se čovjek rađa i odakle može pobjeći samo ako napregne sve snage.

5.

Na tri klupe smještene terasasto jedna iznad druge sjedile su žene tako nabijene da su se dodirivale. Pored Tereze se preznojavala dama tridesetih godina vrlo lijepa lica. Ispod ramena su joj visile dvije nevjerojatno velike dojke koje su se ljuljale pri najmanjem pokretu. Dama je ustala i Tereza je zapazila da joj i stražnjica izgleda kao dva velika ranca i da nema nikakve veze s licem.

Možda i ta žena često stoji pred zrcalom, promatra svoje tijelo i pokušava kroz njega zaviriti u svoju dušu, kao što to od djetinjstva pokušava Tereza. Sigurno je i ona nekad ludo vjerovala da može iskoristiti tijelo kao reklamni pano duše. Ali kakva bi to monstruozna duša morala biti pa da bude slična tom tijelu, toj vješalici s četiri vreće?

Tereza je ustala i otišla pod tuš. Zatim je izašla iz zgrade. Još je padala sitna kiša. Stajala je na drvenom molu ispod kojeg je tekla Vltava. Taj otvoreni prostor površine nekoliko kvadratnih metara bio je ograđen visokom ogradom koja je štitila žene od pogleda izvana. Pogledala je u vodu i ugledala ispod sebe lice žene na koju je maločas mislila.

Žena se osmjehivala. Imala je lijepo oblikovan nos, krupne smeđe oči i dječji pogled.

Popela se uza stube i ispod profinjena lica ponovno su se pojavile dvije vreće koje su se ljuljale i razbacivale oko sebe sitne kapi hladne vode.

6.

Otišla se odjenuti. Zastala je pred velikim zrcalom.

Ne, na njezinu tijelu nije bilo ničega monstruoznog. Ispod ramena nije imala vreće nego dosta sitne dojke. Majka joj se rugala što nema veće grudi, kakve bi trebale biti, pa je zbog njih imala komplekse koje je rastjerao tekTomaš. Ipak, premda je danas bila spremna pomiriti se s njihovom veličinom, smetali su joj na njima preveliki i pretamni kolutovi oko bradavica. Da je mogla sama birati tjelesna obilježja, bradavice bi bile posve neupadljive, nježne, takve da gotovo neprimjetno probijaju kupolu dojke a po boji se jedva malo razlikuju od okolne kože. Njezini veliki tamnocrveni krugovi doimali su se kao da ih je naslikao neki samouki seoski slikar koji pokušava stvoriti erotsku umjetnost za sirotinju.

Promatrala je sebe u zrcalu i zamišljala što bi bilo kad bi joj se nos svakoga dana produljio za jedan milimetar. Za koliko bi dana njeno lice izgubilo svaku sličnost sa sadašnjim?

A kad bi se pojedini dijelovi njezina tijela počeli povećavati i smanjivati, tako da Tereza potpuno promijeni svoj izgled, bi li to još uvijek bila ona, bi li to bila Tereza?

Naravno. Čak i kad bi Tereza izgubila svaku sličnost s Terezom, njena bi duša ostala ista i samo bi sa zaprepaštenjem gledala što se to događa s tijelom.

Ali kakav je onda odnos između Tereze i njezina tijela? Ima li njeno tijelo uopće pravo na ime Tereza? A ako na njega nema pravo, na što se onda ime odnosi? Samo na nešto bestjelesno, nematerijalno?

(To su stalno ista pitanja koja se Terezi motaju po glavi još od djetinjstva. Uistinu važna pitanja su, naime, samo ona koja može formulirati i dijete. Samo su ona najnaivnija pitanja stvarno značajna. To su pitanja na koja nema odgovora. A pitanje na koje nema odgovora jest barijera koja onemogućuje da se ide dalje. Drugim riječima, upravo pitanja na koja nema odgovora ograničavaju ljudske mogućnosti, ocrtavaju granice ljudskoga postojanja.)

Tereza stoji pred zrcalom kao opčinjena i promatra svoje tijelo kao nešto tuđe, tuđe ali ipak dodijeljeno upravo njoj. Osjeća prema njemu neku odbojnost. To tijelo nije imalo dovoljno snage postati Tomašu jedino tijelo njegova života. To ju je tijelo izdalo, razočaralo. Cijele protekle noći morala je udisati miris krila tuđe žene iz njegove kose!

Odjednom je poželjela da tom tijelu da otkaz kao služavki. Da ostane s Tomašem samo kao duša, a da tijelo otjera u svijet, neka radi ono što ostala ženska tijela čine s muškim tijelima! Ako to njezino tijelo nije bilo u stanju postati jedino tijelo za Tomaša, ako je izgubilo najvažniju bitku u Terezinu životu, neka ide do đavola!

7.

Vratila se kući i bez teka objedovala stojeći u kuhinji. Oko pola četiri stavila je Karenjinu ogrlicu i otišla s njim (ponovno pješice) do svog hotela u predgrađu. Kad je dobila otkaz u ilustriranom časopisu, zaposlila se u tom hotelu kao šankerica. Bilo je to nekoliko mjeseci nakon povratka iz Zuricha; nisu joj oprostili što je sedam dana fotografirala ruske tenkove. Mjesto je dobila zahvaljujući prijateljima; utočište u tom hotelu našli su i neki drugi ljudi koji su ostali bez posla. U računovodstvu je radio bivši profesor teologije, a na recepciji ambasador.

Opet je počela strahovati za svoje noge. Dok je radila kao servirka u malom gradu, s užasom je promatrala noge svojih kolegica prekrivene kvrgavim žilama. Bila je to bolest suđena servirkama prisiljenima da cijeloga života stoje, hodaju ili trče s teškim teretom u rukama. Ali posao je ipak bio lakši nego nekad u pro-vincijskome gradu. Doduše, prije početka rada morala je dovući teške sanduke s pivom i mineralnom vodom, ali nakon toga je samo stajala za barskim šankom, točila gostima piće i prala čaše u malom sudoperu postavljenom na kraju šanka. Karenjin je cijelo vrijeme strpljivo ležao pokraj njenih nogu.

Bilo je obično dosta poslije ponoći kad bi završila obračun i predala novac direktoru hotela. Zatim je odlazila pozdraviti se s ambasadorom koji je obavljao noćnu službu. Iza dugačkog pulta recepcije nalazila su se vrata što su vodila u sobicu gdje je mogao malo odrijemati na uskom ležaju. Iznad ležaja visjele su uramljene fotografije — na svakoj je bio on s nekim drugim ljudima koji su se osmjehivali u aparat ili mu stezali ruku ili sjedili s njim za stolom i potpisivali neke papire. Na nekim fotografijama bili su potpisi s posvetom. Na uočljivijem mjestu visjela je fotografija s koje se, uz ambasadorevo, osmjehivalo lice Johna F. Ken-nedvja.

Ovaj put ambasador, međutim, nije razgovarao s američkim predsjednikom nego s nepoznatim muškarcem šezdesetih godina, koji je ušutio čim je ugledao Terezu.

— Ovo je moja prijateljica — rekao je ambasador — možeš slobodno govoriti pred njom. —- Zatim se obratio Terezi. — Upravo danas su mu osudili sina na pet godina.

Saznala je da je sin muškarca šezdesetih godina u prvim danima invazije čuvao s drugovima ulaz u zgradu u koju se bila smjestila specijalna služba sovjetske vojske. Bilo je očigledno da su Česi koji su izlazili iz te zgrade agenti u ruskoj službi. Pratio ih je s drugovima, zapisivao registracijske brojeve njihovih automobila i obavještavao o njima tajne češke radio-stanice, koje su zatim upozoravale stanovništvo. Jednoga od njih je zajedno s drugovima premlatio.

— Ova fotografija bila je jedini corpus delicti — rekao je muškarac šezdesetih godina. — Poricao je sve dok mu je nisu pokazali.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Izvukao je iz lisnice novinski izrezak. — Izašla je u Timesu u jesen 1968.

Na fotografiji se vidio mladić kako drži za vrat starijeg muškarca. Naokolo su stajali ljudi. Ispod fotografije je bio potpis: Kažnjavanje kolaboranta.

Tereza je odahnula. Ne, to nije bila njezina fotografija.

Zatim je s Karenjinom otišla kući kroz noćni Prag. Mislila je na dane kad je fotografirala tenkove. Mislili su, naivno, da riskiraju živote za domovinu, a zapravo su, ne znajući, radili za rusku policiju.

Došla je kući u pola dva. Tomaš je već spavao. Kosa mu je mirisala na žensko krilo.

-tr*

8.

Što je to koketerija? Možda bi se moglo reći da je to ponašanje kojim se drugoj osobi daje do znanja da je seksualno zbližavanje moguće, pri čemu ta mogućnost nikad ne smije poprimiti obilježje izvjesnog. Drugim riječima, koketerija je obećanje seksualnog odnosa, dano bez jamstva.

Tereza stoji iza bara i gosti kojima toči piće često koketiraju s njom. Je li joj ta neprestana bujica laskanja, dvosmislenih opaski, anegdota, ponuda, osmijeha i pogleda neugodna? Nije nimalo. Osjeća nesavladivi poriv da svoje tijelo (tuđe tijelo koje bi htjela otjerati u svijet) izlaže toj bujici.

Tomaš je neprestano uvjerava u to da su ljubav i tjelesni odnos dvije različite stvari. Nikad to nije htjela prihvatiti. Sada je okružena muškarcima prema kojima ne osjeća ni najmanje sklonosti. Kako bi to izgledalo voditi ljubav s njima? Htjela bi to probati barem u formi onog obećanja bez jamstva koje se naziva koke-terijom.

Da ne bude zabune, ona se ne želi osvećivati Tomašu. Želi pronaći izlaz iz labirinta. Zna da se pretvorila u balast — shvaća stvari previše ozbiljno, od svega pravi tragedije, ne može shvatiti lakoću i zabavnu

nevažnost tjelesne ljubavi. Htjela bi naučiti što je lakoća! Želi da je netko odući od anakronističkih stajališta!

Ako je drugim ženama koketiranje druga priroda, posve nevažna rutina, za Terezu se pretvorilo u područje vrlo značajna istraživanja koje treba ustanoviti za što je sposobna. I upravo zato što je za nju tako važna i ozbiljna, njezina koketerija nema u sebi nimalo lakoće, usiljena je, prijetvorna, pretjerana. Ravnoteža između obećanja i odsutnosti bilo kakvog jamstva da će ono biti učinjeno (u čemu leži prava virtuoznost koketiranja) u nje je poremećena. Odveć vatreno obećava, a ne daje dovoljno do znanja da to obećanje nije istinsko obećanje. Drugim riječima, svi imaju dojam da je izuzetno pristupačna. A kad poslije muškarci traže da ispuni ono što im je, po njihovu uvjerenju, obećala, nailaze na žestok otpor koji ne mogu objasniti drukčije nego da je Tereza prepredena i zla.

9.

Na slobodan stolac pokraj šanka sjeo je dječak star otprilike šesnaest godina. Izgovorio je nekoliko izazovnih rečenica, koje su ostale u razgovoru kao pogrešna crta na crtežu, crta koju nije moguće ni produžiti ni izbrisati.

— Imate lijepe noge — rekao joj je.

— Vi, znači, vidite kroz ovu drvenu pregradu? — odbrusila je.

— Poznajem vas s ulice — objasnio je, ali u tom trenutku ona se već bila okrenula i posvetila drugom gostu. Zatražio je čašicu konjaka. Odbila mu je natočiti.

— Već imam osamnaest godina — pravdao se.

— Pokaži mi osobnu — rekla je Tereza.

— Neću — rekao je dječak.

— Onda pijte limunadu — rekla je Tereza. Dječak je bez riječi ustao i otišao. Za nekih pola

sata vratio se i ponovno sjeo uz šank. Naveliko je gestikulirao, a iz usta mu je zaudarao alkohol.

— Limunadu! — naručio je.

— Vi ste pijani! — rekla je Tereza.

Dječak je pokazao na otisnuto upozorenje koje je visjelo na zidu iza Tereze: Zabranjeno je točiti alkohol

yyt f/j sfi m r\si •

•-\/ii f,

— Zabranjeno je da me poslužite alkoholom — rekao je pokazujući širokim pokretom ruke na Terezu

— ali nigdje ne piše da ne smijem biti pijan.

— Gdje ste se tako sredili? — upitala je Tereza.

— U krčmi preko puta — nasmijao se i ponovno zatražio limunadu.

— Zašto niste ostali tamo?

— Zato što vas želim gledati — rekao je dječak.

— Zaljubljen sam u vas!

Lice mu je, dok je to govorio, bilo nekako čudno iskrivljeno. Tereza ništa nije shvatila. Ruga li se? Ili koketira? Ili se šali? Ili, jednostavno, ne zna što govori jer je pijan?

Donijela mu je čašu limunade i posvetila se drugim gostima. Rečenica „Zaljubljen sam u vas!" kao da je potpuno iscrpila dječaka. Više ništa nije rekao, šutke je položio novac na šank i nestao a da to Tereza nije ni zapazila.

Ali čim se dječak udaljio, javio se sitan, ćelav čovječuljak, koji je pio već treću votku. — Je li vam poznato, gospođo, da nije dopušteno točiti alkohol nepunoljetnim osobama?

— Nikakav mu alkohol nisam dala! Samo limunadu!

— Dobro sam vidio što ste mu natočili u tu limunadu!

— Ne izmišljajte gluposti! — viknula je Tereza.

— Još jednu votku — naručio je ćelavi čovječuljak i dodao: — Promatram vas već duže vrijeme.

— Onda budite sretni što možete promatrati lijepu ženu i držite jezik za zubima — javio se visoki muškarac koji je trenutak prije prišao šanku i vidio cijelu scenu.

— Vi se ne miješajte! Vas se to ne tiče! —viknuo je ćelavi čovječuljak.

— A možete li mi objasniti otkud se tiče vas? — upitao je visoki muškarac.

Tereza je ćelavom čovječuljku natočila votku koju je naručio, a ovaj je iskapio čašu na iskap, platio i otišao.

— Hvala vam — rekla je Tereza visokom muškarcu.

— Nije vrijedno spomena — rekao je visoki muškarac i također otišao.

70.

Nekoliko dana kasnije ponovno se pojavio u baru. Kad ga je ugledala, osmjehnula mu se kao starom prijatelju.

— Moram vam zahvaliti još jednom. Onaj ćelavi često dolazi i strašno je neugodan.

— Ne mislite na njega.

— Zašto me vrijeđa?

— To je običan, posve nevažan pijanac. Još jednom vas molim, ne mislite na njega.

— Kad me već molite, neću misliti.

Visoki muškarac gledao ju je ravno u oči. — Obećajte mi to.

— Obećavam.

— Divno je čuti od vas kako mi nešto obećavate

— rekao je visoki muškarac, i dalje je gledajući ravno u oči.

Počelo je koketiranje, ponašanje kojim se daje do znanja drugoj strani da je seksualno zbližavanje moguće iako ta mogućnost ostaje samo teoretska, bez jamstva.

— Kako je moguće da u ovoj najružnijoj praškoj četvrti čovjek sretne ženu kao što ste vi?

— A vi? Sto vi tražite u ovoj najružnijoj praškoj četvrti? — uzvratila je.

t

Djela Milana Kundere

Rekao joj je da stanuje u blizini, da je inženjer i da je prije nekoliko dana pukim slučajem svratio, kad se vraćao s posla.

77.

Gledala je u Tomaša, ali pogled joj nije bio usmjeren u njegove oči, nego desetak centimetara više, u njegovu kosu koja je mirisala na krilo druge žene.

— Ja to više ne mogu izdržati — rekla je. — Znam da se nemam pravo žaliti. Otkad si se zbog mene vratio u Prag, zabranila sam sebi da budem ljubomorna. Ne želim te mučiti ljubomorom, ali nisam dovoljno jaka da se svladam. Pomozi mi, molim te!

Uzeo ju je ispod ruke i odveo u park po kojemu su nekad često šetali. U parku su bile plave, žute i crvene klupe. Sjeli su na jednu, a Tomaš je rekao:

— Razumijem te. Znam što želiš. Sve sam uredio. Trebaš otići na Petnn.

Obuzela ju je strepnja. — Na Petrin. Zašto na Petffn?

— Kad se popneš sve ćeš shvatiti.

Nije joj se išlo, tijelo joj je bilo tako slabo da nije mogla ustati s klupe. Ipak, nije mogla ne poslušati Tomaša. S naporom je ustala.

Osvrnula se. Sjedio je na klupi i osmjehivao se, gotovo veselo. Načinio je rukom pokret koji ju je trebao potaknuti da ide dalje.

f -v

12.

Kad je stigla do podnožja Petfina, tog zelenog brda što se uzdiže usred Praga, s čuđenjem je zapazila da nema žive duše. To je bilo neobično, jer su tuda inače šetale čitave kolone stanovnika Praga. Srce joj je bilo ispunjeno strpnjom, ali brdo je bilo tako tiho a ta tišina tako umirujuća da se bez oklijevanja prepustila njezinom zagrljaju. Penjala se uz padinu, ponekad zastajući i osvrćući se. U dubini je vidjela mnogo tornjeva i mostova; sveci su prijetili šakama i podizali kamene oči prema oblacima. Bio je to najljepši grad na svijetu.

Došla je do vrha. Iza štandova sa sladoledom, razglednicama i pecivom (ni jedan prodavač nije se mogao vidjeti) prostirao se travnjak s tu i tamo ponekim stablom. Na travnjaku je ugledala nekoliko muškaraca. Sto im se više približavala, koračala je sve sporije. Bila su šestorica. Stajali su ili sasvim polako šetali, kao igrači na golf igralištu koji razgledavaju teren, odvagu-ju u ruci štapove i nastoje se pripremiti za meč. Prišla im je. Od šestorice sa sigurnošću je prepoznala trojicu koji su igrali istu ulogu kao ona — držali su se nesigurno, činilo se da žele postaviti bezbroj pitanja, ali se boje da ne ispadnu nametljivi pa zato radije šute, bacajući naokolo upitne poglede.

Iz preostale trojice kao da je zračila pomalo suzdržana ljubaznost. Jedan od njih držao je u rukama pušku. Kad je ugledao Terezu, klimnuo joj je glavom i osmjehnuo se. — Da, došli ste na pravo mjesto — rekao je.

Pozdravila je pokretom glave, i dalje ispunjena strepnjom.

— Da ne bi bilo kakve greške, je li to vaša želja? — upitao je muškarac s puškom.

Mogla je bez problema reći „Ne, ne, nije moja želja!" ali nije mogla razočarati Tomaša. Kako da se opravda ako se sad vrati kući? Zato je rekla: -— Da, naravno. Moja želja.

— Želite li biti prvi? — upitao je. Nastojala je barem malo odgoditi pogubljenje,

pa je rekla: —- Ne, nikako, molim vas! Htjela bih biti posljednja, ako je ikako moguće.

— Kako želite — rekao je i udaljio se. Njegova dva pomoćnika bili su bez oružja i nalazili su se tu samo zato da vode brigu o ljudima koji su došli umrijeti. Hvatali su ih ispod ruke i šetali s njima po travnjaku. Travom obrasla ravnica prostirala se u beskraj. Oni koji su došli da budu pogubljeni mogli su sami odabrati stablo za sebe. Zastajali su, gledali i dugo se nisu mogli odlučiti. Dvojica od njih konačno su odabrala dvije platane, ali treći je išao sve dalje i dalje, kao da mu ni jedno stablo ne izgleda dovoljno dobro za smrt. Pomoćnik, koji ga je nježno držao ispod ruke, strpljivo ga je pratio sve dok muškarac naposljetku nije izgubio hrabrost za dalje hodanje i zastao ispod jednog krošnjastog javora.

Pomoćnici su trojici muškaraca vezali trake preko očiju.

Djela Milana Kundere

I tako su se na prostranu travnjaku našla trojica muškaraca leđima naslonjena na tri stabla, svi s povezom preko očiju i glava podignutih prema nebu.

Muškarac je nanišanio i opalio. Ništa se nije čulo, samo pjesma ptica. Puška je imala prigušivač. Vidjelo se samo kako muškarac naslonjen na javor polako klizi prema zemlji. Ne udaljavajući se s mjesta gdje je stajao, muškarac s puškom okrenuo se u drugom smjeru i čovjek naslonjen na platanu srušio se u tišini. Trenutak nakon toga (muškarac s puškom bio se opet na mjestu okrenuo) pao je na travnjak i treći pogubljenik.

13.

Jedan od pomoćnika šutke je prišao Terezi. U ruci je držao traku tamnoplave boje.

Shvatila je da joj želi pokriti oči. Zavrtjela je glavom i rekla: — Ne, želim sve vidjeti!

Ali to nije bio pravi razlog zašto ga je odbila. U sebi nije imala ništa od heroja spremnih da hrabro gledaju krvnicima u oči. Htjela je samo odgoditi smrt. Činilo joj se da bi se s povezom preko očiju istoga trenutka našla u predsoblju smrti, odakle više nema povratka.

Muškarac je ni na što nije prisiljavao, samo ju je uhvatio ispod ruke. Tako su šetali po prostranu travnjaku, ali Tereza nikako nije mogla odabrati drvo. Nitko je nije požurivao, ali je ona bila svjesna da više ne može pobjeći. Kad je ugledala neki kesten u cvatu, zastala je ispod njega. Naslonila se leđima na deblo i pogledala uvis. Vidjela je zelenu krošnju kroz koju su se probijale zrake sunca, i iz daljine čula zvukove grada, zvukove slabe i slatke kao da u njima sviraju tisuće violina.

Muškarac je podigao pušku.

Tereza je osjetila kako je napušta hrabrost. Bila je očajna zbog svoje slabosti, ali nije se mogla svladati. tttt To niie moia želia — rekla ie.,......._.............>.,............„.^................

Djela Milana Kundere

Muškarac je smjesta spustio cijev puške i rekao blago: — Ako nije vaša želja, onda ništa ne možemo učiniti. Nemamo prava.

Glas mu je bio ljubazan i kao da se ispričavao Terezi što je ne može ustrijeliti ako to sama ne želi. Ta ljubaznost kidala joj je srce pa se okrenula licem prema kori drveta i zaplakala.

14.

Čitavo joj se tijelo treslo od plača i grlila je stablo kao da nije stablo nego otac kojega je izgubila, djed kojeg nije upoznala, pradjed, neki strašno star čovjek koji je došao iz najdaljih dubina vremena da joj ponudi kao oslonac svoj obraz u vidu grube kore drveta.

Okrenula se. Trojica muškaraca bili su već daleko, šetali su travnjakom kao igrači golfa, a puška u ruci jednog od njih izgledala je kao štap za golf.

Silazila je niz staze Petfina a u duši joj je ostala čežnja za muškarcem koji ju je trebao ustrijeliti, a nije. Čeznula je za njim. Ta netko joj mora pomoći! Tomaš je šalje u smrt. Može joj pomoći samo netko drugi!

Sto se više približavala gradu, čežnja za muškarcem s puškom bila je sve jača, i sve se više bojala Toma-ša. Neće joj oprostiti što nije bila dovoljno hrabra i što ga je izdala. Već je bila u ulici gdje su stanovali i znala je da će ga svakoga trenutka ugledati. Uhvatio ju je takav strah da je osjetila grč u želucu. Učinilo joj se da će povraćati.

15.

Inženjer ju je pozvao da ga posjeti u njegovu stanu. Već je dvaput odbila. Ovaj je put pristala.

Ručala je kao uvijek stojeći u kuhinji, a zatim izašla. Nije još bilo dva.

Dok se približavala njegovoj kući, osjetila je kako joj noge, bez njene volje, same usporavaju korak.

A onda je pomislila kako ju je, zapravo, Tomaš poslao k njemu. Ta upravo on joj je stalno objašnjavao kako ljubav i seks nemaju ničeg zajedničkoga, i ona je pošla samo provjeriti i potvrditi njegove riječi. U mislima je čula njegov glas: „Razumijem te. Znam što želiš. Sve sam sredio. Kad se popneš, sve ćeš shvatiti."

Da, ona samo izvršava Tomaševo naređenje.

Namjerava ostati kod inženjera samo nekoliko trenutaka; tek da popije šalicu kave, tek da osjeti što znači doći do same granice nevjerstva. Želi dovesti svoje tijelo do te granice, želi ga ostaviti tamo da stoji

nekoliko trenutaka kao na stupu srama, a onda, kad ga inženjer pokuša zagrliti, da kaže kao što je rekla muškarcu s puškom na Petrinu: „To nije moja želja!"

A muškarac će spustiti cijev puške i reći ljubaznim glasom: „Ako nije vaša želja, onda vam se ništa ne može dogoditi. Nemam prava na to."

A ona će se okrenuti prema stablu drveta i za-olakati..........

16.

Bila je to neugledna stambena zgrada sagrađena početkom stoljeća u radničkoj četvrti Praga. Ušla je u hodnik s prljavim, vapnom premazanim zidovima. Izlizane kamene stube sa željeznom ogradom odvele su je na prvi kat. Tu je skrenula lijevo. Došla je do drugih vrata, bez natpisa i zvonca. Pokucala je.

Otvorio je vrata.

Stan se sastojao od jedne jedine prostorije pregrađene zavjesom, čime se dobilo nešto kao dva metra široko predsoblje; tu je stajao stol s električnim kuha-lom i hladnjak. Kad je ušla u samu sobu, ugledala je pred sobom uspravni pravokutnik prozora, na dnu uske, izduljene prostorije. S jedne strane stajao je regal s knjigama, s druge strane kauč i jedan naslonjač.

— Moj stan nije baš uređen — rekao je inženjer. — Nadam se da niste neugodno iznenađeni.

— Ne, nisam — rekla je Tereza gledajući u zid prekriven knjigama. Ovaj čovjek nema ni poštena stola, a ima stotine knjiga. To se Terezi svidjelo i nelagoda koju je osjećala kada je došla gotovo je prošla. Još od djetinjstva smatrala je knjigu znakom tajnog bratstva. Čovjek koji ima kod kuće ovakvu biblioteku ne može joj učniti nikakvo zlo.

Upitao je čime bi je mogao ponuditi. Možda vi-

nom r

Ne, ne, nije za vino. Ako već mora piti, onda kavu.

Otišao je iza zavjese a ona je prišla biblioteci. Jedna je knjiga privukla njezinu pažnju. Bio je to prijevod Sofoklova Edipa. Kako je to neobično da ovdje nalazi tu knjigu! Tomaš je prije mnogo godina poklonio tu knjigu Terezi, nagovorio je da ju pročita i dugo joj pričao o njoj. Te svoje misli kasnije je objavio u novinama i zbog tog se članka njihov život okrenuo naglavačke. Gledala je u hrbat te knjige i to ju je nekako smirivalo. Kao da je Tomaš namjerno ostavio svoj trag, poruku da je sve to on sredio. Izvukla je knjigu i otvorila je. Kad se visoki muškarac vrati iz predsoblja, upitat će ga zašto drži tu knjigu, je li je čitao i što misli o njoj. Tako će se varkom konverzacije prebaciti s opasna terena tuđeg stana u dobro poznati svijet Tomaševih misli.

Onda je osjetila ruku na ramenu. Visoki muškarac uzeo joj je knjigu iz ruke, bez riječi je vratio među ostale i odveo je do kauča.

Ponovno se sjetila rečenice koju je rekla muškarcu s puškom na Petffnu, i ovaj put je glasno izgovorila. — To nije moja želja!

Vjerovala je da će ta magična formula odmah promijeniti situaciju, ali u toj sobi te su riječi, izgleda, izgubile svoju čudotvornu moć. Čak mi se čini da su potaknule muškarca na odlučnije djelovanje — privukao ju je k sebi i položio joj ruku na grudi.

Dogodilo se nešto čudno: taj dodir naglo ju je oslobodio svake strepnje. Inženjer je tim dodirom pokazao da ga zanima njeno tijelo i postala je svjesna da uopće nije riječ o njoj (o njenoj duši), nego samo i jedino o njezinom tijelu. O tijelu koje ju je izdalo i koje je

77.

Otkopčao joj je jedan gumb na bluzi i dao joj znak da sama otkopča ostala. Ona, međutim, nije udovoljila tom njegovom zahtjevu. Otjerala je svoje tijelo u svijet, ali nije htjela snositi odgovornost za njega. Nije ga ni branila, a nije mu ni pomagala. Na taj je način njena duša htjela dati do znanja kako se, doduše, ne slaže s onim što se događa, ali da je odlučila ostati neutralnom.

Svlačio ju je, a ona je stajala gotovo nepokretna. Kad ju je poljubio, njene usne nisu odgovorile na dodir njegovih usana. Ali onda je iznenada osjetila da je dolje vlažna, i uplašila se.

Osjećala je svoje uzbuđenje, utoliko veće što je bila uzbuđena protiv svoje volje. Duša se već bila tajno suglasila sa svim što se događalo, ali je istodobno znala da ta suglasnost mora ostati neizrečena ako želi da to veliko uzbuđenje potraje. Kad bi glasno rekla svoje da, kad bi se dobrovoljno uključila u tu ljubavnu scenu, uzbuđenje bi minulo. Jer dušu je uzbuđivalo upravo to što tijelo radi protiv njene volje, što je izdaje a ona tu izdaju promatra.

Konačno joj je svukao gaćice i ostala je potpuno gola. Duša je vidjela golo tijelo u zagrljaju stranoga iMŠkarca i to ioi se činilo uevieroiatnim. kao da oro-_

matra iz blizine planet Mars. Pod tim svjetlom nevjerojatnog dogodilo se da njeno tijelo prvi put za nju nije bilo banalno, da ga je prvi put gledala kao opčinjena. Na njemu je u prvi plan izbila sva njegova neobičnost, jedinstvenost, neusporedivost. To nije bilo najobičnije tijelo (kako je do tada gledala na njega), nego najneo-bičnije. Duša nije mogla otrgnuti pogled od madeža, smeđe okrugle mrlje smještene neposredno iznad crnog trokuta krila; činilo joj se da je taj madež pečat što ga je ona sama (duša) utisnula na tijelo i da je svetogrđe što se tuđi ud kreće tako blizu toga svetog znamenja.

A kada je pogledala njegovo lice, postala je svjesna da nikad nije dala suglasnost da se tijelo, na koje je njena duša stavila svoj potpis, nađe u naručju nekoga koga ne poznaje i ne želi upoznati. Osjetila je kako je ispunjava omamljujuća mržnja. Skupila je pljuvačku da pljune u lice tom tuđem muškarcu. Ovaj ju je promatrao željno kao i ona njega, zapazio je njen gnjev i njegovi pokreti na njenom tijelu su se ubrzali. Tereza je osjećala kako joj se izdaleka približava vrhunac užitka i počela je vikati „Ne, ne, ne!" Suprotstavljala se užitku i kako se suprotstavljala zadržana slast se dugo razlijevala njezinom tijelom jer

nije mogla isteći van; širila se u njoj kao morfij ubrizgan u venu. Uvijala se u njegovu zagrljaju, udarala oko sebe rukama i pljuvala mu u lice.

18.

Zahodske školjke u modernim kupaonicama rastu iz poda kao bijeli cvjetovi lopoča. Arhitekti čine sve da tijelo zaboravi na svoju bijedu i da čovjek ne zna što se događa s produktima njegove utrobe kad iznad njih za-šumi voda naglo puštena iz kotlića. Kanalizacijske cijevi koje svojim ograncima dopiru do naših stanova pomnjivo su skrivene od našeg pogleda, i mi ne znamo ništa o nevidljivoj Veneciji govana iznad koje su podignute naše kupaonice, spavaće sobe, plesne dvorane i parlamenti.

Zahod u staroj, neuglednoj stambenoj zgradi, u praškoj radničkoj četvrti, bio je manje licemjeran; pod je bio od sivih pločica, a zahodska školjka je rasla iz njih samotna i jadna. Po obliku nije podsjećala na cvijet lopoča nego na ono što je u stvari bila — na prošireni završetak cijevi. Na njoj nije bilo ni daske pa je Tereza morala sjesti na hladni emajlirani metal.

Sjedila je na školjci i potreba da isprazni utrobu, koja ju je iznenada obuzela, kao da je bila dio želje da stigne do dna poniženja, da što više i što potpunije bude samo tijelo, o kojem je majka govorila da postoji samo zato da probavlja i luči otpadne tvari. Tereza prazni svo-i.u utrabiiispu.njeaa.o.skćaiem.heskisine tuge Lć

Djela Milana Kundere

Nema ničeg jadnijeg od njezinoga golog tijela što sjedi na tom proširenom kraju kanalizacijske cijevi.

Njezina je duša izgubila radoznalost promatrača, svoju zlobu i ponos; sad je opet bila negdje duboko u tijelu, u najskrivenijem dijelu utrobe i očajnički čekala da je netko pozove neka izađe.

19.

Ustala je sa školjke, povukla vodu i vratila se u predsoblje. Duša se tresla u tijelu, tijelu golom i odbačenom. Još je osjećala dodir papira kojim se bila obrisala.

I tada se dogodilo nešto nezaboravno — poželjela je otići k njemu u sobu i čuti njegov glas, čuti kako će joj se obratiti. Kad bi joj se obratio tihim, dubokim glasom, duša bi našla hrabrosti izaći na površinu tijela, i ona bi zaplakala. Zagrlila bi ga kao što je u snu zagrlila debelo stablo kestena.

Stajala je u predsoblju nastojeći potisnuti tu neizmjernu želju da se rasplače pred njim. Znala je da je mora svladati, jer bi u suprotnom došlo do nečega što ne želi. Zaljubila bi se u njega.

U tom se trenutku javio iz sobe njegov glas. Kad je čula taj glas tako sam za sebe (ne videći istodobno visoki inženjerov lik), iznenadila se — bio je tanak i visok. Kako to nije prije zapazila?

Možda joj je samo zahvaljujući tom iznenađujućem i neugodnom dojmu uspjelo svladati iskušenje. Ušla je u sobu, sagnula se iznad razbacane odjeće, brzo se odjenula i otišla.

20.

Vraćala se iz trgovine s Karenjinom koji je nosio kiflu u zubima. Jutro je bilo hladno, mrazno. Išli su pored novoga naselja, u kojem su stanovnici na velikim površinama između kuća načinili male cvjetnjake i vrtove. Karenjin je iznenada zastao i zagledao se u tom smjeru. Pogledala je i ona, ali nije zapazila ništa neobično. Karenjin ju je povukao, pa je pustila da je vodi. Tek onda je iznad smrznute ilovače jedne prazne gredice ugledala crnu glavu vrane s velikim kljunom. Glava bez tijela micala se a iz kljuna je povremno navirao tužan, promukao zvuk.

Karenjin je bio tako uzbuđen da je ispustio kiflu. Tereza je bila prisiljena vezati ga za drvo, jer se bojala da ne ozlijedi vranu. Zatim je klekla i pokušala oprezno razgrnuti zemlju nabijenu oko tijela zakopane žive ptice. To nije bilo baš jednostavno. Slomila je nokat, potekla joj je krv.

U tom je trenuku pokraj nje pao kamen. Okrenula se i iza ugla kuće ugledala dva otprilike desetogodišnja dječaka. Ustala je. Zapazili su njen pokret i psa pored drveta, i pobjegli.

Ponovno je klekla na zemlju i nastavila razgrtati ilovaču dok joj nije uspjelo izvuci vranu iz groba. Ali

Nepodnošljiva lakoća postojanja

ptica je bila ozlijeđena, nije mogla ni stajati ni letjeti. Zamotala je vranu u crveni šal koji je nosila oko vrata i privila je lijevom rukom uz tijelo. Desnom je odvezala Karenjina, i morala je napregnuti sve snage da ga svlada i natjera da ide mirno, uz nogu.

Pozvonila je na vratima, jer su joj obje ruke bile zauzete pa nije mogla izvući ključ iz džepa. Tomaš je otvorio, a ona mu je pružila uzicu s Karenjinom. — Drži ga! — rekla mu je i odnijela vranu u kupaonicu. Spustila ju je na pod pored umivaonika. Vrana je udarala krilima, ali nije se mogla pomaknuti s mjesta. Iz nje je tekla neka gusta žuta tekućina. Prostrla je ispod umivaonika nekoliko krpa da ptici ne bude hladno na golim pločicama. Ptica je povremeno očajnički udarala slomljenim krilom, a kljun joj je bio podignut uvis kao da optužuje.

21.

Sjela je na rub kade, nesposobna odvojiti pogled od umiruće vrane. U njenoj bijedi vidjela je sliku vlastite sudbine i nekoliko je puta rekla sama sebi: Na čitavu svijetu nemam nikoga osim Tomaša.

Je li iz slučaja s inženjerom naučila da ljubavne avanture nemaju ničega zajedničkog s ljubavlju? Da su lagane i bez težine? Je li sad mirnija?

Nije nimalo.

U misli joj se vraća sljedeća scena: Izlazi iz zahoda i njeno tijelo stoji u predsoblju golo i odbačeno. Duša, uplašena, podrhtava negdje duboko u utrobi. Da se u tom trenutku muškarac, koji se nalazio u sobi, obratio njenoj duši, zaplakala bi i pala mu u zagrljaj.

Zamišljala je što bi bilo da je umjesto nje u predsoblju pred zahodom stajala neka Tomaševa ljubavnica, a da je umjesto inženjera u sobi bio Tomaš. Rekao bi djevojci jednu jedinu riječ i ona bi ga plačući zagrlila.

Tereza zna da tako izgledaju trenuci kada se rađa ljubav — žena ne može odoljeti glasu koji poziva njenu uplašenu dušu. Muškarac ne može odoljeti ženi čija duša reagira na njegov glas. Tomaš nigdje nije zaštićen od mamca ljubavi i zato Tereza mora strepjeti za njega

svakoga sata, svake

Nepodnošljiva lakoća postojanja

A kakvo oružje ima? Samo svoju vjernost. Ponudila mu je svoju vjernost na samom početku, već prvoga dana, kao da je bila svjesna kako mu ništa drugo ne može dati. Njihova ljubav bila je čudno asimetrična građevina — stajala je oslonjena na apsolutnu sigurnost njene vjernosti kao neki divovski dvorac na jedan jedini stup.

Vrana gotovo više nije pokretala krila i samo katkad bi trgla zgrčenom, slomljenom nožicom. Tereza je nije htjela ostaviti, kao da je bdjela pokraj postelje umiruće sestre. Konačno je ipak otišla u kuhinju, na brzinu objedovati.

Kad se vratila, vrana je bila mrtva.

!I

22.

Tereza je prve godine vikala dok su vodili ljubav, i ti krici, kao što sam rekao, trebali su zaslijepiti i zaglušiti čula. Kasnije je manje vikala, ali duša joj je i dalje bila zaslijepljena ljubavlju i ništa nije znala. Tek kad je vodila ljubav s inženjerom, odsutnost ljubavi učinila je da njena duša progleda.

Opet je bila u sauni i stajala pred zrcalom. Promatrala je sebe i u mislima vidjela scenu tjelesne ljubavi u inženjerovu stanu. Ono što joj je ostalo u sjećanju nije bio ljubavnik. Iskreno rečeno, ne bi ga znala opisati, nije uopće zapazila kako izgleda gol. Ono čega se sjećala (i što je sad, uzbuđena, promatrala u zrcalu) bilo je njezino vlastito tijelo, njezino krilo i okrugli madež neposredno iznad njega. Ta mrlja koja je dosad za nju bila tek prozaični nedostatak kože snažno joj se urezala u misli. Htjela je opet i ponovno gledati je u nevjerojatnoj blizini uda stranoga muškarca.

Mogu samo još jednom podcrtati: nije željela gledati spolni organ stranoga muškarca. Htjela je gledati vlastitu ženskost pored stranog uda. Nije čeznula za ljubavnikovim tijelom. Čeznula je za svojim vlastitim tijelom, iznenada otkrivenim, najbližim i ujedno tuđim, sposobnim da je najviše uzbudi.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Promatrala je svoje tijelo posuto sitnim kapima koje su ostale na njemu poslije tuširanja i mislila na to kako će ovih dana inženjer ponovno svratiti u njezin bar. Čeznula je da dođe, čeznula je da je pozove k sebi u stan! Beskrajno je čeznula za njim!

Nepodnošljiva lakoća postojanja

da vam kupuje darove! Jeste li ih dobili od nekog gosta? Zašto vam daruje takve stvari?

— Zavežite! — prosiktala je Tereza.

Čovječuljak je pokušao dohvatiti ogrlicu. — Ne zaboravite da je prostitucija u nas zabranjena.

Karenjin se uspravio, podigao prednje šape na šank i režao.

23.

Svakoga je dana strahovala da će se inženjer pojaviti u baru i da mu neće znati reći „Ne!" ali kako su dani prolazili, strepnju da će doći zamijenio je strah da se više neće pojaviti.

Prošlo je mjesec dana, a inženjer se nije pojavio. Terezi se to činilo neobjašnjivim. Razočaranje je ustupilo mjesto uznemirenosti — zašto nije došao?

Posluživala je goste. Među njima bio je i ćelavi čovječuljak koji ju je optužio da toči alkohol maloljetnim osobama. Glasno je pričao prostački vic, vic koji je već sto puta čula od pijanaca kojima je u malom provincijskom gradu donosila pivo. Ponovno joj se činilo da se majčin svijet vraća k njoj, pa je grubo prekinula ćelavog čovječuljka.

Čovjek se uvrijedio. — Nećete mi vi naređivati. Možete biti sretni što smo vas ostavili da radite za ovim šankom.

— Mi} Tko je to mi}

— Mi — rekao je čovječuljak i naručio još jednu votku. — I zapamtite, mene nećete vrijeđati.

Pokazao je na Terezin vrat oko kojeg je nosila ogrlicu od jeftinih bisera. — Otkuda vam ti biseri? Niste ih dobili od muža koji je perač prozora! Taj nema novca

L

24.

— Policijski doušnik — rekao je ambasador.

— Ako je doušnik, trebao bi se držati neupadljivo

— primijetila je Tereza. — Kakva je to tajna policija ako ne djeluje tajno!

Ambasador je sjedio na svom kauču, podvijenih nogu kako je to naučio na tečaju joge. Iznad njega se osmjehivao uokvireni Kennedv kao da potvrđuje njegove riječi.

— Gospođo Tereza — rekao je očinski — doušnici obavljaju više funkcija. Prva je klasična. Slušaju što ljudi pričaju i o tome izvještavaju svoje pretpostavljene.

Druga funkcija je zastrašivanje. Daju nam do znanja da smo u njihovim šakama i žele da se bojimo. Upravo je to htio vaš ćelavac.

Treća njihova funkcija je insceniranje situacija koje će nas kompromitirati. Danas više nitko nije zainteresiran da nas optužuje zbog klevetanja države, jer bi nam to samo donijelo opće simpatije. Radije će se potruditi da nam nađu u džepu hašiš ili da dokažu kako smo silovali dvanaestogodišnju djevojčicu. Uvijek će se naći djevojčica koja će to posvjedočiti.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Ponovno se sjetila inženjera. Kako to da se više nikada nije pojavio?

— Potrebno im je uhvatiti ljude u klopku — nastavio je ambasador — kako bi ih vrbovali u svoju službu i uz njihovu pomoć namjestili klopku drugim ljudima. Tako bi se postupno cijeli narod pretvorio u jedinstvenu organizaciju doušnika.

Tereza nije mogla razmišljati ni o čemu drugom osim da je inženjera k njoj poslala policija. A tko je bio onaj čudni dječak koji se napio u krčmi preko puta i onda joj izjavio ljubav? Zbog njega ju je napao ćelavi doušnik, a inženjer joj je priskočio u pomoć. Sva trojica su igrali svoje uloge po unaprijed pripremljenu scenariju, čiji je cilj bio da se ona zbliži s muškarcem koji će je zavesti.

Kako se nije odmah sjetila toga? Onaj stan bio je prilično čudan i nimalo nije odgovarao navodnom vlasniku! Zar bi onako elegantno odjeven inženjer stanovao u tako bijednu stanu? I je li uopće bio inženjer? A ako je bio inženjer, kako to da je bio slobodan u dva poslije podne? I zar bi inženjer čitao Sofokla? Ne, to nije bila biblioteka jednog inženjera. Ta je prostorija više podsjećala na rekvirirani stan nekog jadnog, uhićenog intelektualca. Kad je imala deset godina i kad su uhitili njezina oca, isto tako su im oduzeli stan, biblioteku također. Tko zna za što su ga kasnije koristili!

Sad je posve jasno zašto vise nije došao. Obavio je zadatak. Kakav? Pijani doušnik je nehotice i to otkrio, kad je rekao: „Ne zaboravite da je prostitucija u nas zabranjena!" Tobožnji će inženjer posvjedočiti da je spavala s njim i za to tražila novac! Prijetit će joj i ucjenjivati je, tražit će od nje da otkucava ljude koji piju za njenim šankom!

Djela Milana Kundere

— Vaš slučaj nije naročito opasan — umirivao ju je ambasador.

— Možda i nije — rekla je prigušenim glasom i izašla s Karenjinom na ulice noćnoga Praga.

25.

Ljudi od svojih patnji bježe najčešće u budućnost. Zamišljaju na stazi vremena crtu iza koje sadašnjih muka više neće biti. Tereza, međutim, nikakvu takvu crtu ne vidi. Utjehu joj može donijeti samo pogled u prošlost. Bila je opet nedjelja. Sjeli su u automobil i odvezli se daleko izvan Praga.

Tomaš je sjedio za volanom, Tereza pokraj njega, a Karenjin se povremeno uspravljao na stražnjem sjedištu i lizao im uši. Nakon dva sata stigli su u gradić s toplicama u kojemu su prije nekih šest godina proveli nekoliko dana. Namjeravali su tu ostati preko noći.

Parkirali su auto na trgu i izašli. Ništa se nije bilo promijenilo. Ravno pred njima bio je hotel u kojem su bili odsjeli, sa starom lipom pokraj ulaza. Lijevo od hotela pružala se stara drvena kolonada, na čijem je kraju iz mramorne posude izbijao mlaz ljekovite vode. Danas, kao i onda, iznad posude su se naginjali ljudi s čašama u ruci.

Onda je Tomaš ponovno pokazao na hotel. Nešto se ipak promijenilo. Nekad se zvao „Grand", a sad je na njemu stajao natpis „Bajkal". Pogledali su ploču na uglu trga: Moskovski trg. Zatim su prošetali (Karenjin ih je pratio sam, bez uzice) kroz sve ulice koje su pozna-

vali i čitali njihova imena — bila je tu Staljingradska ulica, Lenjingradska ulica, Rostovska ulica, Novosibirska ulica, Kijevska ulica, Odeska ulica, bilo je tu lječilište „Čajkovski", lječilište „Tolstoj", lječilište „Rimski Korsakov", bio je tu hotel „Suvorov", kino „Gorki", kavana „Puškin". Sva imena bila su uzeta iz ruskog zemljopisa i ruske povijesti.

Tereza se sjetila prvih dana invazije. Ljudi su u svim gradovima poskidali ploče s nazivima ulica, a s cesta putokaze s imenima gradova. Zemlja je preko noći postala bezimena. Ruska vojska je sedam dana lutala naokolo, ne znajući gdje se nalazi. Oficiri su tražili redakcije novina, radija i televizije da ih okupiraju, ali ih nisu mogli naći. Raspitivali su se, ali ljudi su samo slijegali ramenima, ili im davali lažne nazive i pokazivali krive smjerove.

Sada, poslije toliko godina, iznenada se čini da se ta anonimnost pokazala opasnom po zemlju. Ulice i zgrade više nisu smjele uzeti svoja stara imena. I tako se jedan mali češki lječilišni gradić iznenada pretvorio u neku malu, imaginarnu Rusiju, i Tereza je ustanovila da je prošlost, koju je došla potražiti, konfiscirana. Bilo je nemoguće tu provesti noć.

26.

Šutke su se vraćali do automobila. Mislila je na to kako i stvari i ljudi nastupaju prerušeni. Stari češki gradić prekrio se ruskim nazivima. Česi koji su fotografirali invaziju radili su, zapravo, za tajnu policiju. Čovjek koji ju je slao da umre imao je na licu masku Tomaša. Policajac je nastupao kao inženjer, a inženjer je htio igrati ulogu muškarca sa Petfina. Znak knjige u njegovu stanu bio je lažan i trebao ju je odvesti na stranputicu.

Kad se sjetila knjige koju je tamo držala u ruci, iznenada joj je sinulo, tako naglo da je pocrvenjela: Kako je to u zapravo bilo? Inženjer je rekao da će joj donijeti kavu. Prišla je biblioteci i izvukla Sofoklovog Edipa. A onda se inženjer vratio bez kave!

Stalno iznova se vraćala tim trenucima — kad je otišao po kavu, koliko se zadržao? Najmanje minutu, možda, dvije, možda i tri. I što je radio tako dugo u onom malom predsoblju? Je li išao u zahod? Pokušavala se sjetiti je li čula zatvaranje vrata i šum vode. Ne, vodu sasvim sigurno nije čula, toga bi se sjetila. A gotovo je sigurno da nije.čula ni vrata. Pa što je onda radio u predsoblju?

Iznenada joj se učinilo kako je to posve jasno. Ako su ie želieli uhvatiti u klonku. sviedočenie inženiera

nije im bilo dovoljno. Bio im je potreban nepobitan dokaz. Za vrijeme tog sumnjivo dugog vremena inženjer je u predsoblju instalirao kameru. Ili je, što je vjerojatnije, pustio u predsoblje nekoga s fotografskim aparatom, da ih slika, skriven iza zavjese.

Još prije nekoliko tjedana rugala se Prochazki koji nije znao da živi u koncentracijskom logoru, gdje privatnoga života nema. A što je s njom? Kad je otišla iz majčina stana, mislila je, luda glava, da je konačno postala gospodaricom svoje intime. Ali majčin se stan proširio na čitav svijet, i sad pruža ruke prema njoj. Tereza mu ne može pobjeći.

Silazili su stubištem između vrtova prema trgu na kojem su ostavili auto.

— Što ti je? — upitao je Tomaš.

Prije nego što mu je stigla odgovoriti, netko je pozdravio Tomaša.

27.

Bio je to muškarac pedesetih godina, preplanula lica, zadrugar kojega je Tomaš nekad operirao. Od toga vremena slali su ga svake godine na liječenje u ove toplice. Pozvao je Tomaša i Terezu na čašu vina. Budući da je u Češkoj psima zabranjen pristup u javne prostorije, Tereza je otišla ostaviti Karenjina u auto, a muškarci su sjeli za stol u kavani. Kada se vratila, čovjek sa sela je rekao: — Kod nas vlada mir. Čak su me prije dvije godine izabrali za predsjednika zadruge.

— Čestitam — rekao je Tomaš.

— Znate kako je, selo. Ljudi bježe sa sela. Oni gore mogu biti sretni što je netko još uopće voljan ostati. Nas ne mogu izbacivati s posla.

— To bi bilo idealno mjesto za nas — rekla je Tereza.

— Bilo bi vam dosadno, mlada gospođo. Tamo nema ničega. Tamo nema pod milim Bogom ničega.

Tereza je gledala u preplanulo zadrugarevo lice. Bio joj je vrlo simpatičan. Poslije tako strašno dugog vremena ponovno je ugledala simpatična čovjeka! U mislima je vidjela seoski krajolik — selo s crvenim tornjem, polja, šume, zeca koji trči preko oranice, lovca sa zelenim šeširom. Nikad nije živjela na selu. Tu sliku je

nosila u sebi samo iz priča. Ili iz knjiga. Ili su je neki daleki preci utisnuli u njenu podsvijest. Ipak, ta je slika živjela u njoj, jasna i razgovjetna kao slika prabake u obiteljskom albumu ili kao neka stara gravira.

— Imate li još teškoća? — upitao je Tomaš.

Poljoprivrednik je pokazao mjesto na vratu gdje se nalazio spoj lubanje i kičme. — Ovdje me ponekad boli.

Ne ustajući sa stolca Tomaš je opipao to mjesto i još neko vrijeme postavljao pitanja nekadašnjem pacijentu. Zatim je rekao: — Nemam više prava propisivati lijekove, ali recite vašem liječniku kod kuće da ste razgovarali sa mnom i da sam vam preporučio ovo. — Izvukao je iz lisnice blok, otrgnuo jedan list i na njemu velikim slovima napisao naziv lijeka.

28.

Vozili su se natrag u Prag.

Tereza je mislila na fotografiju na kojoj se vidi njezino golo tijelo u inženjerovu zagrljaju. Ali tješila se ¦— ako takva fotografija i postoji, Tomaš je nikada neće vidjeti. Ta je fotografija za njih imala vrijednost samo utoliko da pomoću nje ucjenjuju Terezu. Čim bi je poslali Tomašu, fotografija bi za njih postala posve bezvrijedna.

A što će biti ako policija u međuvremenu zaključi da je Tereza za nju posve nevažna? U tom slučaju fotografija će postati predmet za zabavu, i nitko neće moći spriječiti da je neki agent, jednostavno iz vica, ne stavi u omotnicu i ne pošalje na Tomaševu adresu.

Sto bi se dogodilo kada bi Tomaš dobio takvu fotografiju? Bi li je otjerao? Možda i ne bi. Vjerojatno ne bi. Ali krhka građevina njihove ljubavi bi se srušila. Jer ta građevina stoji na njezinoj vjernosti kao na jednom jedinom stupu, a ljubavi su kao imperije — kad se ugasi misao na kojima su zasnovane, gase se i one.

Pred sobom je vidjela sliku: zec trči preko oranice, lovac sa zelenim šeširom, toranj crkve iznad šume.

Htjela je reći Tomašu kako bi trebali otići iz Praga. Otići što dalje od djece koja zakopavaju u zemlju

Djela Milana Kundere

žive vrane, što dalje od doušnika, što dalje od djevojaka naoružanih kišobranima. Htjela mu je reći kako bi trebali otići na selo. Da je to jedini put spasa.

Okrenula se prema njemu, ali Tomaš je šutke gledao u cestu pred sobom. Nije bila u stanju preskočiti ogradu šutnje koja se pojavila između njih. Izgubila je hrabrost da progovori. Osjećala se kao kad je silazila s Petrina. Osjećala je grčeve u želucu i činilo joj se da će povraćati. Bojala se Tomaša. Bio je previše jak, a ona je bila previše slaba. Izdavao je naređenja koja nije razumjela. Nastojala ih je izvršavati, ali nije znala kako. Htjela se vratiti na Petrin i zamoliti muškarca s puškom da joj dopusti vezati oči i nasloniti se na stablo kestena. Htjela je umrijeti.

29.

Probudila se i ustanovila da je sama kod kuće.

Izašla je na ulicu i odšetala do obale. Htjela je vidjeti Vltavu. Htjela je stati na obalu i dugo gledati u valove, jer pogled na vodu koja teče smiruje i liječi. Rijeka teče stoljećima, a ljudske se sudbine odigravaju na obalama. Odigravaju se da bi sutra bile zaboravljene, a rijeka će teći dalje.

Naslonila se na ogradu i gledala u vodu. Nalazila se na periferiji Praga, Vltava je već bila protekla kroz grad, ostavila je iza sebe slavu Hradčana i crkava, bila je, kao glumica poslije predstave, umorna i zamišljena. Tekla je između prljavih obala koje su završavale plotovima i zidovima, iza kojih su bile tvornice i napuštena igrališta.

Dugo je zurila u vodu koja je tu izgledala tužnija i tamnija i odjednom je usred rijeke zapazila neki predmet crvene boje — da, bila je to klupa. Drvena klupa s metalnim nožicama, kakvih ima mnogo u praškim parkovima. Polako je plivala sredinom Vltave. Iza nje je plivala još jedna klupa, pa još jedna i još jedna, i tek tada je Tereza shvatila da iz grada, plivajući niz rijeku, odlaze klupe iz praških parkova, da ih ima mnogo, da ih inja svg više, da plivaju kao ljšće koje u jesen voda

odnosi iz šuma, da su neke crvene, neke plave, neke žute boje...

Osvrnula se kao da želi upitati ljude što to znači. Zašto niz rijeku plivaju klupe iz praških parkova? Ali svi su ravnodušno prolazili i bilo im je potpuno svejedno što kroz njihov nestalni grad stoljećima i stoljećima teče rijeka.

Ponovno se zagledala u rijeku. Bila je ispunjena neizmjernom tugom. Shvatila je da to što vidi znači rastanak.

Najveći dio klupa već je otplivao, više ih nije mogla vidjeti, kad se pojavilo nekoliko zakašnjelih. Doplivala je jedna žuta klupa, a onda još jedna plava, posljednja.

PETI DIO

LAKOĆA I TEŽINA

7.

Kad je Tereza neočekivano doputovala za Tomašem u Prag, vodili su ljubav, kako sam napisao u prvom dijelu, još istoga dana i istoga sata, a onda je ona dobila temperaturu. Ležala je na njegovu krevetu, a on je stajao iznad nje ispunjen snažnim osjećajem da je ona dijete koje je netko položio u košaru i poslao niz rijeku njemu.

Zato mu je slika odbačena djeteta postala draga i često je razmišljao o starim mitovima u kojima se pojavljivao taj motiv. To je, očigledno, bio razlog zašto je jednoga dana uzeo u ruke prijevod Sofoklova Edipa.

Edipov slučaj je poznat: pastir ga je našao kao odbačeno, tek rođeno djetešce, odnio sa sobom kralju Polibu, i ovaj ga je odgojio kao sina. Kad je Edip već bio mladić, sreo je na planinskome putu kola u kojima

se vozio nepoznati velikaš. Došlo je do svađe u kojoj je Edip ubio velikaša. Zatim je postao muž kraljice Jokaste i vladar Tebe. Nije ni slutio da je čovjek kojeg je ubio u planinama bio njegov otac, a da je žena s kojom spava njegova majka. Sudbina se, u međuvremenu, počela osvećivati njegovim podanicima i mučiti ih boleštinama. Kad je Edip shvatio da je on kriv za njihove patnje, izbo je sebi oči kopčom i slijep otišao iz Tebe.

2.

Oni koji misle da su komunistički režimi u srednjoj Europi tvorevina zločinaca, ne shvaćaju osnovnu istinu: te režime nisu stvorili nikakvi zločinci nego entuzijasti, uvjereni da su otkrili jedini put koji vodi u raj. Odlučno su branili taj put, i tako pogubili mnogo ljudi. Poslije se pokazalo da nikakvog raja nema i da su entuzijasti praktično ubojice.

Tada su svi počeli vikati na komuniste: Vi ste odgovorni za zlu sudbinu zemlje (što je opustjela i osiromašila), za gubitak neovisnosti (našla se u ruskoj sferi), za sudska umorstva!

Optuženi su odgovarali: Mi to nismo znali! Prevarili su nas! Vjerovali smo! Mi smo u dubini duše naivni!

Tako se spor sveo na slijedeće pitanje: je li istina da nisu znali, ili se samo pretvaraju da nisu znali?

Tomaš je pratio tu raspravu (pratio ju je čitav češki narod, deset milijuna ljudi) i govorio sebi kako je među komunistima sigurno bilo ljudi koji nisu bili tako neupućeni (ta morali su nešto znati o strahotama što su se događale i nisu se prestale događati u Staljinovoj Rusiji). Ali ipak je vjerojatno da većina doista ništa nije znala.

Prema tome, govorio je sebi, osnovno pitanje nije jesu li ili nisu znali, nego je li čovjek nevin zato što ne zna? Je li idiot na prijestolju unaprijed oslobođen svake odgovornosti samo zato što je idiot?

Pretpostavimo da je češki javni tužilac s početka pedesetih godina koji je tražio smrt nevinih ljudi bio prevaren od strane ruske tajne policije i vlade vlastite zemlje. Ali kako je moguće da i danas, kad već znamo da su optužbe bile apsurdne i da su pogubljeni nevini ljudi, taj isti javni tužilac brani čistoću svoje duše i udara se u prsa: moja savjest je čista, nisam znao, vjerovao sam! Zar njegova nepopravljiva krivica ne leži upravo u onome „Nisam znao, vjerovao sam!"?

Tomaš se tada sjetio priče o Edipu — Edip nije znao da spava s vlastitom majkom, pa ipak, shvativši što se dogodilo, nije smatrao sebe nevinim. Nije mogao podnijeti pogled na nesreću koju je prouzročio svojim neznanjem, iskopao je sebi oči i otišao slijep iz Tebe.

Ta usporedba tako mu se svidjela da ju je često koristio u razgovoru s prijateljima i postupno je formulirao sve preciznije i elegantnije.

Čitao je u to vrijeme, kao svi intelektualci, tjednik što ga je, u nakladi od oko tristo tisuća primjeraka, izdavao Savez čeških književnika, tjednik koji je izvojevao priličnu autonomiju u odnosu na režim i govorio o stvarima koje drugi nisu smjeli otvoreno ni spomenuti. U novinama Saveza književnika zato se pisalo i o

tome tko je i koliko kriv za sudska umorstva putem političkih procesa ubrzo nakon što je vlast prešla u ruke partije.

U svim tim raspravama neprestano je ponavljano isto pitanje: Jesu li znali ili nisu znali? Kako je Tomaš to pitanje smatrao drugorazrednim, napisao je jednog

J___________:________:*l;__:_ _ T7J:__. :_____i__ -._ ...J.i---.::

Djela Milana Kundere

Odgovor je stigao nakon mjesec dana. Pozvali su ga u redakciju lista. Kad je došao, dočekao ga je urednik niska rasta, ukrućen kao ravnalo, i predložio mu da izmijeni red riječi u jednoj rečenici. Tekst je nakon toga objavljen na pretposljednjoj stranici u rubrici Pisma čitatelja.

Tomaš se nije osobito radovao. Kakvog je smisla imalo da ga zovu u redakciju radi suglasnosti o izmjeni reda nekih riječi, a da onda, ne pitajući ga, drastično srežu njegov tekst, tako da je cijelo razmišljanje svedeno samo na osnovnu tezu, shematsku i agresivnu, koja mu se više nije sviđala.

To je bilo u proljeće 1968. godine. Na vlasti je bio Aleksandar Dubček i s njim komunisti koji su se osjećali krivima i bili spremni da nekako isprave svoju krivicu. Ali oni drugi komunisti, oni koji su vikali kako nisu krivi, uplašili su se da će im gnjevni narod suditi. Zato su svakodnevno obilazili ruskog veleposlanika i tražili od njega pomoć. Kad je izišlo Tomaševo pismo, vikali su: Evo dokle je došlo! Sad se već javno piše kako nam treba iskopati oči! Dva-tri mjeseca kasnije Rusi su zaključili da su slobodne rasprave u njihovoj guberniji nedopustive i u toku jedne noći njihova vojska je okupirala Tomaševu domovinu.

3.

Kad se Tomaš vratio iz Ziiricha u Prag, počeo je raditi u svojoj bolnici kao i prije. A onda ga je jednoga dana pozvao šef.

— Na kraju krajeva, gospodine kolega — rekao mu je — vi niste ni književnik, ni novinar, ni spasitelj naroda, nego liječnik i znanstvenik. Ne bih vas htio izgubiti i učinit ću sve da vas zadržim ovdje. Ali morate se odreći onog vašeg članka o Edipu. Je li vam jako stalo do njega?

— Gospodine primarijuse — rekao je Tomaš, sjetivši se kako su mu amputirali trećinu teksta — nikad mi nije bilo manje stalo do njega.

— Znate već što je u pitanju — rekao je prima-rijus.

Znao je — na vagi su bile dvije stvari. Na jednoj strani njegova čast (koja se zasnivala na tome da ne opoziva ono što je rekao), a na drugoj ono na što je bio navikao gledati kao na smisao svoga života (njegov znanstveni i liječnički rad).

— Njihov zahtjev da se ljudi javno odriču onoga što su rekli ima u sebi nešto srednjovjekovnoga — nastavio je primarijus. — Sto to uopće znači „odreći se". U moderno vriieme misao se može samo Dobiti, ne može

se opozvati. I kako je, gospodine kolega, opoziv misli nešto nemoguće, nešto čisto verbalno, formalno, nestvarno, ne vidim nikakva razloga zašto ne biste učinili to što traže. U društvu u kojemu vlada teror nijedna izjava ne obvezuje, sve izjave su dane pod prinudom, i častan čovjek je dužan da ih ne uzima ne znanje, da ih ne čuje. Kažem vam, gospodine kolega, u mom je interesu i u interesu vaših pacijenata da nastavite raditi svoj posao.

— U pravu ste, naravno — rekao je Tomaš sav nesretan.

— Pa onda? — upitao je primarijus, nastojeći pogoditi njegovu misao.

— Bojim se da bi me bilo stid.

— Pred kim? Zar imate tako visoko mišljenje o ljudima oko vas da vam je stalo što će misliti?

— Ne, naročito visoko mišljenje nemam — rekao je Tomaš.

— Uostalom — dodao je primarijus — uvjeravali su me da nije riječ o javnoj izjavi. To su birokrati. Potreban im je negdje u arhivi dokument o tome da niste protivnik režima, kako bi se sami mogli braniti ako ih netko napadne što su vas ostavili da radite svoj posao. Garantirali su mi da će vaša izjava ostati između vas i njih i da ne računaju na njeno objavljivanje.

— Dajte mi tjedan dana da razmislim — zaključio je Tomaš razgovor.

4.

O Tomašu se govorilo da je najbolji kirurg u bolnici. Već se pričalo o tome kako će mu primarijus, koji je bio blizu mirovine, ubrzo prepustiti svoje mjesto. Kada se pročulo da od njega pretpostavljeni organi zahtijevaju samokritičku izjavu, nitko nije ni na trenutak posumnjao da će se Tomaš pokoriti.

To je bilo prvo što ga je iznenadilo — iako im nikad nije dao bilo kakav povod za to, ljudi su pretpostavljali da će postupiti nečasno a ne časno.

Druga iznenađujuća stvar bila je njihova reakcija na njegovo pretpostavljeno stajalište. Mog"ao bih je podijeliti na dva osnovna tipa:

Prvi tip reakcije pokazivali su oni koji su se i sami (oni ili netko njima blizak) nečega odrekli, koji su bili prisiljeni izraziti svoju suglasnost s okupacijskim režimom, ili su bili spremni to učiniti (premda nerado; to nitko nije rado činio).

Ti ljudi su mu upućivali posebne osmijehe, kakve do tada nije poznavao — plahe osmijehe tajne urotničke suglasnosti. Bili su to osmijesi dvojice muškaraca koji su se slučajno sreli u javnoj kući — pomalo ih je stid a istodobno im je i drago što je taj stid uzajaman; on između niihjusDastavlia neku posebnu, bratsku vezu.

Osmjehivali su mu se s utoliko više zadovoljstva što nikad nije bio poznat kao konformist. Njegova pretpostavljena suglasnost s primarijusovim prijedlogom bila je jednostavno dokaz da kukavičluk postaje, polako ali sigurno, norma ponašanja i da će ljudi ubrzo prestati obraćati pozornost na takve postupke. Ti ljudi nikad nisu bili njegovi prijatelji. Tomaš je gotovo sa strahom postao svjestan da bi ga ti ljudi, kad bi dao izjavu koju primarijus traži, počeli pozivati na vino, da bi se htjeli družiti s njim.

Drugi tip reakcije odnosio se na ljude koji su i sami (ili netko njima blizak) bili progonjeni, koji su odbili svaki kompromis s okupacijskim vlastima ili od kojih nitko nikakav kompromis (nikakvu izjavu) nije tražio (recimo zato što su bili još mladi i ni u što se nisu upetljali), a oni su bili uvjereni da to ne bi učinili.

Jedan od njih, vrlo nadaren mladi liječnik S., upitao je Tomaša: — Pa jesi li im napisao što traže?

— O čemu govoriš, molim te? — upitao je.

— O tvojoj izjavi — rekao je S. Nije to rekao nimalo zlobno. Čak se osmjehivao. Ali bio je to opet posve nov osmijeh iz debelog herbarija osmijeha — samozadovoljni osmijeh moralne nadmoći.

— Čuj, što ti znaš o nekoj mojoj izjavi? — rekao je Tomaš. — Jesi li je čitao?

— Nisam — odgovorio je S.

— Onda ne lupetaj — rekao je Tomaš

S. se i dalje zadovoljno osmjehivao. — Gledaj, mi znamo kako hodaju te stvari. Takva izjava se piše u obliku pisma direktoru, ili ministru, ili što-ja-znam kome, ovaj obećava kako pismo neće biti objavljeno da se autor ne bi osjećao poniženim. Je li tako?

Tomaš je slegnuo ramenima i slušao dalje.

vu stolu, ali njezin autor zna da ona može biti u svako doba objavljena. Zato više ništa ne smije reći, ništa ne smije kritizirati, ni protiv čega ne smije protestirati, jer bi u tom slučaju objavili izjavu i on bi bio javno osramoćen. Kad se sve uzme u obzir, to je prilično blaga metoda. Mogli bismo zamisliti i goru.

— Da, to je prilično blaga metoda — rekao je Tomaš — i samo bi me zanimalo tko ti je rekao da sam ja pristao na to.

Kolega je slegnuo ramenima, ali osmijeh mu nije nestao s lica.

Tomaš je postao svjestan jedne čudne stvari. Svi mu se osmjehuju, svi žele da napiše tu izjavu, svima bi time učinio radost! Oni prvi se nadaju da će inflacija kukavičluka umanjiti važnost njihovih postupaka i vratiti im izgubljenu čast. Oni drugi bili su već naviknuti da svoju čast smatraju posebnom povlasticom, koje se nikad neće odreći, i zato gaje tajnu ljubav prema kukavicama. Bez njih bi se njihova odvažnost pretvorila u nešto posve obično i nepotrebno, nešto čemu se nitko ne bi divio.

Tomaš nije mogao podnijeti te osmijehe i činilo mu se da ih vidi posvuda, čak i na licima nepoznatih ljudi na ulici. Nije mogao spavati. Kako sad to? Zar tim ljudima daje takvu težinu? Ne. Nema o njima dobro mišljenje i ljuti se sam na sebe što ga njihovi pogledi toliko živciraju. U tome nema nikakve logike. Kako je to moguće da netko tko tako malo drži do ljudi bude tako ovisan o njihovom mišljenju?

Možda je njegovo duboko nepovjerenje u ljude (njegova sumnja u to da imaju pravo odlučivati i suditi o njemu) došlo do izražaja još dok je birao zanimanje — njegova profesija isključivala je izlaganje javnosti.

^oviek lemi na nrimier I7ahprp mit nnlitirnra Hnhrn-i.

Djela Milana Kundere

Osmjehivali su mu se s utoliko više zadovoljstva što nikad nije bio poznat kao konformist. Njegova pretpostavljena suglasnost s primarijusovim prijedlogom bila je jednostavno dokaz da kukavičluk postaje, polako ali sigurno, norma ponašanja i da će ljudi ubrzo prestati obraćati pozornost na takve postupke. Ti ljudi nikad nisu bili njegovi prijatelji. Tomaš je gotovo sa strahom postao svjestan da bi ga ti ljudi, kad bi dao izjavu koju primarijus traži, počeli pozivati na vino, da bi se htjeli družiti s njim.

Drugi tip reakcije odnosio se na ljude koji su i sami (ili netko njima blizak) bili progonjeni, koji su odbili svaki kompromis s okupacijskim vlastima ili od kojih nitko nikakav kompromis (nikakvu izjavu) nije tražio (recimo zato što su bili još mladi i ni u što se nisu upetljali), a oni su bili uvjereni da to ne bi učinili.

Jedan od njih, vrlo nadaren mladi liječnik S., upitao je Tomaša: — Pa jesi li im napisao što traže?

— O čemu govoriš, molim te? — upitao je.

— O tvojoj izjavi — rekao je S. Nije to rekao nimalo zlobno. Čak se osmjehivao. Ali bio je to opet posve nov osmijeh iz debelog herbarija osmijeha — samozadovoljni osmijeh moralne nadmoći.

— Čuj, što ti znaš o nekoj mojoj izjavi? — rekao je Tomaš. — Jesi li je čitao?

— Nisam — odgovorio je S.

— Onda ne lupetaj — rekao je Tomaš

S. se i dalje zadovoljno osmjehivao. — Gledaj, mi znamo kako hodaju te stvari. Takva izjava se piše u obliku pisma direktoru, ili ministru, ili što-ja-znam kome, ovaj obećava kako pismo neće biti objavljeno da se autor ne bi osjećao poniženim. Je li tako?

Tomaš je slegnuo ramenima i slušao dalje.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

vu stolu, ali njezin autor zna da ona može biti u svako doba objavljena. Zato više ništa ne smije reći, ništa ne smije kritizirati, ni protiv čega ne smije protestirati, jer bi u tom slučaju objavili izjavu i on bi bio javno osramoćen. Kad se sve uzme u obzir, to je prilično blaga metoda. Mogli bismo zamisliti i goru.

— Da, to je prilično blaga metoda — rekao je Tomaš — i samo bi me zanimalo tko ti je rekao da sam ja pristao na to.

Kolega je slegnuo ramenima, ali osmijeh mu nije nestao s lica.

Tomaš je postao svjestan jedne čudne stvari. Svi mu se osmjehuju, svi žele da napiše tu izjavu, svima bi time učinio radost! Oni prvi se nadaju da će inflacija kukavičluka umanjiti važnost njihovih postupaka i vratiti im izgubljenu čast. Oni drugi bili su već naviknuti da svoju čast smatraju posebnom povlasticom, koje se nikad neće odreći, i zato gaje tajnu ljubav prema kukavicama. Bez njih bi se njihova odvažnost pretvorila u nešto posve obično i nepotrebno, nešto čemu se nitko ne bi divio.

Tomaš nije mogao podnijeti te osmijehe i činilo mu se da ih vidi posvuda, čak i na licima nepoznatih ljudi na ulici. Nije mogao spavati. Kako sad to? Zar tim ljudima daje takvu težinu? Ne. Nema o njima dobro mišljenje i ljuti se sam na sebe što ga njihovi pogledi toliko živciraju. U tome nema nikakve logike. Kako je to moguće da netko tko tako malo drži do ljudi bude tako ovisan o njihovom mišljenju?

Možda je njegovo duboko nepovjerenje u ljude (njegova sumnja u to da imaju pravo odlučivati i suditi o njemu) došlo do izražaja još dok je birao zanimanje — njegova profesija isključivala je izlaganje javnosti.

voljno proglašava javnost svojim sucem u naivnu i neskrivenu uvjerenju da će steći njegovu naklonost. Eventualna nesuglasnost masa potiče ga na još veća djela, kao što složenost dijagnoze potiče Tomaša.

O liječniku (za razliku od političara ili glumca) sude samo njegovi pacijenti i najbliže kolege, prema tome, unutar četiri zida i u četiri oka. Na poglede onih koji donose sud o njemu može istoga tenutka odgovoriti vlastitim pogledom, objasniti svoj postupak ili se obraniti. Tomaš se, međutim, sad našao u situaciji (prvi put u životu) da je pogleda uperenih u njega bilo više nego što je mogao registrirati. Nije mogao odgovarati na njih ni vlastitim pogledima ni riječima. Bio im je izložen na milost i nemilost. O njemu se govorilo u bolnici i izvan bolnice (bilo je to vrijeme kada su se kroz živčani Prag brzinom afričkog tam-tama širile vijesti o tome tko je izdao, tko prokazuje, tko surađuje s okupatorskom vlašću), i on je to znao, premda nije mogao učiniti ništa protiv toga. I sam je bio iznenađen koliko je sve to za njega bilo nepodnošljivo i koliko ga je potreslo. Zanimanje svih tih ljudi za njega bilo mu je neugodno kao stisak i dodir ljudi koji u strašnim snovima trgaju s nas odjeću.

Otišao je primarijusu i rekao mu da ništa neće napisati.

Primarijus mu je stegnuo ruku mnogo čvršće nego inače i rekao da je tako i pretpostavljao.

— Gospodine primarijuse — rekao je Tomaš — možda biste me mogli ovdje zadržati i bez takve izjave — želeći mu dati do znanja kako bi bilo dovoljno da sve kolege zaprijete da će podnijeti otkaz ako Tomaš bude prisiljen otići.

Nikome, međutim, nije bilo ni na kraj pameti

t ntlrn7nm na IP Tnmač niL'nn cf-o r>*-»xrit

Nepodnošljiva lakoća postojanja

(primarijus mu je stezao ruku još snažnije nego posljednji put, tako da su mu ostale modrice) morao napustiti bolnicu.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

5.

Najprije je dobio mjesto u klinici u gradiću udaljenom oko osamdeset kilometara od Praga. Putovao je tamo svakoga dana vlakom i vraćao se premoren. Godinu dana poslije uspjelo mu je dobiti povoljnije, ali po rangu mnogo niže, mjesto u medicinskom centru u predgrađu. Tu se više nije mogao baviti kirurgijom, nego je radio kao liječnik opće prakse. Čekaonica je uvijek bila prepuna pa se svakom pacijentu mogao posvetiti najviše pet minuta; propisivao im je aspirine, ispunjavao potvrde o bolovanju i slao ih na specijalističke preglede. Samoga sebe više nije smatrao liječnikom nego činovnikom.

Tu ga je jednom, prije kraja radnog vremena, posjetio pedesotogodišnji muškarac; umjerena debljina davala mu je dostojanstven izgled. Predstavio se kao referent u ministarstvu unutarnjih poslova i pozvao Toma-ša u gostionicu preko puta.

Naručio je bocu vina. — Vozim auto. Ako me uhvati policija, oduzet će mi vozačku dozvolu — branio se Tomaš, ali čovjek iz ministarstva se samo nasmijao. — Ako budete imali problema, dovoljno je da se pozovete na mene — rekao je i pružio Tomašu posjetnicu, na kojoj je bilo njegovo ime (vjerojatno lažno) i broi telefona u ministarstvu.

Zatim je dugo govorio o tome kako poštuje Toma-ša. Svi u njegovu ministarstvu žale što kirurg takva kalibra mora propisivati aspirine u domu zdravlja. Indirektno mu je davao do znanja da policija, premda to ne može reći glasno, nije suglasna s drastičnim metodama kojima se stručnjaci odstranjuju sa svojih mjesta.

Tomaša već dugo nitko nije bio pohvalio pa je pozorno slušao debelog muškarca, iznenađen kako je cjelovito i podrobno ovaj informiran o njegovim stručnim uspjesima. Kako je čovjek bespomoćan pred laskanjem! Tomaš se nije mogao svladati da ne shvaća ozbiljno sve što čovjek iz ministarstva govori.

To, međutim, nije bilo samo zbog taštine. Bilo je to više zbog nedostatka iskustva. Ako sjedite oči u oči s nekim tko je prijazan, ljubazan i pristojan, vrlo je teško neprestano misliti na to kako ništa od svega što govori nije istina, kako ništa nije rečeno iskreno. Za takvo nevjerovanje (stalno i sustavno, bez trenutka

kolebanja) potreban je ne samo golem napor, nego i trening u obliku čestih policijskih saslušanja. Taj je trening nedostajao Tomašu.

Čovjek iz ministarstva je nastavio: — Mi znamo, gospodine doktore, da ste imali izvrsno mjesto u Ziirichu. I cijenimo to što ste se vratili. To je bilo lijepo od vas. Znali ste da vam je mjesto ovdje. — Zatim je dodao, kao da nešto zamjera Tomašu: —Ali vaše mjesto je za operacijskim stolom!

— Slažem se s vama — rekao je Tomaš.

Nastupila je kratka stanka, a onda je čovjek iz ministarstva sumornim glasom rekao: —Ali recite mi, gospodine doktore, zar vi doista mislite da bi komunistima trebalo iskopati oči? Zar nije čudno da to kažete upravo vi, čovjek koji je tolikim ljudima vratio zdravih? ,_

\\

— Ta to je potpuna besmislica — branio se Tomaš. — Pročitajte malo bolje ono što sam napisao.

— Pročitao sam — rekao je čovjek iz ministarstva glasom koji je trebao biti vrlo tužan.

— Pa jesam li napisao da komunistima treba iskopati oči?

— Svi su to tako shvatili — rekao je čovjek iz ministarstva a glas mu je zvučao sve tužnije.

— Da ste pročitali cijeli tekst, onako kako sam ga napisao, to vam nikad ne bi palo na pamet. Objavljen je skraćen.

— Sto kažete? — rekao je čovjek iz ministarstva i oštro ga pogledao. — Oni nisu objavili tekst onako kako ste ga napisali?

— Skratili su ga.

— Mnogo?

— Otprilike za jednu trećinu.

Činilo se da je čovjek iz ministarstva iskreno ogorčen. — To, naravno, nije bilo fer s njihove strane. Tomaš je slegnuo ramenima.

— Trebali ste se ograditi! Trebali ste odmah tražiti ispravak!

— Ta ubrzo iza toga su stigli Rusi. Svi smo imali drugih briga — rekao je Tomaš.

— Zašto da ljudi o vama misle kako ste vi, liječnik, predlagali da se ljudima kopaju oči?

— Zaboga, taj moj članak tiskan je negdje straga, među pismima čitatelja. Nitko ga nije ni zapazio. Možda samo ruska ambasada, kojoj je dobro došao.

— Ne govorite tako, gospodine doktore! Osobno sam razgovarao s mnogim ljudima koji su pročitali vaš članak i čudili se kako ste mogli napisati takvo nešto. Ali sad mi je stvar mnogo jasnija, sad kad ste mi objasnili da članak nije objavljen onako kako ste ga napi-

li rtr\i

tli *-it rlinil/

i r 3.. j..

L

— Nisu — rekao je Tomaš. — Poslao sam ga samoinicijativno.

— Poznajete li vi te ljude?

— Koje?

— One koji su tiskali vaš članak.

— Ne.

— Nikad niste razgovarali s njima?

— Jednom su me pozvali u redakciju.

— Zašto?

— Zbog toga članka.

— As kim ste razgovarali?

— S nekim urednikom.

— Kako se zvao?

Tomaš je tek tada shvatio da je to u stvari saslušanje. Odjednom mu se učinilo da svakom svojom riječju može ugroziti nekoga. Ime urednika je, razumljivo, znao, ali to nije htio priznati. — Ne znam — rekao je.

— Zaboga, gospodine doktore — rekao je čovjek iz ministarstva glasom punim ogorčenja zbog takve Tomaševe neiskrenosti — ta valjda se predstavio!

Upravo je tragikomično kako se naš dobar odgoj pretvorio u saveznika policije. Ne znamo lagati. Imperativ „Govori istinu!" koji smo neprestano slušali od oca i majke djeluje tako automatski da se stidimo svojih laži čak i pred policajcem koji nas saslušava. Jednostavnije nam je svađati se s njim, vrijeđati ga (što nema apsolutno nikakva smisla), nego mu lagati u oči (a to je jedino što treba raditi).

Kad mu je čovjek iz ministarstva predbacio neiskrenost, Tomaš se osjećao kao krivac; morao je svladati u sebi neki moralni otpor da bi mogao nastaviti lagati.

Djela Milana Kundere

Nepodnošljiva lakoća postojanja

— Vjerojatno mi se predstavio — rekao je — ali meni njegovo ime ništa nije govorilo, pa sam ga zaboravio.

— Kako je izgledao?

Redaktor s kojim je razgovarao bio je nizak, s kratko podšišanom, oštrom plavom kosom. Tomaš je naveo posve suprotne podatke: — Bio je visok, s dugačkom crnom kosom.

— Aha — rekao je čovjek iz ministarstva. — I gustom crnom bradom.

— Da — rekao je Tomaš.

— Malo pogrbljen.

— Da — složio se još jednom Tomaš i tek tada postao svjestan da čovjek iz ministarstva sad točno zna o kome je riječ. Tomaš ne samo da je optužio nekoga jadnog urednika, nego ga je osim toga optužio lažno.

— A zašto vas je zvao? O čemu ste razgovarali?

— Radilo se o nekoj izmjeni reda riječi.

To je zvučalo kao smiješno izmotavanje. Čovjek iz ministarstva opet se s ogorčenjem začudio zašto mu Tomaš odbija reći istinu. — Zaboga, gospodine doktore, maločas ste rekli da su vam tekst skratili za jednu trećinu, a sad kažete da su s vama raspravljali o izmjeni reda riječi! Ta to je nelogično!

Tomašu je sad bilo lakše odgovarati, jer je ono što je govorio bila čista istina. — Nije logično, ali je tako — rekao je i nasmijao se. — Zatražili su od mene da im dopustim da u jednoj rečenici izmijene red riječi, a onda su izbacili trećinu članka.

Muškarac iz ministarstva je ponovno zavrtio glavom kao da ne može shvatiti takvu podlost i rekao: — Ti ljudi nisu postupili baš korektno prema vama.

Iskapio je čašu i završio razgovor. — Gospodine

za to plaćate vi i vaši pacijenti. Mi smo, gospodine doktore, dobro svjesni vaše vrijednosti. Vidjet ćemo što se može učiniti.

Pružio je Tomašu ruku i srdačno je stegnuo. Zatim su otišli iz gostionice svaki u svoj automobil.

1 j, ¦L'^.^t*.

6.

Tomaš je poslije tog razgovora bio strašno neraspolo-žen. Predbacivao je sebi što je pristao na žovijalni ton razgovora. Kad već nije odbio razgovarati s policajcem (nije bio spreman na takvu situaciju, nije znao na što po zakonu ima pravo a na što nema), bio je dužan odbiti piti u gostionici vino s njim kao s prijateljem. Sto bi bilo da ga je netko vidio, netko tko poznaje tog čovjeka? Zaključio bi da Tomaš radi za policiju! I zašto mu je rekao da su mu skratili članak? Zašto mu je bez ikakve potrebe dao tu informaciju? Bio je apsolutno nezadovoljan sobom.

Četrnaest dana poslije čovjek iz ministarstva ponovno je došao. Htio je, da, kao posljednji put, odu u gostionicu preko puta, ali Tomaš ga je zamolio da ostanu u ordinaciji.

— Razumijem vas, gospodine doktore — rekao je, nasmijavši se.

Tomaš se zamislio nad tom rečenicom. Čovjek iz ministarstva ju je izgovorio kao šahist koji svom suparniku daje do znanja da je u prethodnom potezu načinio pogrešku.

Sjedili su jedan nasuprot drugome za Tomaše-vim pisaćim stolom. Nakon desetak minuta, koje su

proveli razgovarajući o epidemiji gripe što se upravo širila, policajac je rekao: — Razmišljali smo o vašem slučaju, gospodine doktore. Da se radi samo o nama, sve bi bilo jednostavno, ali moramo voditi računa o javnom mnijenju. Htjeli,ili ne htjeli, vi ste svojim člankom pridonijeli nastanku antikomunističke histerije. Neću kriti od vas da smo čak dobili prijedlog da zbog toga članka budete izvedeni pred sud. Za to postoje određeni paragrafi. Javno poticanje na nasilje.

Čovjek iz ministarstva je zašutio, ali je i dalje gledao Tomaša ravno u oči. Tomaš je slegnuo ramenima. Policajac je nastavio umirujućim tonom: — Mi smo odbili taj prijedlog. Ma kolika bila vaša odgovornost, u interesu je društva da radite tamo gdje će vaše sposobnosti najviše doći do izražaja. Vaš primarijus vas mnogo cijeni, a imamo i izjave vaših pacijenata. Vi ste izvrstan stručnjak, gospodine doktore! Nitko ne može tražiti od liječnika da se razumije i u politiku. Dopustili ste da vas prevare. To bi trebalo srediti. Zato smo vam htjeli predložiti tekst izjave koju biste, po našem mišljenju, morali dostaviti novinama. Mi bismo se pobrinuli da bude objavljena u pravo vrijeme. — Pružio je Tomašu list papira.

Tomaš je pročitao tekst izjave i užasnuo se. Bilo je to mnogo gore od onoga što je od njega prije dvije godine tražio primarijus. Nije bila riječ samo o odricanju od članka o Edipu. Bile su tu rečenice o ljubavi prema Sovjetskom Savezu, o vjernosti komunističkoj partiji, bila je tu osuda intelektualaca koji su htjeli izazvati građanski rat i, posebno, osuda redakcije tjednika Saveza književnika i visoka pogrbljena urednika (Tomaš ga nikada nije sreo, ali ga je poznavao po imenu i s fotografija), koji su svjesno zloupotrijebili njegov članak,

narni proglas. Nisu imali hrabrosti da nešto tako napisu sami, i pokušali su se sakriti iza naivna liječnika.

Čovjek iz ministarstva vidio je užas u Tomaše-vim očima, sagnuo se i ispod stola prijateljski ga potapšao po koljenu. — Gospodine doktore, to je samo prijedlog! Vi razmislite, i ako budete htjeli promijeniti neku formulaciju, lako ćemo se dogovoriti. To je, na kraju krajeva, vaš tekst!

Tomaš je vratio papir policajcu kao da se boji držati ga još koju sekundu u ruci. Izgledao je kao da očekuje da će na tom papiru netko tražiti otiske njegovih prstiju.

Umjesto da uzme papir, čovjek iz ministarstva je glumeći čuđenje raširio ruke (bila je to gesta pape koji s balkona blagoslivlja okupljeno mnoštvo) i rekao: — Zaboga, gospodine doktore, zašto mi to vraćate? Zadržite izjavu i u miru o njoj razmislite kod kuće.

Tomaš je zavrtio glavom, držeći strpljivo papir u ispruženoj ruci. Čovjek iz ministarstva prestao je imitirati papu i naposljetku uzeo papir.

Tomaš mu je htio energično reći kako nikad nikakvu izjavu neće napisati ni potpisati, ali je u posljednjem trenutku promijenio ton. — Ta nisam nepismen — rekao je mirno. — Zašto da potpisujem nešto što

nisam sam napisao

— U redu, gospodine doktore, možemo krenuti obrnutim putem. Napišite sami izjavu, a onda ćemo je zajedno pogledati. Ono što ste pročitali može vam poslužiti kao uzor.

Zašto Tomaš nije odmah energično odbio policajčev prijedlog?

Kroz glavu mu je proletjela otprilike ovakva misao: Osim toga što slične izjave demoraliziraju cijeli nar-

Kit- fii c \rc

njegovu slučaju vjerojatno ide i za nekim konkretnijim ciljem; možda priprema proces urednicima tjednika koji je objavio Tomašev članak. Ako je tako, Tomaševa izjava joj je potrebna kao dokazni materijal i kao dio kampanje u tisku koji će biti pokrenut protiv uredništva. Ako sad principijelno i energično odbije, izlaže se opasnosti da policija objavi pripremljeni tekst kao da ga je potpisao. Ni jedan list nikad ne bi objavio njegov demanti! Nitko na čitavu svijetu ne bi povjerovao da on to nije napisao i potpisao! Već je shvatio kako su ljudi presretni kad vide nemoralne postupke drugih da bi dopustili da im takvo neko objašnjenje pokvari veselje.

Time što je policiji dao nadu da će sam napisati neku izjavu, dobio je na vremenu. Odmah sutradan podnio je domu zdravlja pismeni otkaz. Pretpostavljao je (posve točno) da će u trenutku kad se dobrovoljno spusti na najnižu stepenicu društvene ljestvice (gdje su se u tom trenutku već nalazile tisuće intelektualaca drugih struka) policija izgubiti svaku vlast nad njim pa će se prestati i zanimati za njega. U takvim okolnostima neće više moći tiskati nikakvu njegovu navodnu izjavu, jer u nju naprosto nitko ne bi

povjerovao. Sramne javne izjave su, naime, uvijek bile povezane s napredovanjem, a ne s padom potpisanika.

Liječnici u Češkoj su, međutim, državni službenici i država može, ali ne mora, prihvatiti njihov otkaz. Činovnik s kojim je Tomaš razgovarao o napuštanju službe poznavao ga je po imenu i cijenio kao stručnjaka. Nagovarao ga je da ne napušta mjesto koje ima. Tomaš je iznanada postao svjestan kako uopće nije siguran da je njegova odluka pravilna, ali za tu odluku već ga je vezivalo obećanje vjernosti, pa je ostao pri svome. Tako je postao perač prozora.

7.

Kad je prije nekoliko godina odlazio iz Ziiricha u Prag, Tomaš je sam sebi govorio fo mussseinl misleći pri tome na svoju ljubav prema Terezi. Čim je prešao granicu, počeo je sumnjati je li doista moralo biti tako. Bio je svjestan da ga je do Tereze doveo samo lanac smiješnih slučajnosti što su se odigrale prije sedam godina (u samom početku bio je išijas njegova šefa) i da se sad samo zbog njih vraća u kavez iz kojeg više neće pobjeći.

Znači li to da u njegovu životu nije bilo nikakva Es mussseinl, da nije bilo nikakve velike nužnosti? Mislim da je ona ipak postojala. To nije bila ljubav, bio je to poziv. Do liječničke profesije nije stigao ni igrom slučajnosti, ni svjesnim kalkulacijama, nego zbog duboke unutarnje potrebe.

Ukoliko je ljude uopće moguće dijeliti u neke kategorije, opravdana je samo podjela prema tim dubokim unutarnjim potrebama koje ih usmjeravaju na ovu ili onu aktivnost u životu. Svaki Francuz je drukčiji, ali svi glumci na ovome svijetu su slični, u Parizu, u Pragu i u posljednjem provincijskom kazalištu. Glumac je čovjek koji je već u djetinjstvu pristao na to da cijeloga života bude izložen pogledu anonimne pub-

like. Bez te temeljne suglasnosti, koja nema nikakve veze s talentom, koja je nešto dublje od talenta, nitko ne može postati glumac. Slično tome, liječnik je onaj koji je pristao da se cijeloga života, i bez obzira na posljedice, bavi ljudskim tijelom. Ta osnovna suglasnost (a nikako talent ili vještina) omogućuje mu da već u prvoj godini studija uđe u dvoranu za seciranje i šest godina poslije postane liječnik.

Kirurgija dovodi osnovni imperativ liječničkog poziva do ekstremne granice, gdje se ljudsko dodiruje s božanskim. Ako nekoga snažno udarite željeznom šipkom po glavi, srušit će se i zauvijek prestati disati. Taj bi isti čovjek jednom ionako prestao disati. Ubojstvo je samo ubrzalo ono što je Bog nešto kasnije sam obavio. Bog je, možemo pretpostaviti, računao s ubojstvom, ali nije računao s kirurgijom. Nije ni slutio da će se netko usuditi gurnuti ruku u mehanizam koji je on izmislio, pažljivo umotao u kožu, zapečatio i sakrio od ljudskog pogleda. Kad je Tomaš prvi put skalpelom dodirnuo kožu čovjeka uspavana narkozom, a onda odlučnim pokretom zasjekao tu kožu i otvorio je dugim i preciznim rezom (kao da je u pitanju neživa stvar, kaput, suknja ili zavjesa), doživio je kratak ali intenzivan osjećaj da čini svetogrđe. I upravo ga je to privlačilo! To je bilo ono Es muss seinl, duboko ukorijenjeno u njemu, do kojeg ga nije dovela slučajnost, neki primarijusov išijas, neki vanjski faktor.

Ali kako je onda moguće da se tako brzo, energično i lako odrekao nečega tako dubokog?

Odgovorio bi nam da je to učinio zato da ga policija ne zloupotrijebi. Ali iskreno rečeno, iako je to teoretski bilo moguće (a i bilo je takvih slučajeva), nije bilo baš naročito vjerojatno da bi policija objavila lažnu iz-

Čovjek, naravno, ima pravo pribojavati se i malo vjerojatnih opasnosti. Dopustimo to. Dopustimo i to da je bio ljut na sebe sama, na svoju nespretnost, i da je htio izbjeći daljnje kontakte s policijom, koji bi u njemu samo pojačavali osjećaj bespomoćnosti. A dopustimo i to da je već i tako bio lišen svog poziva, jer mehanički rad u domu zdravlja, gdje je pisao recepte za apsirine, nije imao nikakve veze s njegovim predodžbama o liječničku poslu. Ipak, osim svega toga, naglost njegove odluke čini mi se neobičnom. Da se iza nje nije krilo nešto drugo, nešto dublje, nešto što izmiče razumnom rasuđivanju?

8.

Iako je zbog Tereze zavolio Beethovena, Tomaš se nije baš mnogo razumio u glazbu i sumnjam da je poznavao pravu povijest slavnog Beethovenovog motiva Muss es sein ? Es muss seinl

Bilo je to ovako: Neki gospodin Dembscher dugovao je Beethovenu pedeset forinti i kompozitor, koji je vječito bio bez novca, spomenuo mu je taj dug. Muss essein ? uzdahnuo je, sav nesretan, gospodin Dembscher, a Beethoven se veselo nasmijao: „Es muss sein!" Odmah je tim riječima dodao note i komponirao na taj realistički motiv malu skladbu za četiri glasa — tri glasa pjevaju „Es muss sein, es muss sein, ja, ja, ja!" (To mora biti, mora biti, da, da, da!), a četvrti glas dodaje: „Her-aus mit dem Beutel!" (Novčanik na sunce!).

Isti motiv postao je godinu dana kasnije osnova četvrte fraze njegova posljednjeg kvarteta opus 135. Beethoven tada više nije mislio na Dembscherov novčanik. Riječi Es muss sein! zvučale su mu sve svečanije, kao da ih izgovara sama Sudbina. U Kantovu jeziku i riječi „Dobar dan!", izgovorene na odgovarajući način, mogu zazvučati kao metafizička teza. Njemački jezik je jezik teških riječi. & muss sein! više nije bila šala nego der schtver gefasste Entschluss.

Beethoven je, prema tome, pretvorio šaljivu inspiraciju u ozbiljan kvartet, vic u metafizičku istinu. To je zanimljiv slučaj pretvaranja lakog u teško (prema Par-menidu, pretvaranje pozitivnog u negativno). Začudo, takva nas promjena ne iznenađuje. S druge strane, bili bismo ogorčeni da je Beethoven pretvorio svoj ozbiljni kvartet u laku šalu, u četveroglasni kanon o Dembsche-rovu novčaniku. Pri tome bi postupao posve u Parmenidovu duhu — pretvorio bi teško u lako, prema tome, negativno u pozitivno! Na početku (kao nepotpuna skica) nalazila bi se velika metafizička istina, a na kraju (kao cjelovito djelo) nalazila bi se laka šala! Samo što mi više ne znamo misliti kao Parmenid.

Čini mi se da je ono agresivno, svečano, strogo Es muss sein\ već odavno tajno dražilo Tomaša i da je u njemu postojala duboka potreba da u Parmenidovu duhu pretvara teško u lako. Sjetimo se kako je u jednom jedinom trenutku odlučio da se više nikad ne vidi sa svojom prvom ženom i sinom, i kako je s

olakšanjem primio svoj razlaz s roditeljima. Zar to nisu bile nagle i ne baš posve razumne geste, kojima je odbacio ono što je izgledalo kao teška obaveza, kao Es muss seinl}

Tada je to, naravno, bilo vanjsko Es muss seinl, koje su mu nametale društvene kovencije, dok je Esmuss seinl njegove ljubavi prema medicini bilo unutarnjeg karaktera. Utoliko gore. Unutarnji imperativ je sasvim sigurno jači i zato izaziva još žešći revolt.

Biti kirurg znači rasjeći površinu stvari i pogledati što se krije unutra. Možda je upravo ta potreba navela Tomaša da traži što se nalazi s druge strane onog Es muss seinl Drugim riječima, da vidi što će ostati od života kad se čovjek oslobodi onoga što je do tada smatrao svojom misijom.

Kada se predstavio srdačnoj direktorici praškog poduzeća za čišćenje izloga i prozora, odjednom je sagledao rezultat svoje odluke u Čitavoj njegovoj realnosti i neizmjenjivosti, i uplašio se. U tom strahovanju proživio je nekoliko prvih dana na novoj dužnosti. Ali kad je svladao neobičan osjećaj kojim ga je ispunjavao novi život (to je trajalo oko tjedan dana), iznenada je shvatio da se zapravo našao na dugim praznicima.

Radio je stvari do kojih mu nimalo nije bilo stalo, ali bilo je to divno. Odjednom je shvatio koliko su sretni ljudi (koje je do tada uvijek sažaljevao) koji obavljaju poslove na koje ih ne tjera nikakvo unutarnje Es muss seinl, i na koje mogu zaboraviti onoga trenutka kad napuste radno mjesto. Nikada do tada nije osjetio tu blaženu ravnodušnost. Kad mu za operacijskim stolom nešto ne bi uspjelo onako kako je želio, bio je očajan i nije mogao spavati. Često je zbog toga gubio i želju za ženama. Es muss seinl njegova poziva bilo je kao vampir koji mu je sisao krv.

Sad je hodao po Pragu s priborom za pranje izloga i s iznenađenjem zaključivao da se osjeća deset godina mlađim. Prodavačice u velikim trgovinama su ga oslovljavale s „gospodine doktore" (praški tam-tam je funkcionirao upravo savršeno) i tražile od njega savjete u vezi s prehladama, bolovima u leđima i nepravilnim menstruacijama. Promatrale su ga gotovo postiđe-no kako polijeva staklo vodom, stavlja četku na dršku i pere izlog. Kad bi mogle ostaviti kupce u trgovini, same bi uzele četku i prale izlog umjesto njega.

Tomaša su najčešće pozivale velike robne kuće ali poduzeće ga je često slalo i privatnicima. Ljudi su masovne progone čeških intelektualaca tada još pratili sa stanovitom euforijom solidarnosti. Kad su njegovi

zivali su poduzeće i tražili njega. Zatim bi ga dočekali s bocom šampanjca ili šljivovice, napisali u radni nalog da je oprao trinaest prozora i dva sata pričali s njim, nazdravljajući mu. Tomaš je odlazio u sljedeći stan ili trgovinu izvrsno raspoložen. U zemlju su počele stizati obitelji ruskih oficira, iz radio-aparata su odzvanjale prijeteće izjave funkcionara ministarstva unutarnjih poslova, koji su postavljeni na mjesta urednika, a on je pijan švrljao Pragom i činilo mu se da stalno nešto proslavlja. Bili su to njegovi veliki praznici.

Vratio se u vrijeme kad je još bio mladić bez obveza. Iznenada je, naime, ostao bez Tereze. Viđao se s njom samo noću kada bi se vratila iz bara i probudila ga iz prvog, laganog sna, a zatim ujutro kad je ona bila pospana a on žurio na posao. Imao je šesnaest sati samo za sebe i to je bio neočekivano stečen prostor slobode. A prostor slobode za njega je od rane mladosti značio žene.

9.

Kad bi ga prijatelji katkad pitali koliko je žena imao u životu, odgovarao je neodređeno, a ako bi ostali uporni, govorio je: „Moglo bi ih biti oko dvije stotine." Neki zavidni ljudi su tvrdili da pretjeruje, ali on se branio: „To nije tako mnogo. Odnose sa ženama održavam oko dvadeset i pet godina. Podijelite dvije stotine s dvadeset pet. Dobit će u prosjeku osam novih žena godišnje. To nije tako mnogo."

Ali od vremena kad je počeo živjeti s Terezom njegova erotska aktivnost počela je nailaziti na organizacijske teškoće — mogao je za nju odvojiti (između operacijske dvorane i kuće) samo kratko vremensko razdoblje, koje je doduše intenzivno koristio (kao poljoprivrednik koji vrijedno obrađuje svoje usko planinsko polje), ali koje se nije moglo usporediti s razdobljem od šesnaest sati što ga je neočekivano dobio na poklon. (Kažem šesnaest sati zato što je i onih osam sati kada je prao prozore bilo ispunjeno upoznavanjem novih prodavačica, službenica, domaćica, s kojima je mogao ugovarati sastanke.)

Sto je tražio u njima? Sto ga je na njima toliko privlačilo? Zar ljubav nije vječno ponavljanje istoga?

Niic. Uviiek ostaje ..mali. postotak nezamislivog.

Djela Milana Kundere

Kada bi vidio ženu u haljini, mogao si je, naravno, približno predočiti kako će izgledati gola (liječničko iskustvo tu se dopunjavalo s ljubavničkim), ali između približne predodžbe i konkretne stvarnosti uvijek je ostajala neka mala razlika, ono nezamislivo, i to mu je osiguravalo mir. Praćenje nezamislivog, uostalom, ne završava otkrivanjem gologa tijela nego se nastavlja: Kako će se ponašati kada se skine? Sta će govoriti dok budu vodili ljubav? Kakav će ton imati njeni uzdasi? Kakva će joj grimasa biti nacrtana na licu u trenucima orgazma?

Jedinstvenost ljudskoga „ja" krije se upravo u onome što je na čovjeku nezamislivo. Predočiti sebi možemo samo ono što je svih ljudi isto, što im je zajedničko. Pojedinačno „ja" je ono različito od zajedničkog, prema tome, ono što se ne može unaprijed odgonetnuti i procijeniti, ono što drugoga treba tek otkriti, sagledati, osvojiti.

Tomaš, koji se u posljednjih deset godina svoje liječničke prakse bavio isključivo ljudskim mozgom, zna da ništa nije teže sagledati od ljudskog ja. Između Hit-lera i Einsteina, između Brežnjeva i Solženjicina mnogo je više sličnosti nego razlika. Kad bi se to moglo izraziti brojkama, između njih bi postojao jedan mili-junti dio razlike i devedeset devet tisuća dvetsto dvede-set devet milijuntnih dijelova sličnosti.

Tomaš je opsjednut čežnjom da otkrije i osvoji taj milijunti dio i čini mu se da je u tome smisao njegove opsjednutosti ženama. Nije opsjednut ženama, opsjednut je onim što je na svakoj od njih nezamislivo,

drugim riječima opsjednut je onim milijuntim dijelom posebnoga po kojem se jedna žena razlikuje od druge.

(Možda se tu njegova strast kirurga dodirivala sa

skalpel ni kad je bio s ljubavnicom. Želio je doći do nečega što se nalazi duboko u njima i zbog čega treba rasjeći njihovu površinu.)

Možemo se, naravno, s pravom upitati zašto je taj milijunti dio razlike tražio upravo u seksu. Zar ga nije mogao otkriti, recimo, u hodu, u kulinarskim vještinama ili u umjetničkim sklonostima ove ili one žene?

I doista, milijunti dio različitoga prisutan je u svim područjima ljudskoga života, samo što se tamo svuda javno prikazuje, nije potrebno otkrivati ga, nije potreban skalpel. Ako neka žena više voli sir nego kolače a druga ne podnosi cvjetaču, to, doduše, jest znak njezine originalnosti, ali ta originalnost je za nas posve nevažna, nezanimljiva, i jasno nam je da nema nikakva smisla obraćati pozornost na nju i tražiti u njoj neku vrijednost.

Samo u seksu milijunti dio različitoga dolazi do izražaja kao nešto dragocjeno, jer nije svakome dostupno i treba ga otkrivati. Još prije pola stoljeća za takvo otkrivanje bilo je potrebno tražiti dugo vremena (mnogo tjedana, pa i mjeseci!), pa je vrijeme utrošeno za otkrivanje postalo mjerilo vrijednosti otkrivenoga. Pa i danas, iako je vrijeme potrebno za otkrivanje mnogo, mnogo kraće, seks se još doima poput metalnog ormarića u kojem se skriva tajna ženina „ja".

Ono što ga je tjeralo da juri za ženama nije, prema tome, bila žudnja za užitkom (užitak je dolazio kao dodatna premija), nego žudnja da se osvoji svijet (da se skalpelom otvori ispruženo tijelo svijeta).

10.

Muškarce koji neprestano jure za ženama možemo lako podijeliti u dvije kategorije. Jedni traže u svim ženama svoj vlastiti subjektivni i stalno isti san o ženi. Druge tjera želja da osvoje beskrajno šarenilo objektivnog ženskog svijeta.

Opsjednutost onih prvih je lirska — traže u ženama sebe same, svoj ideal, i stalno iznova doživljavaju razočaranja, jer je ideal, kao što je poznato, ono što se nikad ne može naći. Razočaranje koje ih tjera od jedne do druge žene daje njihovoj nestalnosti neko romantično opravdanje pa su mnoge sentimentalne dame sklone blagonaklono gledati na njihov uporni promi-sknitet.

Druga je opsjednutost epska i žene u njoj ne vide ništa što bi ih moglo ganuti — muškarac ne traži u ženama nikakav subjektivni ideal, pa ga sve zanima i ništa ga ne može razočarati. I upravo ta nesposobnost za razočaranje ima u sebi nešto što izaziva ogorčenje drugih. Opsjednutost epskog ženskara ljudima izgleda neisku-pljena (neiskupljena razočaranjem).

I budući da lirski ženskar uvijek juri za istim tipom žene, nitko ni ne primjećuje da stalno mijenja ljubavnice; prijatelji ga stalno dovode u nepriliku jer

nisu u stanju razlikovati njegove prijateljice i nazivaju ih stalno istim imenom.

Epski ženskari (a među takve, naravno, spada i Tomaš) u svojoj se trci za spoznajom sve više udaljuju od konvencionalne ženske ljepote, koje su se brzo zasitili, i neumitno završavaju kao skupljači kurioziteta. Svjesni su toga, pomalo se stide sebe, i da ne dovode prijatelje u nepriliku, ne pojavljuju se sa svojim ljubavnicama u javnosti.

Radio je već gotovo dvije godine kao perač prozora kad ga je naručila neka nova klijentica. Njena bizarnost ga je zainteresirala čim ju je ugledao na otvorenim vratima stana. Bila je to diskretna bizarnost, neupadljiva, u granicama ugodne banalnosti (Tomaševa sklonost kurioziteti ma nije imala ničega zajedničkog s felinijevskom skolonošću monstrumima). Bila je to iznimno visoka žena, nešto viša od njega, imala je uzak i vrlo dug nos, a lice joj je bilo do te mjere neobično da je bilo nemoguće reći da je lijepa (svi bi se odmah pobunili!) iako (barem za Tomaša) nije bila ni ružna. Na sebi je imala hlače i bijelu bluzu i izgledala je kao neka čudna kombinacija nježna dječaka, žirafe i rode.

Promatrala ga je dugo, pozorno i ispitivački, pogledom kojem nije nedostajao bljesak inteligentne ironije.

— Uđite, gospodine doktore — rekla je.

Shvatio je da ta žena zna tko je, ali nije htio reagirati na to, već je upitao: — Gdje mogu uzeti vodu?

Otvorila je vrata kupaonice. Ugledao je umivaonik, kadu, zahodsku školjku; ispred kade, umivaonika i školjke ležali su mali ružičasti prostirači.

Žena slična žirafi i rodi osmjehivala se, oči su joj bile pritvorene, tako da se je sve što je govorila doimalo

— Kupaonica vam je na raspolaganju, gospodine doktore — rekla je. — Možete u njoj raditi što vam se svidi.

— Mogu se i okupati? — upitao je Tomaš.

— Rado se kupate? — upitala je.

Napunio je kantu toplom vodom i vratio se u salon.

— Gdje želite da počnem?

Slegla je ramenima. — To ovisi o vama.

— Mogu li pogledati prozore u ostalim sobama?

— Želite razgledati moj stan? — Osmjehivala se kao da je pranje prozora neki njegov hir koji je nimalo ne zanima.

Ušao je u susjednu sobu. Bila je to spavaća soba s jednim velikim prozorom, s dva kreveta postavljena jedan do drugoga i slikom jesenjeg krajolika, s brezama i suncem na zalasku.

Kada se vratio, na stolu je stajala otvorena boca vina s dvije čaše. — Želite li se malo okrijepiti prije toga velikog posla? — upitala je.

— Sa zadovoljstvom — rekao je Tomaš i sjeo.

— Sigurno je zanimljivo upoznati toliko domaćinstava — rekla je.

— Nije loše — rekao je Tomaš.

— Svuda vas čekaju žene čiji su muževi na poslu.

— Mnogo češće bake i punice — rekao je Tomaš.

— A vaš pravi posao vam ne nedostaje?

— Radije mi recite otkud znate što je moj pravi posao.

— Vaše poduzeće se hvali vama — rekla je žena slična rodi.

— Još uvijek? — začudio se Tomaš.

— Kada sam telefonirala da pošalju nekoga oprati prozore, upitali SU me želim li vas. Rekli su mi Ha <:ff>
.

čuveni kirurg kojeg su izbacili iz bolnice. To me je, naravno, zainteresiralo.

— Vi ste divno radoznala osoba — rekao je.

— Zar se to vidi na meni?

— Da, vidi se iz vašeg pogleda.

— A kako ja to gledam?

— Žmirite. I neprestano postavljate pitanja.

— A vi nerado odgovarate?

Njenom zaslugom konverzacija je od samog početka poprimila šarm koketiranja. Ništa od onoga što je rekla nije se odnosilo na okolni svijet, sve su joj riječi bile usmjerene izravno na njih same. I kako se od početka glavna tema razgovora svodila na njega i nju, bilo je posve jednostavno dopuniti riječi dodirima, i

Tomaš, govoreći o njezinim pritvorenim očima, istodobno joj je pomilovao kapke. Ona je na svaki njegov dodir uzvraćala istim dodirom. Nije to radila spontano nego više s nekom smišljenom dosljednošću, kao da igra igru „što učiniš ti meni, to ću ja tebi". Tako su sjedili jedno nasuprot drugome a ruke su im bile na tijelu onog drugog.

Tek kad je Tomaš pokušao prodrijeti do njezinog krila, počela se braniti. Nije bio u stanju procijeniti koliko je ta obrana ozbiljna, ali, bilo kako bilo, do tada je prošlo mnogo vremena — za deset minuta morao je biti kod sljedećeg klijenta.

Ustao je i objasnio joj da mora otići. Bila je sva zajapurena.

— Moram potpisati nalog — rekla je.

•— Ali ja ništa nisam radio — usprotivio se.

— Za to sam ja kriva — rekla je i dodala tihim, blagim, nevinim glasom: — Morat ću vas ponovno naručiti da dovršite ono što zbog mene niste stigli ni započeti.

Kad je Tomaš odbio dati joj nalog , rekla je nježno, kao da ga moli za neku uslugu: — Molim vas, dajte mi da potpišem. — Zatim je rekla, žmirkajući: — Račun i tako ne plaćam ja nego moj suprug. I ne plaća vama nego vašem poduzeću. Ta transakcija nas se nimalo ne tiče.

77.

Posebna neskladnost žene slične žirafi i rodi uzbuđivala ga je i kasnije dok je mislio na nju — koketiranje spojeno s nespretnošću, iskrena seksualna želja dopunjena ironičnim osmijehom, vulgarna konvencionalnost stana i nekonvencionalnost njegove vlasnice. Kakva će biti kad budu vodili ljubav? Nastojao je to zamisliti, ali takvo što nije bilo nimalo jednostavno. Nekoliko dana nije mislio ni na šta drugo, samo na to.

Kad ga je drugi put pozvala, vino i dvije čaše su već čekali na stolu. Ovaj se put, međutim, sve odvijalo veoma brzo. Ubrzo su se našli jedno uz drugo u spavaćoj sobi (sunce je zalazilo na slici s brezama) i ljubili se. Rekao joj je svoje uobičajeno „Svucite se!" ali ona je, umjesto da ga posluša, zatražila: „Ne, najprije vi!"

Na to nije bio naviknut i našao se pomalo u neprilici. Počela mu je raskopčavati hlače. Naredio joj je još nekoliko puta (s komičnim neuspjehom) da se svuče, i na kraju je morao pristati na kompromis: prema pravilima igre koje je nametnula posljednji put („što vi učinite meni, to ću ja učiniti vama"), svukla mu je hlače, a on njoj suknju, onda mu je svukla košulju, a on njoj bluzu. Konačno su se našli jedno naspram drugoga, goli. Držao je ruke na njezinom vlažnu krilu, a onda je po-

maknuo prste dalje, prema analnom otvoru koji mu je bio najdraže mjesto na ženskom tijelu. Njen je bio neobično ispupčen tako da je sugerirao predodžbu duge probavne cijevi koja tu završava, malo provirujući iz tijela. Opipao je taj čvrsti, zdravi kružić, taj najljepši od svih prstenova koji se u liječničkoj praksi naziva sfin-ker, i odjednom osjetio njene prste na vlastitoj stražnjici, na istom mjestu. Ponavljala je sve njegove pokrete s preciznošću zrcala.

Iako je, kako sam rekao, upoznao oko dvije stotine žena (a za vrijeme dok je radio kao perač prozora taj se broj prilično povećao), još nije bio doživio da pred njim stoji žena viša od njega, žmirka i miluje ga po stražnjici. Da svlada nelagodnost, brzo ju je povukao na postelju.

Njegov je pokret bio tako nagao da se iznenadila. Njena visoka figura pala je na leđa s licem prekiven-im crvenim mrljama i uplašenim izrazom čovjeka koji je neočekivano izgubio ravnotežu. Budući da je stajao ispred nje uhvatio ju je ispod koljena i podigao joj uvis dugačke noge tako da su se odjednom doimale poput podignutih ruku vojnika koji se predaje uplašeno gledajući u upereno oružje.

Nespretnost spojena s vatrenom željom, vatrena želja spojena s nespretnošću, predivno su uzbudili Tomaša. Vodili su ljubav veoma dugo. Pri tome je gledao u njeno lice prekriveno crvenim mrljama i tražio na njemu uplašeni izraz žene kojoj je netko podmetnuo nogu i koja pada, onaj izraz koji je nemoguće simulira-ti i koji ga je maločas doveo do tako žestokog uzbuđenja.

Onda se otišao umiti u kupaonicu. Pošla je s njim i opširno mu objašnjavala gdje stoji sapun, gdje je spužva l kako se nušta tonla voda. Čiidin se 7aštn mu raWn nn-

drobno objašnjava te posve obične stvari. Na kraju joj je rekao kako je sve razumio i dao joj do znanja da bi želio ostati sam.

— Nećete mi dopustiti asistenciju kod vaše toalete? — rekla je molećivo.

Naposljetku mu je uspjelo izgurati je iz kupaonice. Umio se, pomokrio u umivaonik (što je običaj svih čeških liječnika) i činilo mu se da ona za to vrijeme nestrpljivo trčkara pred vratima razmišljajući s kakvim bi opravdanjem mogla upasti unutra. Kad je zatvorio vodu i shvatio da u stanu vlada potpuna tišina, obuzeo ga je osjećaj da ga ona odnekud promatra. Bio je gotovo siguran da na vratima kupaonice postoji otvor uz koji je priljubila svoje lijepo žmirkavo oko.

Otišao je izvrsno raspoložen. Nastojao je zapamtiti sve što je bitno, sabiti uspomenu u formulu sličnu kemijskoj, koja će mu poslužiti da definira ono jedinstveno u njoj (milijunti dio različitoga). Konačno je došao do formule koja je sadržava tri podatka:

1) nespretnost spojena s vatrenom željom;

2) uplašeno lice nekoga tko je izgubio ravnotežu i pada;

3) noge podignute uvis kao ruke vojnika koji se predaje gledajući u upereno oružje.

Kada je to ponovio, obuzeo ga je sretan osjećaj da je opet osvojio komad svijeta, da je svojim imaginarnim skalpelom odsjekao komadić beskrajnog platna svemira.

12.

Približno u isto vrijeme doživio je slijedeće: nekoliko se puta sastao s nekom mladom djevojkom u stanu koji mu je svakoga dana do ponoći stavljao na raspolaganje njegov stari prijatelj. Nakon mjesec ili dva podsjetila ga je na jedan njihov sastanak: navodno, vodili su ljubav na tepihu ispred prozora dok su vani blještale munje i tutnjali gromovi. Vodili su ljubav tijekom cijele oluje i to je bilo nezaboravno lijepo!

Tomaš se tada gotovo uplašio — da, sjećao se kako su vodili ljubav na tepihu (prijatelj je u stanu imao samo jedan uski kauč na kojem se nije dobro osjećao), ali na oluju je bio potpuno zaboravio! Bilo je to zaista čudno — mogao se sjetiti svih sastanaka s njom, čak se točno sjećao i kako su vodili ljubav (nije dopuštala da joj priđe straga), sjećao se nekoliko rečenica što ih je izgovorila u tim trenucima (stalno je tražila da je čvrsto drži za bokove i bunila se što je gleda), sjećao se čak i kakvo je rublje nosila — ali o oluji nije znao ništa.

Od ljubavnih avantura njegova memorija registrirala je samo strmu i usku stazu seksualnog osvja-nja — prvu verbalnu agresiju, prvi dodir, prvu opscenost koju je rekao on njoj i ona njemu, sve sitne perverzije na koje ju je postupno naveo i one koje je odbila. Sve

ostalo je — gotovo pedantno — bilo izbrisano iz memorije. Zaboravljao je čak i mjesto gdje je prvi put vidio neku ženu, jer je taj trenutak pripadao vremenu prije stvarnog seksualnog napada.

Djevojka je govorila o oluji sanjalački se osmjehujući, a on ju je začuđeno promatrao, gotovo postiđen — doživjela je nešto prekrasno, a on to nije doživo s njom. U načinu na koji je njihova memorija reagirala na večernju oluju bila je obuhvaćena sva razlika između ljubavi i ne-ljubavi.

Riječju ne-ljubav ne želim reći da je prema toj djevojci gajio neki ciničan odnos, da u njoj, kako se to obično kaže, nije vidio ništa osim seksualnog objekta. Naprotiv, volio ju je kao prijateljicu, cijenio je njen karakter i inteligenciju, bio je spreman pomoći joj kad god bude potrebno. Nije se on loše odnosio prema njoj — prema njoj se loše odnosila njegova memorija, koja ju je sama, bez njegove volje, isključila iz sfere ljubavi.

Ponekad se čini kao da u mozgu postoji posebno područje koje bismo mogli nazvati poetičkom memorijom i koja registrira ono što nas je očaralo, ganulo, ono što je učinilo naš život ljepšim. Od vremena kad je upoznao Terezu ni jedna žena nije imala pravo ostaviti ni najprolazniji trag u tom dijelu njegova mozga.

Tereza je despotski vladala njegovom poetičkom memorijom i brisala iz nje sve tragove drugih žena. To nije bilo baš pravedno, jer, na primjer, djevojka s kojom je vodio ljubav na tepihu za vrijeme oluje nije bila ništa manje vrijedna poezije od Tereze. Vikala je „Zatvori oči, drži me za bokove, drži me čvrsto!",

nije joj se sviđalo što Tomaš dok vodi ljubav ima otvorene oči, što je pozorno promatra i što njegovo tijelo, podignuto iznad nje, nije priljubljeno uz njeno. Nije htjela da je prouča-

era ie nnvnri n

hniirii nrnrannsM n kom se

može ugaziti samo zatvorenih očiju. Zato je i odbijala stati na sve četiri, jer se u takvu položaju njihova tijela nisu dodirivala a on ju je mogao promatrati s udaljenosti od gotovo pola metra. Mrzila je tu udaljenost. Htjela je biti sjedinjena s njim. Zato mu je smišljeno govorila u oči kako nije doživjela orgazam, iako je tepih pod njom bio potpuno mokar. — Nije mi do užitka — govorila je — ja tražim sreću, a užitak bez sreće nije užitak. — Drugim riječima, udarala je na vrata njegove poetičke memorije. Ali ta su vrata bila zatvorena. U poetičkoj memoriji nije bilo mjesta za nju. Za nju je bilo mjesta samo na tepihu.

Njegova pustolovina s Terezom počela je točno tamo gdje su avanture s drugim ženama završavale. Odigrala se na drugoj strani imperativa koji ga je tjerao u osvajanje žena. Na Terezi nije želio ništa otkrivati. Dobio ju je već otkrivenu. Vodio je s njom ljubav prije nego što je stigao uzeti u ruku svoj imaginarni skalpel kojim je otvarao ispruženo tijelo svijeta. Vodio je s njom ljubav prije nego što se stigao upitati kakva će biti kad budu vodili ljubav.

Ljubavni slučaj došao je poslije — dobila je temperaturu i nije ju mogao poslati kući kao druge žene. Klečao je kraj njene postelje i mislio kako ju je netko poslao niz vodu u košari. Već sam rekao da su metafore opasne. Ljubav počinje metaforom. Drugim riječima, ljubav počinje u trenutku kad žena upiše svoju prvu riječ u našu poetičku memoriju.

13.

Prije nekoliko dana ponovno se upisala u njegove misli — kao uvijek vratila se ujutro kući s mlijekom i kad joj je otvorio vrata, vidio je da drži na grudima vranu umotanu u crveni šal. Tako ciganke nose u naručju svoju djecu, pomislio je. Nikada neće zaboraviti golemi, optužujući kljun vrane pored njezina lica.

Našla ju je zakopanu u zemlju. Tako su nekad radili kozaci sa zarobljenim neprijateljima. — To su učinila djeca — rekla je i ta rečenica nije bila tek puka konstatacija, nego i izraz neočekivana gađenja prema ljudima. Sjetio se kako je nedavno rekla: — Već sam ti gotovo zahvalna što nisi htio da imamo djecu.

Jučer mu se žalila kako ju je u kavani napastovao neki tip. Pokušavao je dohvatiti njenu jeftinu ogrlicu i tvrdio kako je do nje sigurno došla prostitucijom. Bila je strašno uzrujana zbog toga. Više nego što je potrebno, mislio je Tomaš. Odjednom je s nelagodnošću postao svjestan kako je u posljednje dvije godine malo vremena proveo s njom i kako je imao malo prilike da dugo steže među dlanovima njene ruke, sve dok se ne prestanu tresti.

S tim je mislima ujutro otišao u kancelariju gdje je jedna, si.užberiica-iasaoi&đivala.Deračima ooslove za

cijeli dan. Neki privatnik je uporno zahtijevao da mu prozore opere upravo Tomaš. Otišao je na tu adresu nerado, bojao se da ga to opet zove neka žena. Neprestano je mislio na Terezu i nije imao nimalo volje za avanture. Kad su se vrata otvorila, odahnuo je. Ugledao je pred sobom visoka, malo pogrbljena muškarca. Muškarac je imao veliku bradu i podsjećao ga je na nekoga.

— Uđite, gospodine doktore — rekao je osmjehujući se i odveo ga u sobu.

U sobi je stajao neki mladić. Lice mu je bilo zajapureno. Gledao je Tomaša pokušavajući se osmjeh-nuti.

— Vas dvojicu, mislim, nije potrebno upoznavati — rekao je muškarac.

— Ne — rekao je Tomaš i bez osmijeha pružio mladiću ruku. Bio je to njegov sin.

Tek onda mu se predstavio i muškarac s velikom bradom.

— Znao sam da me podsjećate na nekoga! — rekao je Tomaš — Kako da ne! Naravno da vas poznajem. Po imenu.

Sjeli su u fotelje između kojih se nalazio nizak salonski stolić. Tomaš je postao svjestan da su oba čovjeka koji tu sjede nasuprot njemu njegove nedobrovoljne tvorevine. Sina je stvorio jer ga je na to prisilila prva žena, a crte visokog muškarca pod pritiskom je naslikao policajcu koji ga je saslušavao.

Da otjera te misli, rekao ja. — Pa, od kog prozora da počnem?

Njegovi govornici su se nasmijali.

Da, bilo je očigledno kako nije riječ o pranju prozora. Nije bio pozvan prati prozore, nego u klopku.

l\liL''ari nnp ra7(rnvaran ca cvnum cin/im ilonic mn i*3

prvi put stisnuo ruku. Poznavao ga je samo iz viđenja i drukčije ga i nije želio poznavati. Želio je da ne zna za njega, i htio je da njegov sin želi isto.

— Lijep plakat, žarne? — rekao je urednik pokazujući na veliki uramljeni crtež na zidu nasuprot Toma-šu.

Tek tada je Tomaš pogledao oko sebe. Na zidovima je bilo mnogo zanimljivih slika, fotografija i plakata. Crtež na koji je urednik pokazao bio je objavljen 1969. godine u jednom od posljednjih brojeva tjednika, prije nego što će ga Rusi zabraniti. Bila je to imitacija slavnog plakata iz ruskog građanskog rata 1917. godine koji je pozivao dobrovoljce u Crvenu armiju — vojnik s crvenom zvijezdom na kapi gledao je promatrača ravno u oči i pokazivao u njega ispruženim kažiprstom. Originalni ruski tekst glasio je GRAĐANINE, JESI LI SE prijavio u crvenu armiju? Taj tekst bio je zamijenjen

Češkim: GRAĐANINE, JESI LI I TI POTPISAO DVIJE TISUĆE RIJEČI?

Bila je to sjajna šala! Dvije tisuće riječi bio je prvi slavni manifest iz proljeća 1968. godine, poziv na radikalnu demokratizaciju komunističkog režima. Potpisao ga je golem broj intelektualaca, a dolazili su ga

potpisati i obični ljudi tako da je potpisa bilo toliko da ih nitko nije stigao prebrajati. Kad je sovjetska vojska upala u Češku i kad su otpočele političke čistke, jedno od pitanja koja su postavljana građanima bilo je: „Jesi li potpisao Dvije tisuće riječi?" Onaj tko je priznao da ih je potpisao dobivao je trenutni otkaz.

— Lijep crtež. Sjećam ga se — rekao je Tomaš. Urednik se nasmijao. — Nadajmo se da crveno-

armejac ne sluša o čemu razgovaramo.

Zatim je dodao, ozbiljnim tonom: — Da bude

stan jednoga mog prijatelja. Prema tome, nije sigurno da nas policija ovoga trenutka ne prisluškuje. Takvo što je moguće. Da sam vas pozvao k sebi, to bi bilo sasvim sigurno.

— Ja, međutim, polazim od toga da nemam što skrivati pred bilo kime — nastavio je, sad već ležernijim tonom. — Zamislite, uostalom, kakva će to jednom biti prednost za češke povjesničare. Naći će u policijskim arhivima snimljen život svih čeških intelektualaca! Znate li na kakvim su mukama povjesničari književnosti kad požele da in concreto prikažu seksualni život jednog Voltairea, Balzaca ili Tolstoja? S češkim piscima neće biti problema. Sve je već snimljeno. Svaki uzdah.

Zatim se okrenuo imaginarnim mikrofonima na zidu i rekao glasno: — Gospodo, kao i u svim sličnim prilikama želim pohvaliti vaš posao i zahvaliti vam kako u svoje ime tako i u ime budućih povjesničara.

Sva trojica su se neko vrijeme smijali a onda je urednik počeo pričati o tome kako je njegov tjednik zabranjen, što sad radi crtač koji je smislio onu karikaturu i što rade drugi češki slikari, filozofi i pisci. Nakon ruske invazije svi su ostali bez posla pa su sad radili kao perači prozora, čuvari parkirališta, noćni čuvari, ložači u državnim zgradama i, u najboljem slučaju (koji je gotovo bio ravan protekciji), taksisti.

Ono o čemu je urednik pričao nije bilo nezanimljivo, ali Tomaš se nije bio u stanju koncentrirati. Mislio je na svog sina. Sjetio se kako ga već nekoliko mjeseci susreće na ulici. To sigurno nije bilo slučajno. Iznenadilo ga je što ga vidi u društvu proganjanog urednika. Prva Tomaševa žena bila je ortodoksni komunist i Tomaš je automatski pretpostavljao da je sin pod njezinim utjecajem. Nije znao ništa o njemu. Mogao ga je,

naravno, izravno upitati u kakvim je odnosima s majkom, ali mu se činilo da bi to u prisutnosti stranog čovjeka bilo netaktično.

Naposljetku je urednik prešao na bit stvari. Rekao je kako iz dana u dan sve više ljudi sjedi u zatvorima samo zato što ostaju pri svojim nazorima i završio svoje izlaganje riječima: — I tako smo rekli da bi trebalo poduzeti nešto.

— Sto namjeravate poduzeti? — upitao je Tomaš.

U tom trenutku javio se njegov sin. Bilo je to prvi put da ga čuje kako govori. Sa zaprepaštenjem je ustanovio da njegov sin muca.

— Saznali smo — rekao je — da se s političkim zatvorenicima loše postupa. Neki su zaista već u kritičnom stanju. Zato smo zaključili da bi bilo dobro napisati peticiju koju će potpisati najistaknutiji češki intelektualci, svi čija imena imaju određenu težinu.

Ne, to nije bilo mucanje, tek blago zamuckivanje koje je usporavalo bujicu njegovih riječi tako da je svaka riječ koju je izgovorio bila protiv njegove volje naglašena i podcrtana. Očigledno je bio toga svjestan i njegovo lice, koje je maločas bilo blijedo, opet se zaru-menjelo.

— Htjeli biste da vam savjetujem kome da se obratite u mojoj struci? — upitao je Tomaš.

— Ne — nasmijao se urednik. — Nije nam potreban vaš savjet. Potreban nam je vaš potpis!

Opet se osjetio polaskanim! Opet mu je bilo drago što se našao netko tko nije zaboravio da je bio poznati kirurg. Branio se samo iz skromnosti. — Čujte, to što su me izbacili još nije dokaz da sam istaknuti liječnik!

— Nismo zaboravili ono što ste napisali za naš

Djela Milana Kundere

S nekim oduševljenjem, koje je čini se promaklo Tomašu, njegov sin je šapnuo: — Da!

— Ne znam može li moje ime na peticiji pomoći političkim zatvorenicima — rekao je Tomaš. — Zar je ne bi trebali potpisati ponajprije oni koji još nisu pali u nemilost i koji imaju bar malo utjecaja na one na vlasti?

— Naravno da bi trebali — rekao je urednik i nasmijao se.

I Tomašev se sin nasmijao kao čovjek koji je već odavno shvatio neke stvari. — Samo što oni to nikad neće potpisati!

— To još ne znači da ne odlazimo k njima — nastavio je urednik. — Nismo toliko obzirni da ih poš-tedimo nelagodnosti. — Nasmijao se. — Trebali, biste čuti njihove izgovore! To je nešto fantastično!

I sin se nasmijao u znak suglasnosti.

— Svi, naravno, tvrde — nastavio je urednik — da se u potpunosti slažu s nama, samo da bi trebalo postupiti drukčije: taktičnije, razumnije, diskretnije. Boje se potpisati, a istodobno se boje da ćemo o njima steći loše mišljenje ako ne potpišu.

Sin i urednik opet su se glasno nasmijali.

Urednik je pružio Tomašu list papira s kratkim tekstom u kojem se relativno pristojnim tonom tražilo od predsjednika republike da amnestira političke zatvorenike.

Tomaš je nastojao brzo razmišljati. Amnestija političkih zatvorenika. Zar će netko proglasiti amnestiju zato što to traže ljudi koje je režim odbacio (pa su prema tome i sami potencijalni politički zatvorenici)? Takva peticija može učiniti samo da politički zatvorenici ne budu amnestirani ako se slučajno neka amnestija sprema I..........._......

Njegov je sin, kao da mu čita misli rekao: — Riječ je ponajprije o tome da ljudi doznaju kako u ovoj zemlji još postoji šačica ljudi koji se ne boje. I da se vidi gdje je tko. Da se žito očisti od kukolja.

Da, sve je to istina, razmišljao je Tomaš, ali kakve to veze ima s političkim zatvorenicima? Ili se radi o njihovoj amnestiji ili se radi o čišćenju žita od kukolja. Te dvije stvari nisu identične.

— Oklijevate, gospodine doktore? — upitao je urednik.

Da, oklijevao je, ali se bojao to reći. Pred njim na zidu bila je slika vojnika koji mu prijeti prstom i pita: „Zar oklijevaš stupiti u Crvenu armiju?", ili „Zar još nisi potpisao Dvije tisuće riječi}", ili „Ne želiš, znači, potpisati peticiju za amnestiju?" Ma što da je govorio, prijetio je.

Urednik je prije nekoliko trenutaka rekao što misli o ljudima koji se slažu s tim da bi političke zatvorenike trebalo amnestirati, ali navode tisuću razloga zbog kojih ne mogu potpisati peticiju. Svi ti razlozi bili su po njegovu mišljenju samo izgovori iza kojih se skriva kukavičluk. Sto je onda Tomaš mogao reći?

Vladala je tišina, i on se odjednom nasmijao. Pokazao je na crtež na zidu. — Onaj tamo mi prijeti i pita hoću li potpisati ili ne. Teško je razmišljati pod takvim pogledom!

Sva trojica su se nasmijali.

— U redu — rekao je konačno Tomaš. — Razmislit ću. Možemo li se naći ovih dana?

— Uvijek će mi biti drago sastati se s vama, — rekao je urednik — ali za ovu peticiju to bi bilo prekasno. Želimo je odnijeti predsjedniku već sutra.

— Već sutra? — Tomaš se sjetio kako mu je de-

trebao osuditi upravo ovog visokog muškarca s bradom. Svi ga tjeraju da potpisuje tekstove koje nije sam napisao.

— Ovdje se nema što razmišljati — rekao je njegov sin.

Riječi su bile agresivne, ali njihov ton bio je gotovo molećiv. Gledali su jedan drugoga u oči i Tomaš je zapazio da njegov sin kad usredotočuje pogled malo podiže lijevu stranu gornje usne. Poznavao je tu

grimasu sa svoga vlastita lica kad god se pozorno promatrao u ogledalu kako bi vidio je li dobro obrijan. Nije se mogao oduprijeti osjećaju nelagodnosti što je sad vidi na tuđem licu.

Kad djeca od djetinjstva žive s roditeljima, oni se na takvu sličnost naviknu, čini im se nevažna, a kad je katkad zamijete, može im izgledati i zabavnom. Ali TomaŠ je prvi put u životu razgovarao sa svojim sinom! Nije bio naviknut sjediti i gledati u vlastitu iskrivljenu usnu!

Zamislite da vam amputiraju ruku i presade je drugom čovjeku. Taj čovjek bi se mogao naći pokraj vas, gestikulirajući tom rukom u vašoj blizini. Vi biste gledali u tu ruku kao u sablast. Premda bi to bila vaša vlastita, dobro poznata ruka, bojali biste se da vas ne dodirne!

— Ta ti si na strani progonjenih! — nastavio je sin.

Tomaš je cijelo vrijeme razmišljao o tome hoće li mu sin govoriti // ili vi. Sve do toga trenutka njegove rečenice bile su formulirane tako da ne mora donijeti tu odluku. Sad se konačno odlučio. Govorio mu je ti i Tomaš je odjednom bio siguran da čitava scena nema veze s amnestijom političkih zatvorenika, nego da je riječ o njegovu sinu: ako potpiše, njihove sudbine će se

liti i Toma? će hifi m^nip-vi«p nncili^n vKlivit-i c/* c

njim. Ako ne potpiše, njihovi odnosi bit će kao dosad svedeni na nulu, ali ovaj put ne njegovom voljom nego voljom sina, koji će se odreći oca zbog njegova kukavičluka.

Bio je u položaju šahista kojemu nije preostao ni jedan potez kojim bi mogao izbjeći poraz, i mora predati meč. I tako je posve svejedno hoće li potpisati ili ne. To neće promijeniti ni njegovu sudbinu ni sudbinu političkih zatovrenika.

— Dajte mi to — rekao je i uzeo papir.

14.

Kao da ga želi nagraditi za odluku, urednik je rekao: — Lijepo ste napisali ono o Edipu.

Sin mu je pružio pero i dodao: — Neke su misli kao atentat.

Urednikova pohvala ga je razveselila, ali metafora koju je upotrijebio njegov sin doimala mu se pretencioznom i neumjesnom. Na žalost — rekao je — žrtva tog atentata bio sam samo ja. Zahvaljujući tom članku više ne mogu operirati svoje pacijente.

Njegove riječi zvučale su hladno i gotovo neprijateljski.

Da bi ublažio tu malu disonancu, urednik je (kao da se ispričava) rekao: — Ali zato je vaš članak pomogao mnogim ljudima.

Riječi „pomagati ljudima" za Tomaša su od djetinjstva značile samo jedno: liječnički poziv. Zar može neki članak pomoći ljudima? U što ga ova dvojica žele uvjeriti? Reducirali su cio njegov život na jednu malu misao o Edipu, zapravo na nešto još manje — na jedno primitivno „Ne!" što ga je rekao u lice režimu.

Rekao je (a glas mu je i dalje zvučao jednako hladno, iako toga možda nije bio svjestan): — Nije mi poznato da je taj moj članak nekome pomogao. A kao kirurg sarn spasio.život nekolicini liudi.

Ponovno je nastupio trenutak tišine. Prekinuo ju je sin: — I misli mogu ljudima spasiti život.

Tomaš je vidio na njegovu licu svoja vlastita usta i pomislio kako je neobično promatrati mucanje vlastitih usta.

— U tom je članku jedna stvar bila izvrsna — nastavio je njegov sin i vidjelo se da govori s naporom.

— Beskompromisnost. Smisao, koji sad gubimo, za jasno razgraničenje dobra i zla. Mi više ne znamo što znači osjećati se krivim. Komunisti se izgovaraju da ih je prevario Staljin. Ubojica se opravdava da je frustriran jer ga vlastita majka nije voljela. A ti si odjednom rekao: nema opravdanja. Nitko u dubini duše nije bio neviniji od Edipa. A ipak je sam sebe kaznio kad je shvatio što je učinio.

Tomaš je silom otrgao pogled od vlastitih usta na licu svoga sina i nastojao gledati samo u urednika. Bio je razdražen i poželio im se usprotiviti. — Znate, sve je to nesporazum — rekao je. — Granica između dobra i zla strašno je neodređena. I uopće nisam išao za tim da netko bude kažnjen. Kažnjavati onoga tko ne zna što radi je barbarstvo. Mit o Edipu je lijep, ali ovako postupati s njim... — Htio je još nešto reći a onda se sjetio da u stanu postoje uređaji za prisluškivanje. Nije imao ambiciju da ga citiraju budući povjesničari. Više je strahovao da ga ne citira policija. Ta ona je od njega tražila upravo to da se ovako ogradi od svog članka. Bilo mu je ugodno što je sad to mogla čuti iz njegovih usta. Znao je da sve što čovjek u ovoj zemlji izgovori može biti u svako doba emitirano na radiju. Ušutio je.

— Sto vas je navelo da tako promijenite mišljenje? — upitao je urednik.

— Više se pitam što me je navelo da napišem

sjetio: doplovila je do njegove postelje kao dijete pušteno niz rijeku u košari. Da, zato je uzeo u ruke tu knjigu; vraćao se pričama o Romulu, o Mojsiju, o Edipu. I sad je opet bila pokraj njega. Vidio ju je kako steže na grudi vranu umotanu u crveni šal. Ta slika ga je radovala. Kao da mu je došla reći kako Tereza živi, kako je u ovom trenutku tu, u istom gradu, i kako je sve ostalo posve nevažno.

Šutnju je prekinuo urednik. — Ja vas shvaćam, gospodine doktore. Ni ja ne volim kažnjavanje. Ali mi i ne tražimo kažnjavanje — nasmijao se — nego opraštanje kazne.

— Znam — rekao je Tomaš. Već se bio pomirio s tim da će u sljedećim sekundama učiniti nešto što je možda plemenito, ali sigurno posve beskorisno (jer neće pomoći političkim zatvorenicima) i njemu osobno neugodno (jer se sve događa u okolnostima koje su mu nametnute).

— Tvoja je dužnost potpisati! — rekao je njegov sin, gotovo molećivo.

Dužnost? Sin će ga podsjećati što mu je dužnost? To je bila najgora riječ koju mu je netko mogao reći! Ponovno mu se pred očima pojavila slika Tereze kako drži vranu u naručju. Sjetio se kako ju je jučer agent napastvovao u baru. Ponovno joj drhte ruke. Ostarila je. A njemu je stalo samo do nje. Do nje, rođene iz šest slučajnosti, do nje, cvijeta što je procvjetao iz primari-jusova išijasa, do nje koja je na drugoj strani svih Es muss seinf, samo do nje, samo do nje mu je stalo.

Zašto još razmišlja da li da potpiše ili ne potpiše? Za sve njegove odluke postoji samo jedan kriterij: ne smije učiniti ništa što bi njoj moglo naškoditi. Tomaš ne može osloboditi političke zatvorenike, ali može us-

rit"! Tpl"fi<7n Pa ni tr\ nt

rn n Ali

gotovo je sigurno da će je agenti napastvovati još češće i da će joj još više drhtati ruke.

— Mnogo je važnije iskopati iz zemlje živu sahranjenu vranu nego slati peticije predsjedniku — rekao je.

Znao je da je rečenica nerazumljiva, ali zato mu se još više sviđa. Proživljavao je trenutke nekog iznenadnoga, neočekivanog zanosa. Bio je to crni zanos, isti kakav je osjetio kad je jednom davno svečano izjavio svojoj ženi da ne želi više vidjeti ni nju ni sina. Bio je to crni zanos, isti kakav je osjetio kad je ubacio u poštanski sandučić pismo u kojem se zauvijek odrekao liječničkog poziva. Nije znao postupa li pravilno, ali bio je siguran da postupa onako kako želi.

— Ne ljutite se, neću potpisati — rekao je.

15.

Nekoliko dana poslije mogao je čitati o peticiji u svim novinama.

Nigdje, naravno, nije pisalo da je bila riječ o pristojno sročenoj molbi napisanoj u prilog političkih zatvorenika, molbi da svi takvi zatvorenici budu amnestirani. Ni jedne novine nisu citirale ni jednu rečenicu iz tog kratkog teksta. Umjesto toga nadugačko su, nejasno i prijeteći govorile o nekom protudržavnom proglasu koji je trebao postati osnova za borbu protiv socijalizma. Navedena su imena ljudi koji su potpisali tekst, uz osudu i napade od kojih je Tomaša hvatala jeza.

I, doista, to nije bilo teško pretpostaviti. U to je vrijeme svaka javna akcija (sastanak, peticija, ulični zbor), ukoliko je nije organizirala komunistička partija, bila automatski proglašena nezakonitom i zato opasna za

sve sudionike. To je svima bilo poznato. Možda se upravo zbog toga žderao što nije potpisao peticiju. Zašto je zapravo nije potpisao? Više nije u stanju valjano obrazložiti motive svoje odluke.

I ponovno ga vidim onako kako sam ga vidio na samom početku romana. Stoji pokraj prozora i gleda preko dvorišta u zid stambene zgrade.

To je slika iz koje se rodio. Kao što sam rekao, .,......likovi se ne rađaju kaoživi ljudiiz majčina.tiiela, neea_

Nepodnošljiva lakoća postojanja

iz situacije, rečenice, metafore u kojoj je kao u orahovoj ljusci skrivena neka osnovna ljudska mogućnost, mogućnost o kojoj autor misli da je još nitko nije otkrio ili da o njoj još nitko ništa bitno nije rekao.

Ali zar ne vrijedi tvrdnja da autor može govoriti samo sam o sebi?

Gledati bespomoćno preko dvorišta i ne znati što učiniti; slušati uporno krčanje vlastitih crijeva u trenucima ljubavnog zanosa; izdati i ne biti u stanju prekinuti taj predivni put izdaje; podizati šaku među sudionicima Velikog marša; pokazivati duhovitost pred tajnim policijskim mikrofonima — sve sam te situacije upoznao i sam doživio, a ipak ni iz jedne od njih nije izrastao lik koji sam ja sam sa svojim curriculum vitae. Osobnosti u mom romanu su moje vlastite neostvarene mogućnosti. Zato ih sve podjednako volim i svi me podjednako užasavaju; svaki od njih je prekoračio neku granicu oko koje sam ja osobno tek obilazio. I upravo ta prijeđena granica (granica iza koje prestaje moje ja) me privlači. Tek iza nje počinje tajna za koju pita roman. Roman nije ispovijed autora nego ispitivanje što je ljudski život u klopci u koju se pretvorio svijet. Ali sad dosta. Vratimo se Tomašu.

Sam je u stanu i gleda preko dvorišta u prljavi zid susjedne stambene zgrade. Osjeća kako mu nedostaje onaj visoki muškarac s velikom bradom, kako mu nedostaju njegovi prijatelji koje nije upoznao i među koje se nije svrstao. Osjećao se kao da je na peronu sreo prekrasnu nepoznatu ženu, ali je ona, prije nego što joj se stigao obratiti, ušla u spavaća kola za Istambul ili Lisabon.

Zatim je ponovno pokušao razmišljati o tome što je zapravo trebalo učiniti. Iako je nastojao potisnuti u

stranu svp šfn ip hiln nnvp7ann <; pmnrnama frlivlipmp

Djela Milana Kundere

prema uredniku i razdražljivost koju je u njemu izazivao sin), još nije bio siguran je li trebao potpisati tekst koji su mu podnijeli na potpis.

Je li pravilno podići glas kada nastoje ušutkati čovjeka? Da.

Ali, s druge strane, zašto su novine posvetile toj peticiji toliko pozornosti? Tisak (totalno manipuliran od strane države) mogao je čitavu aferu naprosto prešutjeti i nitko za nju ne bi saznao. A ako već govori o njoj, to znači da je došla vlastima kao naručena! Pala im je kao s neba da posluži kao opravdanje za novi veliki val progona.

Sto je, prema tome, bilo pravilno? Potpisati?

Pitanje se može formulirati i ovako: Je li bolje vikati i tako ubrzati svoj kraj? Ili treba šutjeti i time kupiti sporije umiranje?

Ima li uopće odgovora na ta pitanja?

Ponovno mu se javila misao koju već poznajemo: ljudski život se događa samo jednom i zato nikad nećemo moći ustanoviti koja je naša odluka bila dobra a koja loša zato što smo u određenoj situaciji mogli odlučivati samo jednom. Nije nam dan neki drugi, treći ili četvrti život da možemo uporediti različite odluke.

S poviješću stvari stoje slično kao sa životom pojedinaca. Česi imaju samo jednu povijest. Jednog će dana završiti kao i Tomašev život i neće biti moguće ponoviti je.

Godine 1618. češki su staleži digli glave, odlučili braniti svoje vjerske slobode, naljutili se na cara koji je sjedio u Beču i izbacili kroz prozor praškog dvorca dva njegova visoka funkcionara. Tako je počeo tridesetogodišnji rat koji je doveo do gotovo potpunog uništenja češkoga naroda. Jesu li Česi tada trebali biti manje hrabri, ali oprezniji? Odgovor se čini jednostavnim, ali

Tri stotine dvadeset godina poslije, 1938. godine, cijeli je svijet odlučio na munchenskoj konferenciji predati njihovu zemlju Hitleru. Jesu li tada trebali sami ratovati protiv osam puta nadmoćnijeg neprijatelja? Za razliku od 1618. godine, tada su pokazali više opreznosti nego hrabrosti. Njihovom kapitulacijom počeo je Drugi svjetski rat, koji je doveo do toga da je češki narod definitivno izgubio slobodu, na mnogo desetljeća ili stoljeća. Jesu li trebali biti oprezniji nego hrabriji? Što su trebali raditi?

Kad bi se povijest Češke mogla ponavljati, sigurno bi bilo dobro svaki put isprobati drugu mogućnost i usporediti rezultate. Bez takvog eksperimenta, sve rasprave su tek igra hipotezama.

Einmal ist keinmal. Ono što se dogodi jednom kao da se nikad nije dogodilo. Povijest Češke više se neće ponoviti, neće ni povijest Europe. Povijest Češke i Europe su dvije skice koje je nacrtalo sudbonosno neiskustvo čovječanstva. Povijest je laka kao pojedinačni ljudski život, nepodnošljivo laka, laka kao perje, kao uskovitlana prašina, kao ono čega sutra neće biti.

Tomaš je još jednom, pomalo s nostalgijom, možda čak i ljubavlju, pomislio na visokog pogrblje-nog urednika. Taj je čovjek postupao kao da povijest nije skica nego gotova slika. Postupao je kao da će se sve što radi bezbroj puta ponoviti u vječnom vraćanju i bio je siguran da nikad neće posumnjati u svoja djela. Bio je uvjeren u svoju istinu i to nije smatrao znakom ograničenosti nego znakom plemenitosti. Taj je čovjek živio u povijesti koja se razlikovala od Tomaševe, u povijesti koja nije bila skica (ili koja barem za sebe ne zna da je skica).

16.

Nekoliko dana poslije pala mu je na pamet još i ova misao, koju bilježim kao dodatak prethodnom poglavlju: U svemiru postoji planet gdje se svi ljudi rađaju drugi put. I pri tome ostaju potpuno svjesni života provedena na Zemlji i svih iskustava koja su tamo stekli.

A postoji možda još jedan planet gdje ćemo se svi roditi treći put, s iskustvima iz oba prethodna života.

A možda postoje i daljnji planeti na kojima se ljudski rod rađa uvijek za jedan stupanj (za jedan život) zreliji.

To je Tomaševa verzija vječnog vraćanja.

Naravno, mi ovdje na Zemlji (na planetu broj jedan, na planetu neiskustva) možemo tek maglovito sebi predočiti što će se događati s čovjekom na sljedećim planetima. Hoće li biti mudriji? Je li zrelost nešto što je u ljudskoj moći: Može li je dostići ponavljanjem?

Samo u perspektivi ovakve utopije mogli bi se s punim opravdanjem upotrebljavati pojmovi pesimizam i optimizam — optimist je onaj tko vjeruje da će na planetu broj pet povijest čovječanstva biti manje krvava. Pesimist je onaj tko tako ne misli. .

77.

Glasoviti roman Julesa Vernea, koji je Tomaš jako volio dok je bio dijete, zvao se Dvije godine praznika, i doista, dvije godine su maksimalna mjera za praznike. Tomaš je radio kao perač prozora već treću godinu.

Upravo tih dana postao je svjestan (napola s tugom, napola s tihim smijehom) da je već tjelesno umoran (svaki dan je imao jedan, a katkad i po dva ljubavna okršaja) i da, ne gubeći za njih apetit, osvaja žene krajnjim naprezanjem snaga. (Dodajem, ne seksualnih, nego tjelesnih snaga; nije imao teškoća sa svojom seksualnošću, nego s disanjem, i upravo je u tome bilo nešto komično.)

Jednoga dana pokušao je organizirati sastanak za popodne, ali, kako se to katkad događa, nije se mogao dogovoriti ni s jednom ženom, pa je prijetila opasnost da mu popodne ostane prazno. Bio je već očajan zbog toga. Već je deset puta telefonirao nekoj djevojci, vrlo privlačnoj studentici glume, čije je tijelo bilo opaljeno suncem, negdje na nudističkim plažama Jugoslavije, tako ravnomjerno kao da ju je tamo polako okretao na ražnju neki strašno precizan stroj.

Uzalud ju je nazivao iz svih trgovina u kojima je radio i kada je oko četiri sata završio posao i krenuo u

ured predati potpisane naloge, iznenada ga je na ulici, u samom centru Praga, zaustavila nepoznata žena. — Gospodine doktore, gdje ste se izgubili? — upitala je osmjehujući se. — Potpuno ste nestali iz mog vidokruga-

Tomaš se pokušavao sjetiti otkud je poznaje. Nekadašnja pacijentica? Držala se kao da su intimni prijatelji. Nastojao je odgovarati tako da ona ne zapazi kako je nije prepoznao. Već je počeo razmišljati kako da je nagovori da pođe s njim u prijateljev stan od kojeg je ključ nosio u džepu, kad je iz jedne slučajne primjedbe shvatio tko je ta žena: bila je studentica glume, prekrasno opaljena tijela, koju je cijeloga dana uzalud nazivao telefonom.

Taj slučaj ga je nasmijao, ali i užasnuo; umoran je ne samo tjelesno nego i psihički. Dvije godine praznika ne mogu se produljiti u beskonačnost.

18.

Praznici bez operacijskog stola bili su ujedno praznici bez Tereze — šest dana u tjednu jedva su se vidjeli i samo su nedjelju provodili zajedno. Iako su oboje čeznuli jedno za drugim, morali su se približavati jedno drugom kao da ih dijeli velika udaljenost, slično kao kad je doputovao za njom iz Ziiricha. Ljubavni čin im je donosio užitak, ali ne i utjehu. Više nije vikala, a u trenucima orgazma njeno lice kao da je izražavalo bol i neku čudnu odsutnost. Samo u snu bili su svake noći nježno sjedinjeni. Držali su se za ruke i ona je zaboravljala na ponor (ponor dnevne svjetlosti) koji ih je razdvajao. Ali te noći nisu bile dovoljne da ona osjeti njegovu pažnju i zaštitu. Kad bi je ujutro vidio, stezalo srce mu se od strepnje; izgledala je loše, kao da je bolesna.

Jedne nedjelje zamolila ga je da se autom odve-zu nekomo izvan Praga. Odvezli su se do toplica i ustanovili da su u njemu sve ulice dobile nove ruske nazive, a onda su susreli bivšega Tomaševa pacijenta. Taj susret ga je razgalio. Odjednom je netko ponovno razgovarao s njim kao s doktorom i osjetio je kako ga iz daljina doziva njegov nekadašnji život sa svojim ugodnim, pravilnim ..ritmom, s pregledima bolesnika, s nieeovim

Djela Milana Kundere

pogledom punim povjerenja, na koji naizgled nije obraćao pozornost, ali kojem se u stvarnosti radovao i za kojim je čeznuo.

Vraćali su se autom kući i Tomaš je razmišljao o tome kako je njihov povratak iz Ziiricha u Prag bio katastrofalna pogreška. Upirao je pogled u cestu, jer nije htio vidjeti Terezu. Bio je bijesan na nju. Ponovno je bio svjestan sve one nepodnošljive slučajnosti njezine nazočnosti u njegovu životu. Zašto je tu pored njega? Tko ju je položio u košaru i poslao niz vodu? I zašto ju je poslao upravo na obalu njegove postelje? I zašto upravo nju, a ne neku drugu ženu?

Vozili su se i cijelo vrijeme nisu ni riječi progovorili.

Vratili su se kući i šutke večerali.

Šutnja je ležala između njih kao nesreća. Postajala je iz minute u minutu sve težom. Da se oslobode te šutnje, brzo su otišli na počinak. U snu je zaplakala, pa ju je morao probuditi.

— Bila sam sahranjena — pričala mu je. — Već dugo. Dolazio si svakog tjedna. Uvijek bi pokucao na grob, i ja bih izašla. Oči su mi bile pune gline.

„Ta ovako ne možeš gledati!", govori si i čistio glinu iz mojih očiju.

„Ali ja i tako ne vidim", govorila sam. „Umjesto očiju imam samo rupe."

A onda si jednoga dana otišao na dugo putovanje, a ja sam znala da si s nekom tuđom ženom. Tjedni su prolazili, a tebe nije bilo. Bojala sam se da mi ne promakne tvoj dolazak pa uopće nisam spavala. Naposljetku si opet pokucao na grob, ali bila sam tako iscrpljena nakon tog mjeseca bez sna da nisam imala snage izaći. Kad,mi je to naposljetku uspjelo, pogledao...

si me razočarano. Rekao si mi da loše izgledam. Osjećala sam da ti se nimalo ne sviđam, da su mi obrazi upali i da činim nagle pokrete.

Ispričavala sam se. „Ne ljuti se, cijelo vrijeme nisam spavala."

A ti si rekao izvještačenim, umirujućim glasom: „Eto vidiš. Trebaš se odmarati. Trebalo bi uzeti mjesec dana odmora."

A ja sam dobro znala što ti podrazumijevaš pod odmorom! Znala sam da me ne želiš vidjeti mjesec dana, jer ćeš biti s nekom drugom ženom. Otišao si, a ja sam sišla u grob, ponovno svjesna da neću mjesec dana spavati kako ne bih propustila tvoj dolazak i da ću, kad dođeš nakon mjesec dana, biti još ružnija nego danas tako da ćeš biti još više razočaran.

Nikad nije čuo ništa bolnije od te priče. Stezao je Terezu u naručju, osjećao drhtanje njenog tijela i činilo mu se da više nije u stanju nositi se sa svojom ljubav-

lju-

Zemljina kugla može se tresti od eksplozije bombi, domovinu može pljačkati svakog dana novi uljez, svi stanovnici susjedne ulice mogu biti odvučeni na gu-bilište — sve bi to lakše podnio nego što bi se usudio priznati. Ali nije mogao podnijeti tugu jednoga jedinog Terezina sna.

Vraćao se natrag u san o kome mu je pričala. Zamišljao je kako je miluje po licu i neprimjetno, da ne osjeti, čisti glinu iz njenih očnih duplji. A onda je čuo kako izgovara onu nevjerojatno bolnu rečenicu: „Ali ja i tako ne vidim. Umjesto očiju imam samo rupe."

Srce mu se steglo tako da mu se učinilo da je na rubu infarkta.

Tereza je ponovno zaspala, ali on nije mogao oka

ne snove, ali budući da je mrtva, on je ne može probuditi. Da, to je smrt: Tereza spava, sanja strašne snove, a on je ne može probuditi.

19.

Za pet godina, koliko je prošlo od dana kada je ruska vojska upala u Tomaševu domovinu, Prag se mnogo promijenio; Tomaš na ulicama više nije susretao iste ljude kao nekada. Polovina njegovih poznanika je emigrirala, a od polovine koja je preostala jedna polovina je pomrla. To je činjenica koju ni jedan

povjesničar neće zabilježiti: godine poslije ruske invazije bile su godine pogreba; frekfencija umiranja bila je daleko veća od normalne. Tu ne mislim samo na slučajeve (dragocjene, moglo bi se reći) kad su ljudi bili jednostavno otjerani u smrt kao Jan Prochazka. Nakon četrnaest dana svakodnevnog emitiranja njegovih privatnih razgovora otišao je u bolnicu. Rak, koji je vjerojatno otprije tiho drijemao u njegovu tijelu, naglo se rascvjetao kao ruža. Operirali su ga uz asistenciju policije, koja je, kad je ustanovila da je pisac osuđen na smrt, izgubila svaki interes za njega i ostavila ga da umre na rukama svoje žene. Ali umirali su i oni koje nitko nije izravno progonio. Beznađe koje je zavladalo u zemlji prodiralo je kroz duše u tijela i uništavalo ih. Neki su očajnički bježali od naklonosti režima, koji ih je namjeravao obasuti počastima i tako prisiliti da se pokažu ruku pod ruku s novim vlastodršcima. Tako ie. biežeći od liubavi narri-

je, umro pjesnik František Hrubfn. Ministar kulture, pred kojim se očajnički skrivao, stigao ga je tek kada je ležao u lijesu. Iznad toga lijesa održao je govor o pjesnikovoj ljubavi prema Sovjetskom Savezu. Možda je htio takvim lupetanjem probuditi Hrubina. Ali svijet je bio tako odvratan da se nikome nije dalo ustajati iz mrtvih.

Tomaš je otišao u krematorij na pogreb slavna biologa izbačena sa sveučilišta i iz Akademije znanosti. Na osmrtnici nije smjelo biti navedeno vrijeme obreda, kako se pogreb ne bi pretvorio u demonstraciju. Ožalošćeni su tek u posljednjem trenutku saznali da će umrli biti kremiran u pola sedam ujutro.

Kad je ušao u dvoranu krematorija, Tomaš nije mogao shvatiti što se događa — dvorana je bila osvijetljena kao filmski atelijer. Iznenađeno je gledao naokolo i zapazio da su na tri mjesta postavljene kamere. Ne, to nije bila televizija, bila je to policija; snimala je obred kako bi ustanovila tko je sve prisustvovao. Stari kolega umrloga znanstvenika, još uvijek član Akademije znanosti, imao je hrabrosti govoriti nad lijesom. Nije ni sanjao da će tog dana postati filmski glumac.

Kada je obred završen i kada su svi izrazili sućut pokojnikovoj rodbini, Tomaš je u jednom kutu dvorane zapazio grupicu ljudi i među njima visokog pogrblje-nog urednika. Ponovno je osjetio kako ga obuzima čežnja za tim ljudima koji se ničega ne boje i koje sigurno povezuje čvrsto prijateljstvo. Prišao mu je, osmjehnuo se, htio ga pozdraviti, ali pogrbljeni urednik mu je rekao: — Pazite, gospodine doktore, radije ne prilazite!

Bila je to neobična rečenica. Mogao ju je shvatiti kao iskreno, prijateljsko upozorenje („Pazite, snimaju nas, ako budete s nama razgovarali, možete imati neu-

već niste imali hrabrosti potpisati peticiju, ostanite dosljedni i nemojte se sastajati s nama!"). Ma kakav bio pravi smisao te rečenice, Tomaš je poslušao i udaljio se. Imao je osjećaj da je u trenutku kada se htio obratiti lijepoj ženi na peronu koja je ulazila u spavaća kola međunarodnog ekspresnog vlaka, kad joj je htio reći koliko joj se divi, žena stavila prst na usta i nije mu dopustila govoriti.

20.

Istoga dana poslije podne imao je drugi zanimljiv susret. Prao je izlog velike trgovine obuće kad je neposredno uz njega zastao neki mlad čovjek. Nagnuo se prema izlogu kao da proučava cijene.

— Poskupile su — rekao je Tomaš, ne prestajući brisati potočiće vode sa stakla.

Mladi se čovjek okrenuo i pogledao ga. Bio je to njegov kolega iz bolnice, onaj kojeg sam nazvao S., onaj isti koji se nekad s osmijehom zgražao nad idejom da Tomaš napiše samokritičku izjavu. Tomaš se radovao tom susretu (iz pukog naivnog zadovoljstva što nam ga donose neočekivana zbivanja), ali je u pogledu svog kolege (u prvoj sekundi, kad se S. još nije bio stigao svladati) zapazio neugodno iznenađenje.

— Kako si? — upitao je S.

Prije nego što je stigao odgovoriti, Tomaš je postao svjestan da se S. stidi svog pitanja. Bilo je, naravno, glupo da liječnik koji radi svoj posao pita „Kako si?" liječnika koji pere izloge.

Da ga oslobodi nelagodnosti, Tomaš je odgovorio što je mogao veselije: — Odlično sam! — Odmah je, međutim, osjetio da ono „odlično" zvuči protiv njegove volje (i upravo zato što je nastojao to reći veselo) kao gorka ironiia.

Zato je brzo upitao: — Sto ima nova u bolnici?

— Ništa — odgovorio je S. — Sve je po starom.

I taj je odgovor, iako je trebao biti posve neutralan, ispao naprosto neumjestan, i to su obojica znali i znali su da to obojica znaju. Kako može biti sve po starom ako jedan od njih pere izloge?

— A primarijus? — upitao je Tomaš.

— Ne viđaš ga? — upitao je S.

— Ne — rekao je Tomaš.

Bila je to istina; od dana kada je otišao iz bolnice, više nije vidio primarijusa, iako su nekad odlično surađivali i bili gotovo skloni smatrati se prijateljima. Ma koliko se trudio, „ne" koje je bio upravo izgovorio zazvučalo je tužno i Tomaš je osjećao da se S. ljuti što mu je Tomaš postavio takvo pitanje, jer ni on sam, kao ni primarijus, nikad nije došao pitati Tomaša kako mu je i treba li mu nešto.

Razgovor između dvojice nekadašnjih kolega postao je nemoguć iako je to obojici bilo žao, osobito Tomašu. Nije se ljutio na kolege što su ga zaboravili, i volio bi da to može objasniti tom mladom čovjeku. Htio mo je reći: „Ne treba ti biti neugodno! Normalno je i posve je u redu što se ne sastajete sa mnom! Ne trebaš imati komplekse zbog toga! Meni je drago što te vidim!" Ali bojao se to reći, jer je sve što je do tada izgovorio zvučalo drukčije nego što je htio, pa bi i te iskrene rečenice kolega mogao smatrati agresivnom ironijom.

— Ne ljuti se — rekao je konačno S. — Strašno se žurim. — Pružio mu je ruku. — Telefonirat ću ti.

Kad su ga optuživali za navodni kukavičluk, svi su se njegovi drugovi osmjehivali. Sad, kad ga više ne mogu prezirati, kad su prisiljeni poštovati ga, sad ga izbjegavaju.

Uostalom, ni bivši pacijenti više ga nisu pozivali i častili šampanjcem. Položaj deklasiranog intelektualca više nije bio nešto posebno; postao je nešto trajno i neugodno za promatranje.

21.

Vratio se kući, legao i zaspao brže nego inače. Nakon otprilike sat, probudili su ga bolovi u želucu. Bile su to njegove stare tegobe, koje su se redovito javljale u trenucima depresije. Otvorio je kućnu apoteku i opsovao. U njoj nije bilo lijekova. Zaboravio ih je nabaviti. Nastojao je snagom volje svladati napad i to mu je gotovo uspjelo, ali nije više mogao zaspati. Kad se Tereza vratila kući oko pola dva, poželio je popričati s njom. Pričao joj je o pogrebu, o tome kako urednik nije htio razgovarati s njim i o susretu s kolegom S.

— Prag je postao gadan — rekla je Tereza.

— Postao je — složio se Tomaš.

Nakon nekoliko trenutaka Tereza je tiho rekla: ¦— Najbolje bi bilo otići odavde.

— Da — rekao je Tomaš — samo što nemamo kamo otići.

Sjedio je na krevetu u pidžami, ona je sjela pokraj njega i prebacila mu ruku preko ramena.

— Na selo — rekla je.

— Na selo? — ponovio je začuđeno.

— Tamo bismo bili sami. Tamo ne bi susretao ni urednika ni svoje bivše kolege. Tamo žive drugi ljudi, tamo je priroda^ koja je ostala kakva je uvijek bila.

Tomaš je u tom trenutku osjetio slab bol u želucu. Činilo mu se da je star i da ne čezne ni za čim drugim osim za mirom i tišinom.

— Možda si u pravu — rekao je s naporom, jer je teško disao kad god je imao bolove.

— Imali bismo kućicu i mali vrt — nastavila je Tereza — a Karenjin bi mogao trčati naokolo koliko mu srce želi.

— Da — rekao je Tomaš.

Zamislio je kako bi bilo kad bi doista otišli na selo. Na selu ne bi mogao imati svakog tjedna drugu ženu. To bi bio kraj njegovih erotskih avantura.

— Samo što bi se na selu dosađivao sa mnom — rekla je Tereza kao da čita njegove misli.

Bolovi su se pojačali. Nije mogao govoriti. Pomislio je kako je i njegovo trčanje za ženama bilo neko Es muss seinl, imperativ kojem je robovao. Ceznuo je za odmorom. Ali pravim odmorom, prema tome, oslobođenjem od svih imperativa, od svih Es musssein! Kada se mogao pomiriti s odmorom od operacijskog stola u bolnici (i to zauvijek!), zašto se ne bi mogao odmoriti i od ovog operacijskog stola svijeta na kojem je imaginarnim skalpelom otvarao ljušturu u kojoj žene kriju svoj iluzorni milijunti dio različitoga?

— Tebe boli želudac! — tek tada je zapazila Tereza.

Potvrdio je.

— Jesi li uzeo injekciju?

Zavrtio je glavom. — Zaboravio sam ih nabaviti. Ljutila se zbog njegove nemarnosti i gladila ga po čelu, orošenom sitnim kapima znoja.

— Sad mi je malo lakše — rekao je.

— Lezi — rekla je i pokrila ga. Zatim je otišla u

. brZO SP vratila I lpcrla

prl ni

Okrenuo je na jastuku glavu prema njoj i dah mu je zastao: tuga što je zračila iz njenih očiju bila je nepodnošljiva.

—Tereza, reci mi što ti je — upitao je. — U posljednje vrijeme s tobom se nešto događa. Ja to osjećam. Ja to znam.

Zavrtjela je glavom. — Ne, nije mi ništa.

— Uzalud poričeš.

— Uvijek ono isto — rekla je.

„Uvijek ono isto" obuhvaćalo je njegova nevjer-stva i njenu ljubomoru.

Ali Tomaš je i dalje inzistirao. — Ne, Tereza. Ovaj put je nešto drugo. Ovako loše nikada nije bilo.

— Onda ću ti reći — odgovorila je Tereza. — Idi i operi kosu.

Nije shvatio što govori.

Tužno, nimalo ljutito, gotovo nježno je rekla: — Tvoja kosa već nekoliko mjeseci ima neki snažan miris. Miriše na žensko krilo. Nisam ti to htjela reći, ali već sam toliko noći prisiljena udisati miris krila neke tvoje ljubavnice...

Čim je to izgovorila, želudac ga je ponovno zabolio. Bio je očajan. A toliko se prao! Tako je pomnjivo prao čitavo tijelo, ruke, lice, da na njemu ne ostane ni najmanji trag tuđeg mirisa. Izbjegavao je mirisne sapune u tuđim kupaonicama. Uvijek je sa sobom nosio vlastiti, običan sapun. A na kosu je zaboravio! Ne, na kosu nije čak ni pomislio!

Sjetio se žene koja mu je znala sjesti na lice i tražila da je voli čitavim svojim licem i glavom. Sad ju je mrzio. Takve glupe ideje! Znao je da ne može ništa poreći, da se može samo glupo osmjehivati i otići u kupaonicu oprati kosu.

Djela Milana Kundere

Ponovno ga je pomilovala po čelu. — Samo ti mirno lezi. To više i tako nije važno. Već sam se navikla.

Želudac ga je bolio, čeznuo je za mirom i tišinom.

— Napisat ću pismo onom pacijentu kojeg smo sreli u toplicama — rekao je. — Poznaješ li kraj u kojem se nalazi njegovo selo?

— Ne — rekla je Tereza.

Tomašu je bilo strahovito teško govoriti. Smogao je snage samo reći: „Sume... brežuljci..."

— Da učinit ćemo tako. Otići ćemo odavde. Ali sad više nemoj govoriti — rekla je, neprestano ga milujući po čelu. Ležali su jedno pored drugog, ne govoreći ništa. Bol je polako nestajala. Ubrzo su oboje zaspali.

22.

Usred noći se probudio i s iznenađenjem ustanovio da je sve što je sanjao bila čista erotika. Jasno se sjećao samo posljednjeg sna: u bazenu je plivala na leđima golema gola žena, barem pet puta veća od njega, s trbuhom koji je sve do pupka bio obrastao gustim crnim dlakama. Gledao je u nju s ruba bazena, strahovito uzbuđen.

Kako je moguće da je bio uzbuđen u trenucima dok mu se tijelo grčilo od bolova u želucu? I kako to da je bio uzbuđen gledajući ženu koja bi u njemu u budnom stanju izazvala samo gađenje?

U satnom mehanizmu naše glave okreću se jedan uz drugi dva zupčanika. Na jednom od njih su vizije, na drugom tjelesne reakcije. Zubac na kojem je vizija nage žene dodiruje odgovarajući zubac na kome je napisan imperativ erekcije. Ako se zbog nečega zupčanici pomaknu i zubac uzbuđenja dođe u dodir sa zup-cem na kojem je naslikana lastavica u letu, spolni organ muškarca uspravljat će se kad čovjek vidi lastavicu.

Uostalom, poznavao je studiju jednoga kolege koji je proučavao ljudski san i koji je tvrdio da muškarci dobivaju erekciju bez obzira na sadržaj sna. To samo znači da je veza između erekcije i gole žene tek jedan od tisuću načina na koji je Stvoritelj ugodio satni meha-

Djela Milana Kundere

A kakve veze sa svim tim ima ljubav? Nema nikakve. Ako se zupčanik u Tomaševoj glavi pomakne tako da ga počne uzbuđivati samo pogled na lastavicu, njegova ljubav prema Terezi neće se nimalo promijeniti.

Ako je uzbuđenje mehanizam kojim se bavi naš Stvoritelj, ljubav je ono što pripada samo nama i čime izmičemo vlasti Stvoritelja. Ljubav je naša sloboda. Ljubav je na suprotnoj strani od Es muss seinl

Ali ni to nije u potpunosti istinito. Iako je ljubav nešto različito od satnoga mehanizma seksa koji ugađa naš Stvoritelj, ona je ipak povezana s tim mehanizmom. Vezana je uz njega kao nježna gola žena za klatno golema zidnog sata.

Vezati ljubav za seks bila je jedna od najbizarnijih ideja Stvoritelja, kaže Tomaš.

A na to dodaje još i ovo: Jedini način da se ljubav sačuva od gluposti seksa bio bi drukčije ugoditi sat u našoj glavi i uzbuđivati se pri pogledu na lastavicu.

S tom je slatkom mišlju zaspao. I na pragu sna, u novoj čudnoj zoni pobrkanih predodžbi, bio je odjednom siguran da je otkrio rješenje svih tajni, ključ čarolije, novu utopiju, raj — svijet u kojem se muškarac uzbuđuje kad vidi lastavicu i u kojem može voljeti Terezu a da mu u tome ne smeta agresivna glupost seksa.

Zaspao je.

23.

Bilo je tu nekoliko polugolih žena koje su se motale oko njega, a on se osjećao umornim. Da pobjegne od njih, otvorio je vrata susjedne prostorije. Tu je pred sobom ugledao na kauču djevojku. I ona je bila polugola, samo u gaćicama, ležala je na boku oslanjajući se na lakat. Gledala je u njega s osmijehom kao da je znala da će doći.

Prišao joj je. Kroz tijelo mu se širio osjećaj neizmjerne sreće što ju je konačno našao i što može biti s njom. Sjeo je pored nje, nešto joj govorio a ona je nešto govorila njemu. Iz nje je zračio mir. Pokreti njene ruke bili su spori i razvučeni. Cijeloga je života čeznuo za tim smirenim pokretima. Upravo mu je taj ženski mir nedostajao cijeloga života.

Ali u tom trenutku došlo je do klizanja iz sna u budno stanje. Našao se na onoj ničijoj zemlji gdje čovjek više ne spava, ali nije ni budan. S užasom je gledao kako mu djevojka nestaje ispred očiju i govorio sam sebi: Zaboga ne smijem je izgubiti! Očajnički je nastojao sjetiti se tko je zapravo ta djevojka, gdje ju je upoznao, što je s njom doživio. Kako je moguće da to ne zna, a tako je dobro poznaje? Obećavao je sam sebi: Zaboga, ne smijem je izgubiti! Očajnički se nastojao sjetiti tko

doživio. Kako je moguće da to ne zna, a tako je dobro poznaje? Obećavao je sam sebi da će joj odmah ujutro telefonirati, ali samo što je to rekao uplašio se — ne može joj telefonirati kad ne zna njeno ime! Ali kako je mogao zaboraviti ime nekoga koga tako dobro poznaje? Bio je već gotovo sasvim budan, oči su mu bile otvorene. Gdje sam to, pitao je. Da, u Pragu sam, ali ta djevojka, je li ona uopće iz Praga? Da je nisam susreo negdje drugdje? Da nije iz Švicarske? Prošlo je još nekoliko trenutaka dok nije shvatio da djevojku ne poznaje, da ona nije ni iz Švicarske ni iz Praga, da je to naprosto djevojka iz snova.

Zbog svega toga bio je tako uzrujan da je ostao sjediti na krevetu. Tereza je duboko disala pored njega. Mislio je na to kako ta djevojka iz snova nije slična nijednoj ženi koju je ikad sreo u životu. Djevojka koja mu se činila tako intimno poznatom bila je zapravo posve nepoznata. I upravo za njom je vječno čeznuo. Ako postoji neki njegov osobni Raj, onda bi on u tom Raju morao živjeti pored nje. Ta žena iz snova je Es muss sein! njegove ljubavi.

Sjetio se poznatog mita iz Platonove Gozbe: Ljudi su najprije bili hermafroditi i Bog ih je rasjekao na dvije polovice, koje od tada lutaju svijetom tražeći jedna drugu. Ljubav je čežnja za našom vlastitom izgubljenom polovicom.

Dopustimo da je tako; da svatko od nas ima negdje na svijetu partnera s kojim je nekad bio jedno tijelo. Ta druga Tomaševa polovica bila je djevojka o kojoj je sanjao. Samo što čovjek nikad ne nalazi drugu polovicu samoga sebe. Umjesto toga mu pošalju niz vodu u košari neku Terezu. Ali što će biti ako doista sretne ženu koja mu je namijenjena, drugu polovicu samoga sebe? Kome će dati prednost? Ženi iz košare, ili ženi iz Pla-

tnnnva mifa ? ___...............,..............................__._____.___............,

L

Zamislio je da živi u idealnu svijetu s djevojkom iz sna. Ispred otvorenih prozora njihove vile prolazi Tereza. Sama je, zastaje na pločniku i promatra ga svojim beskrajno tužnim očima. I on ne može izdržati taj pogled. Ponovno osjeća njenu bol u svom vlastitom srcu. Ponovno ga svladava suosjećanje, ponovno tone u njenu dušu. Iskače kroz prozor, ali ona mu s gorčinom govori neka samo ostane tamo gdje misli da je sretan. Ponovno gestikulira na onaj oštri, neuravnoteženi način koji mu je uvijek smetao, koji mu se nikada nije sviđao na njoj. Hvata te nervozne ruke, steže ih među svojim dlanovima da ih smiri. I zna da će spremno napustiti dom svoje sreće, da će spremno napustiti svoj raj u kome živi s djevojkom iz snova, da će izdati Es muss sein! svoje ljubavi da bi otišao s Terezom, ženom rođenom iz šest smiješnih slučajnosti.

I dalje je sjedio na postelji gledajući u ženu koja je ležala pored njega i držala ga u snu za ruku. Osjećao je neizrecivu ljubav prema njoj. Njen san mora da je u tim trenucima bio veoma lak, jer je otvorila oči i zaprepašteno ga pogledala.

— Što to gledaš?— upitala je.

Znao je da je ne smije probuditi, da je mora vratiti u san, pa je nastojao odgovoriti tako da njegove riječi stvore u njenim mislima sliku novoga sna.

— Gledam u zvijezde — rekao je.

— Ne laži da gledaš u zvijezde, gledaš dolje.

— Zato što smo u avionu. Zvijezde su ispod nas — odgovorio je Tomaš.

— Da, u avionu — rekla je Tereza. Još čvršće je stegla Tomaševu ruku i ponovno zaspala. Tomaš je znao da Tereza sada gleda u dubinu kroz okrugli prozor aviona koji leti visoko iznad zvijezda.

ŠESTI DIO

VELIKI MARŠ

Tek godine 1980. mogli smo pročitati u Sunday Timesu kako je umro Staljinov sin Jakov. Kao zarobljenik u njemačkom logoru za Drugog svjetskog rata, bio je raspoređen u istu baraku s engleskim časnicima. Imali su zajednički zahod, koji je Staljinov sin uvijek ostavljao zagađen. Englezima se nije sviđalo ići u zahod umazan izmetom, pa makar to bio izmet sina tada najmoćnijega čovjeka na svijetu. Zamjerili su mu. Uvrijedio se. Ponovno su ga upozoravali i tjerali ga da očisti zahod. Uzrujao se, počeo se svađati, htio se tući. Na kraju je zatražio raport kod zapovjednika logora. Htio je da ovaj presudi u nastalu sporu, ali napuhani Nijemac nije htio razgovarati o govnima. Staljinov sin nije mogao podnijeti takvo poniženje. Uzvikujući u nebo strašne ruske psovke potrčao je prema električnom strujom nabijenoj ogradi logora. Bacio se na žice. Njegovo tijelo, koje više nikad neće Englezima zagaditi zahod, ostalo je visjeti na ogradi.

2.

Staljinovu sinu nije bilo nimalo lako. Bio je sin žene koju je njegov otac, po svemu što se zna, sam ustrijelio. Mladi je Staljin bio, prema tome, istodobno sin božji (jer su se prema njegovu ocu odnosili kao prema bogu) i odbačeni sin. Ljudi su ga se bojali iz dva razloga — mogao im je naškoditi jer je bio moćan (bio je ipak Stalji-nov sin), a mogla im je naškoditi i njegova naklonost (otac je umjesto odbačena sina mogao kazniti njegove prijatelje).

Povlastice i nemilost, sreća i nesreća, nitko nije konkretnije osjetio u kojoj su mjeri te suprotnosti međusobno zamjenjive i kako je istinita tvrdnja da je od jednog do drugog pola ljudske egzistencije samo jedan korak.

Onda su ga na samom početku rata zarobili Nijemci, a drugi zarobljenici, pripadnici naroda koji mu je uvijek bio u biti nesimpatičan zbog svoje nerazumljive zatvorenosti, optužili su ga da ne vodi računa o čistoći. On, koji je na svojim bedrima nosio najtežu od svih drama (bio je istodobno sin božji i svrgnuti anđeo), trebao je odgovarati ne za uzvišene stvari (koje se odnose na boga i anđele) nego za govna? Zar su najviša i najniža drama tako,vrtoglavp blizujedna.druge?, . „........_,..............

Vrtoglavo blizu? Zar može blizina prouzrokovati vrtoglavicu?

Može. Ako se sjeverni pol približi južnom tako da se dodirnu, Zemljina će kugla nestati i čovjek će se naći u praznini koja izaziva vrtoglavicu i mami u pad.

Ako su nemilost i povlaštenost jedno te isto, ako nema razlike između niskoga i uzvišenoga, ako sin božji može biti pozivan na odgovornost zbog govana, ljudska egzistencija gubi svoje dimenzije i postaje nepodnošljivo laka. U takvu trenutku Staljinov će sin potrčati prema žicama nabijenim električnom strujom da na njih baci svoje tijelo kao na pliticu vage što strši žalosno podignuta zbog beskrajne lakoće života koji je izgubio svoje dimenzije.

Staljinov sin je izgubio život zbog govana. Ali smrt zbog govana nije besmislena smrt. Nijemci koji su žrtvovali živote da bi proširili granice svoga Reicha dalje prema istoku, i Rusi koji su ginuli da se vlast njihove države proširi što dalje na zapad, da, oni su umirali za glupu stvar i njihova smrt bila je besmislena i bez prave vrijednosti. Smrt Staljinova sina bila je, nasuprot tome, jedina metafizička smrt usred općeg bezumlja rata.

3.

Kad sam bio mali i listao Stari zavjet priređen za djecu i ilustriran gravirama Gustava Dorea, vidio sam na jednoj slici Gospoda na oblaku. Bio je prikazan kao starac, imao je oči, nos, dugu bradu, a budući da je imao i usta, zaključio sam, da onda sigurno i jede. A ako jede, mora imati i crijeva. Ali ta me misao odmah uplašila, jer sam osjećao, iako odgojen u manje-više nevjerničkoj obitelji, da je zamišljati božja crijeva svetogrđe.

Bez ikakve teološke pripreme, posve spontano, shvatio sam već kao dijete da govna i Bog ne idu zajedno, pa prema tome i da je osnovna teza kršćanske antropologije po kojoj je čovjek stvoren prema liku Božjem prilično sumnjiva. Ili jedno ili drugo — ili je čovjek stvoren prema liku Božjem, pa onda i Bog ima crijeva, ili Bog nema crijeva i čovjek mu nije sličan.

Stari gnostici su to osjetili jednako dobro kao ja kad sam imao pet godina. Valentin, veliki majstor gnoze iz drugoga stoljeća, tvrdio je, u nastojanju da riješi taj prokleti problem, kako je Isus „jeo, pio, ali nije de-fecirao".

Govno je teži teološki problem nego zlo. Bog je dao čovjeku slobodu i možemo se na kraju krajeva složiti

kako nije odgovoran za ljudske zločine. A odgovornost za govna u potpunosti pada na onoga tko je stvorio čovjeka.

4.

Sveti Jeronim, koji je živio u četvrtom stoljeću, kategorički je odbijao pomisao da su Adam i Eva u Raju vodili ljubav. Johannes Scotus Eriugena, veliki teolog iz devetoga stoljeća, bio je, nasuprot tomu, sklon takvoj pretpostavci. Zamišljao je, međutim, da se Adamu spolni organ dizao kao ruka ili noga, prema tome kad god je i kako god je Adam to poželio. Nemojmo iza tih predodžbi tražiti vječni san muškarca opsjednuta mišlju o prijetećoj impotenciji. Misao Scotusa Eriugene ima drugi smisao. Ako se ud može podići na običnu zapovijed mozga, to znači da je uzbuđenje nepotrebno. Ud se ne podiže zato što smo uzbuđeni, nego zato što mu to naređujemo. Ono što je veliki teolog smatrao nespojivim s Rajem nije bio spolni odnos i s njim povezani užitak. Nespojivo s Rajem bilo je uzbuđenje. Zapamtimo to dobro: u Raju je postojao užitak, ali nije bilo uzbuđenja.

U razmatranjima Scotusa Eriugene možemo pronaći ključ stanovita teološkog opravdanja (takozvane teodiceje) govna. Dok je čovjek smio živjeti u Raju, on (slično kao Isus prema Valentinovim pretpostavkama) ili nije deficirao ili — što izgleda daleko vjerojatnije — govno nije smatrao nečim odvratnim. U trenutku kada

je Bog istjerao čovjeka iz Raja istodobno mu je dao na znanje koliko je loš. Čovjek je počeo skrivati ono čega se stidio, i u trenutku kad je podigao veo, zaslijepio ga je do tada neviđen sjaj. Tako je, odmah nakon otkrivanja odvratnoga, upoznao i uzbuđenje. Bez govna (u doslovnu i prenesenu smislu) ne bi bilo seksualne ljubavi kakvu poznajemo, praćene lupanjem srca i zasli-jepljenošću čula.

U trećem dijelu ovoga romana pričao sam o po-lunagoj Sabini, kako je s polucilindrom na glavi stajala pored odjevena Tomaša. Tom prilikom sam nešto pre-šutio. U trenucima dok se promatrala u zrcalu, uzbuđena time što samu sebe čini smiješnom, kroz glavu joj je proletjela misao kako će je Tomaš s polucilindrom na glavi odnijeti na zahodsku školjku, na što će ona pred njim isprazniti crijeva. U tom trenutku počelo joj je lupati srce, u glavi joj se zavrtjelo, povukla je Tomaša na tepih i počela vrištati od strasti.

Kič je njemačka riječ koja se rodila sredinom sentimentalnog devetnaestog stoljeća i kasnije prešla u sve jezike. Cesta upotreba je, međutim, izbrisala njen prvobitni značaj — kič je apsolutno negiranje govna, u doslovnom i prenesenom smislu. Kič isključuje iz svoga vidokruga sve što je u ljudskog egzistenciji istinski neprihvatljivo.

5.

Sukob između onih koji tvrde da je svijet stvorio Bog i onih koji misle da je nastao sam od sebe vodi se oko nečega što nadilazi naš razum i naše iskustvo. Mnogo je realnije razmimoilaženje onih koji se pitaju o takvom postojanju kakvo je dano čovjeku (bilo kako ili ma od koga) i onih koji se s tim postojanjem bez primjedbe slažu.

Iza svih europskih vjera, religijskih i političkih, stoji prvo poglavlje Postanka, iz kojeg slijedi da je svijet stvoren kako treba, da je postojanje dobro i da je, prema tome, ispravno i množiti se. Nazovimo tu osnovnu vjeru kategoričkom suglasnošću s postojanjem.

Ako je do prije kratkoga vremena riječ govno zamjenjivana u knjigama točkama, to nije bilo iz moralnih razloga. Ta nećete, nadam se, tvrditi kako je govno nemoralno! Otpor prema govnima metafizičkog je karaktera. Trenutak defeciranja je svakodnevni dokaz neprihvatljivosti stvaranja. Ili-ili; ili je govno prihvatljivo (u tom slučaju, ne treba se zaključavati u zahodu), ili smo stvoreni na neprihvatljiv način.

Iz toga proizlazi da je estetski ideal kategoričke suglasnosti s postojanjem svijet u kojem se o govnu ne govori, u kojem se svi drže kao da ono ne postoji. Taj estetski ideal naziva se kič.

6.

Prvi Sabinin unutarnji revolt protiv komunizma nije bio etičkoga, nego estetskog karaktera. Ono što je u njoj izazivalo otpor nije toliko bila ružnoća komunističkog svijeta (uništeni dvorci pretvoreni u staje za krave), koliko ona maska ljepote koju je taj svijet stavljao sam sebi —- drugim riječima, komunistički kič. Primjer toga kiča bila je svečanost zvana Prvi maj.

Vidjela je prvomajske povorke u vrijeme kad su ljudi još bili oduševljeni, ili su barem vrijedno glumili oduševljenje. Žene su bile odjevene u crvene, bijele i plave majice tako da su promatrane s balkona i prozora, formirale razne simbole — petokrake zvijezde, srca, slova. Između pojedinih dijelova parade išli su mali orkestri i svirali koračnice. Kad bi se povorka približila tribini, osmijesi bi zablistali i na najsumornijim licima, kao da svi žele dokazati kako se istinski raduju ili, bolje rečeno, kako su istinski suglasni. Nije bila riječ samo o političkoj suglasnosti s komunizmom, nego o suglasnosti s postojanjem kao takvim. Proslava Prvog maja napajala se iz duboka vrela kategoričke suglasnosti spostojanjem. Nepisana, neizgovorena parola u toj povorci nije bila „Živio komunizam!", nego „Živio život". Komunistička politika bila je dovoljno pronicljiva i Iu-

kava da preuzme tu parolu. I upravo ta idiotska tauto-logija („Živio život!") privlačila je u komunističku povorku i ljude koji su prema ciljevima komunizma bili ravnodušni.

7.

Deset godina poslije (tada je već živjela u Americi), prijatelj njenih prijatelja, neki američki senator, vozio ju je u svom golemu automobilu. Na stražnjem sjedištu sjedilo je četvero djece. Senator je zaustavio auto, djeca su izašla i potrčala preko velikog travnjaka prema zgradi stadiona u kojoj se nalazilo klizalište. Senator je sjedio za volanom, sanjivo gledao u četiri male trčeće figure, a onda se obratio Sabini. — Pogledajte ih — rekao je i rukom opisao krug koji je obuhvaćao stadion, travnjak i djecu. — Ovo ja nazivam srećom.

Iz tih je riječi odzvanjala ne samo radost zbog toga što djeca trče a trava raste, nego i razumijevanje za ženu koja je došla iz zemlje komunizma, gdje, prema duboku senatorovu uvjerenju, trava ne raste, a djeca ne trče.

Sabina je, međutim, u tom trenutku zamišljala tog senatora na tribini usred Praga. Na licu mu je bio onaj isti osmijeh koji su komunistički državnici s visine svoje tribine upućivali nasmijanim građanima u pov-

orci.

5.

Otkud senatoru uvjerenje da djeca znače sreću? Je li im mogao zaviriti u dušu? A što ako se, u trenutku kad su ga izgubili iz vida, troje djece bacilo na četvrto, da ga istuku?

Senator je za svoju tvrdnju imao samo jedan argument— svoj osjećaj. Tamo gdje govori srce nije pristojno da razum stavlja svoje primjedbe. U carstvu kiča vlada diktatura srca.

Osjećaj koji kič izaziva mora, naravno, biti takav da ga može dijeliti velik broj ljudi. Zato se kič ne može bazirati na nekoj neobičnoj situaciji, nego samo na osnovnim slikama koje su već čvrsto urezane u ljudsku memoriju: nezahvalna kći, zanemareni otac, djeca koja trče travnjakom, izdaja domovine, sjećanje na prvu ljubav.

Kič izaziva dvije suze ganutosti. Prva suza kaže: kako je to divno, djeca koja trče po travnjaku!

Druga suza kaže: kako je to divno biti ganut, zajedno s čitavim čovječanstvom, nad djecom koja trče po travnjaku!

Tek ova druga suza pravi od kiča kič.

Bratstvo svih ljudi svijeta može počivati samo na kiču.

9.

To nitko ne zna bolje od političara. Čim u blizini ugledaju fotografski aparat, odmah trče do najbližega djeteta da ga podignu i poljube u obraz. Kič je estetski ideal svih političara, svih stranaka i pokreta.

U društvu u kojem žive, jedan uz drugoga, razni politički pokreti koji jedan drugome ometaju i ograničavaju utjecaj, možemo još kako-tako izmaći inkviziciji kiča; pojedinac može zadržati svoju individualnost a umjetnik može stvoriti neočekivana djela. Tamo, međutim, gdje je sva vlast u rukama jednog političkog pokreta, ubrzo ćemo se naći u carstvu totalitarnog kiča.

Kad kažem totalitarnog, to znači da je sve što narušava kič isključeno iz života — svaka demonstracija individualizma (težiti različitosti isto je što i pljunuti u lice nasmijana bratstva), svaka sumnja (jer će onaj tko počne sumnjati u sitnice završiti sa sumnjom u život kao takav), svaka ironija (jer u carstvu kiča treba sve primati krajnje ozbiljno), pa čak i majka koja je napustila obitelj, ili muškarac koji daje prednost muškarcima nad ženama i tako ugrožava sveto geslo ,yolite se i množite se!".

S toga stajališta možemo takozvani gulag smatrati za nešto slično septičkoj jami, u koju totalitarni kič .baca otpatke.

10.

Prvo desetljeće poslije Drugoga svjetskog rata bilo je vrijeme najstrašnijeg staljinstičkog terora. Tada su, zbog neke gluposti, uhitili Terezinog oca i desetogodišnju djevojčicu izbacili iz stana. U isto to vrijeme studirala je dvadesetogodišnja Sabina na Akademiji likovnih umjetnosti. Profesor marksizma objašnjavao je njoj i kolegicama sljedeću tezu socijalističke umjetnosti: sovjetsko društvo stiglo je već tako daleko da osnovni konflikt u njemu više nije između dobra i zla, nego između dobroga i boljeg. Govno (to jest ono što je istinski neprihvatljivo) sad može postojati samo „na drugoj strani" (recimo u Americi) i samo odatle, izvana, kao nešto strano (recimo u liku špijuna) može se infiltrirati u svijet „dobroga i boljeg".

I zaista, sovjetski filmovi koji su upravo u tim najgroznijim vremenima preplavili kina svih komunističkih zemalja bili su prožeti upravo nevjerojatnom ne-vinošću. Najžešći sukob do kojeg je moglo doći između dvoje Rusa bio je ljubavni nesporazum: on je mislio da ga ona više ne voli, a ona je mislila da on ne voli nju. Na kraju bi pali jedno drugome u zagrljaj a iz očiju bi im kapale suze radosnice.

Djela Milana Kundere

Danas se ti filmovi konvencionalno objašnjavaju ovako: prikazivali su komunistički ideal, dok je komunistička stvarnost bila daleko gora.

Sabina se bunila protiv takvog objašnjenja. Kad je zamislila da bi se svijet sovjetskog kiča mogao pretvoriti u stvarnost i da bi ona morala živjeti u takvoj stvarnosti, osjetila je kako je hvata jeza. Dala bi bez imalo oklijevanja prednost životu u stvarnu komunističku režimu, sa svim progonima i redovima za meso. U stvarnom komunističkom svijetu može se živjeti. U svijetu ostvarenih komunističkih ideala, u tom svijetu nasmijanih idiota s kojima ne bi mogla jednu riječ izmijeniti, umrla bi od užasa za tjedan dana.

Čini mi se da je osjećaj što ga je sovjetski kič budio u Sabini bio sličan užasu što ga je proživljavala Tereza u snu dok je stupala s golim ženama oko bazena, prisiljena pjevati vesele pjesme. Ispod površine vode plutali su leševi. Tereza se nije mogla obratiti ni jednoj od žena, ni jednom riječju, ni jednim pitanjem. Kao odgovor čula bi samo sljedeću strofu pjesme. Nije ni jednoj od njih mogla čak ni tajno namignud. Odmah bi počele pokazivati na nju muškarcu koji je stajao u košari iznad bazena i tražiti da je ubije.

Terezin san otvara pravu funkciju kiča — kič je paravan iza kojega se skriva smrt.

11.

U carstvu totalitarnog kiča svi su odgovori dani unaprijed i isključuju bilo kakvo pitanje. Iz toga proizlazi da je stvarni neprijatelj totalitarnog kiča čovjek koji pita. Pitanje je kao nož koji rasijeca platno naslikane kulise kako bismo zavirili da vidimo što se krije iza nje. Tako je, uostalom, Sabina objasnila Terezi smisao svojih slika: u prvom planu je razumljiva laž, a iza nje se nazire nerazumljiva istina.

Samo, oni koji se bore protiv takozvanih totalitarnih režima teško se mogu boriti isključivo sumnjama i zapitkivanjem. I njima su potrebne njihove izvjesnosti i jednostavne istine, istine razumljive što većem broju ljudi i sposobne izazvati kolektivno prolijevanje suza.

Jednom je neka politička organizacija priredila Sabini izložbu. Sabina je pogledala katalog — na njemu je bila njena fotografija preko koje je bila nacrtana bodljikava žica. Bila je tu i njena biografija, slična životopisu nekog mučenika ili sveca: patila je, borila se protiv nepravde, morala je napustiti svoju izmučenu zemlju i bori se dalje. „Bori se svojim slikama za sreću" glasila je posljednja rečenica u tom tekstu.

Protestirala je, ali nisu je razumjeli.

Ta zar nije istina da se u komunističkim zemljama proganja moderna umjetnost?

— Moj neprijatelj nije komunizam nego kič! — rekla je bijesno.

Od tada je počela polako mistificirati svoju biografiju tako da joj je, kad se našla u Americi, čak uspjelo zatajiti da je Čehinja. Bilo je to tek očajničko nastojanje da pobjegne od kiča u koji su ljudi htjeli pretvoriti njezin život.

12.

Stajala je pred štafelajem na kojem je bilo započeto platno. Iza njenih leđa sjedio je u naslonjaču starac i pratio svaki potez njezina kista.

Onda je pogledao na sat. — Mislim da bismo trebali poći — rekao je.

Odložila je paletu i otišla u kupaonicu oprati ruke. Starac se uspravio u naslonjaču i nagnuo da dohvati štap naslonjen na stol. Vrata atelijera vodila su ravno na travnjak. Smrkavalo se. Dvadesetak metara dalje nalazila se bijela kuća sagrađena od drveta, s osvijetljenim prozorima u prizemlju. Pogled na ta dva prozora što svijetle u dan koji se gasi neobično je ganuo Sabinu.

Cijeloga je života tvrdila da je njezin najveći neprijatelj kič. A zar ga i sama ne nosi u sebi? Njezin je kič slika doma, mirnog, slatkog, harmoničnog, u kome vladaju dobra majka i mudri otac. Ta se slika probudila u njoj poslije smrti roditelja. I što je njezin život bio manje sličan tom slatkom snu, to je bila podložnija njegovoj čaroliji i nekoliko su joj puta potekle suze kad je na televiziji gledala sentimentalnu priču u kojoj nezahvalna kći grli zanemarena oca, a u dan što se gasi svijetle prozori doma sretne obitelji.

Sa starcem se upoznala u New \brku. Bio je bogat i volio je slike. Živio je sam sa svojom isto tako starom ženom u vili daleko od grada. Pored vile nalazila se nekadašnja staja. Napravio je od nje atelijer za Sabinu, pozvao je da dođe i cijeloga dana promatrao pokrete njezina kista.

Upravo sad svo troje zajedno večeraju. Stara gospođa govori Sabini „Kćeri moja!", ali po svemu sudeći situacija je obrnuta — Sabina je tu kao majka s dvoje djece, koja se u svemu oslanjaju na nju, dive joj se i spremna su slušati je ako im odluči nešto narediti.

Je li to na pragu starosti našla roditelje kojima se nekad kao djevojka istrgla iz ruku? Ili je konačno našla djecu koju sama nikada nije imala?

Dobro je znala da je to iluzija. Njen boravak kod staraca samo je kratka stanka. Stari gospodin je ozbiljno bolestan, a njegova žena, kad ostane bez njega, otići će sinu u Kanadu. Sabinin put izdaje nastavit će se i u nepodnošljivoj lakoći postojanja povremeno će se iz dubine njezina bića javiti smiješno sentimentalna pjesma o dva osvijetljena prozora iza kojih živi sretna obitelj.

Ta je pjesma gane, ali Sabina svoje osjećaje ne uzima previše ozbiljno. Dobro zna da je ta pjesma lijepa laž. U trenutku kada se kič identificira kao laž, on prelazi u ne-kič, gubi svoju autoritativnu moć i postaje ganutljivo kao svaka druga ljudska slabost. Jer nitko od nas nije nadčovjek da u potpunosti izmakne kiču. Ma koliko ga prezirali, kič pripada ljudskom usudu.

13.

Izvor je kiča kategorička suglasnost s postojanjem.

Ali što je osnova postojanja? Bog? Čovjek? Borba? Ljubav? Muškarac? Žena?

Na to razni ljudi gledaju različito i zato postoje i razne vrste kiča — katolički, protestantski, židovski, komunistički, fašistički, demokratski, feministički, europski, američki, nacionalni, internacionalni.

Od vremena Francuske revolucije jedna polovina Europe naziva sebe ljevicom, dok je druga polovina dobila naziv desnica. Gotovo je nemoguće definirati jedne ili druge prema nekim teorijskim principima koje zagovaraju. U tome nema ničega čudnog — politički pokreti ne počivaju na racionalnim stajalištima, nego na predodžbama, slikama, riječima, arhetipovima, koji zajedno čine ovaj ili onaj politički l^ič.

Predstava Velikog marša, kojom se zanosi Francuz, politički je kič koji povezuje ljude ljevice svih godina i usmjerenja. Veliki marš, to je onaj divni put naprijed, put prema bratstvu, jednakosti, pravdi, sreći i još dalje preko svih zapreka, jer zapreka mora biti ako marš treba da bude Veliki marš.

Diktatura proletarijata ili demokracija? Odbacivanje potrošačkog društva ili povećavanje proizvodnje?

Giljotina ili ukidanje smrtne kazne? To uopće nije važno. Ono što čovjeka ljevice čini čovjekom ljevice nije ova ili ona teorija, već njegova sposobnost da svaku teoriju učini sastavnim dijelom kiča zvanog Veliki marš naprijed.

14.

Franz, naravno, nije čovjek kiča. Predstava Velikog marša igra u njegovu životu približno istu ulogu kao sentimentalna pjesma o dva osvijetljena prozora u Sa-bininu životu. Za koju političku stranku Franz

glasuje? Bojim se da uopće ne glasuje i da na dan izbora radije odlazi na izlet u planine. To, naravno, ne znači da ga Veliki marš više ne zanima. Bilo je divno sanjati o tome kako smo svi sudionici povorke koja maršira, koja maršira stoljećima, i Franz nikad nije zaboravio taj divni san.

Jednoga dana telefonirali su mu prijatelji iz Pariza. Organiziraju pohod u Kambodžu i pozivaju ga da im se pridruži.

Kambodža je u to vrijeme bila prošla kroz građanski rat, američko bombardiranje i teror domaćih komunista, što je sve umanjilo taj mali narod za jednu petinu stanovništva, da bi se konačno našla okupirana od susjednog Vijetnama, koji je tada već bio samo oruđe u rukama Sovjetskog Saveza. U Kambodži je vladala glad i ljudi su umirali, jer nije bilo ni osnovne medicinske zaštite. Međunarodne organizacije liječnika mnogo su puta zahtijevale od Vijetnamaca da im odobre ulazaik u zemlju, ali ovi su to odbijali. I tako su poznati

europski intelektualci odlučili pješice doći do kambo-džanske granice i tim velikim spektaklom pred očima svijeta izboriti se za odobrenje da liječnici uđu u okupiranu zemlju.

Prijatelj koji je telefonirao Franzu bio je jedan od onih s kojima je nekad marširao u povorkama pariškim ulicama. U početku je bio oduševljen njegovim pozivom, a onda je pogledao studenticu s velikim naočalama. Sjedila je u fotelji nasuprot njemu, a njene oči iza okruglih stakala izgledale su još veće. Franz je imao osjećaj da ga te oči mole neka nikamo ne putuje. Zato se ispričao prijatelju, rekavši da je spriječen drugim obvezama.

Požalio je čim je spustio slušalicu. Udovoljio je, doduše, svojoj ovozemaljskoj ljubavnici, ali je okrenuo leđa svojoj nebeskoj ljubavi. Zar Kambodža nije varijanta Sabinine domovine? Zemlja koju je okupirala vojska susjedne komunističke zemlje? Zemlja na koju se spustila ruska šaka? Franzu se odjednom učinilo da mu je napola zaboravljeni prijatelj telefonirao zato što mu je ona za to dala mig.

Nebeska bića sve znaju i sve vide. Ako se uključi u taj pohod, Sabina će ga gledati i radovat će se. Shvatit će da joj je ostao vjeran.

— Bi li se ljutila ako bih ipak pošao? — upitao je djevojku s naočalama, koja je žalila za svakim danom provedenim bez njega, ali nije mu bila u stanju bilo što uskratiti.

Nekoliko dana kasnije našao se u velikom avionu na pariškom aerodromu. Bilo je tu dvadesetak liječnika i s njima pedesetak drugih intelektualaca (profesora, pisaca, poslanika, pjevača, glumaca i gradonačelnika). Pratilo ih je oko četiri stotine novinara i fotografa.

15.

Avion je sletio u Bangkoku. Četiri stotine sedamdeset liječnika, intelektualaca i novinara odvezli su se u dvoranu velikog internacionalnog hotela gdje su ih čekali drugi liječnici, pjevači, glumci i filozofi, te još nekoliko stotina novinara s blokovima, magnetofonima, fotografskim aparatima i filmskim kamerama. Na

dnu dvorane nalazio se podij, na podiju dugačak stol a za stolom dvadesetak Amerikanaca, koji su već bili počeli voditi sastanak.

Francuski intelektualci, s kojima je Franz došao, osjećali su se odgurnutima i poniženima. Pohod u Kambodžu bio je njihova zamisao, a sad odjednom Amerikanci, kao da se to samo po sebi razumije, preuzimaju vodstvo, govore engleski i nije im ni na kraj pameti da ih neki Francuz ili Danac možda ne razumije. Danci su, naravno, već odavno zaboravili da su nekad bili narod pa su od svih Europljana samo Francuzi smogli snage protestirati. Bili su tako principijelni da su odbili protestirati na engleskom jeziku pa su se obratili Amerikancima na podiju svojim materinjim jezikom. Amerikanci su na njihove riječi reagirali ljubaznim osmijesima, jer nisu razumjeli ni riječi. Francuzima naposljetku nije preostalo drugo nego da svoju primjedbu formu-

liraju na engleskom. — Zašto se na ovom skupu govori samo engleski kad su tu i Francuzi? — upitali su.

Amerikanci su se strašno začudili tako čudnoj primjedbi, ali se nisu prestali osmjehivati i spremno su se suglasili da se sve izjave prevode. Dugo su tražili prevoditelja, a onda je sjednica konačno nastavljena. Svaka rečenica prevedena je s engleskog na francuski pa je zbog toga sjednica trajala dvostruko duže, zapravo više nego dvostruko zato što su svi Francuzi znali engleski pa su prekidali prevoditelja, ispravljali ga i prepirali se s njim oko svake riječi.

Vrhunac sjednice bio je trenutak kad je za govornicu stala čuvena američka glumica. Zbog nje su u dvoranu nagrnuli novi fotografi i snimatelji pa je svako slovo koje je glumica izgovorila bilo popraćeno škljo-canjem jednog aparata. Glumica je govorila o napaćenoj djeci, o barbarskom komunističkom režimu, o pravu čovjeka na sigurnost, o ugrožavanju tradicionalnih vrijednosti civiliziranoga društva, o nepovredivoj slobodi pojedinca i predsjedniku Čarteru koji je žalostan zbog onoga što se događa u Kambodži. Posljednje riječi izgovorila je plačući.

U tom trenutku ustao je mladi francuski liječnik s riđim brkovima i počeo vikati: — Došli smo liječiti ljude koji umiru! Nismo došli radi slave predsjednika Čartera! Ovo nije nikakav američki propagandni cirkus! Nismo došli protestirati protiv komunizma, nego pomoći bolesnima!

Brkatom liječniku pridružili su se još neki Francuzi. Prevoditelj se uplašio i nije se usuđivao prevoditi ono što su govorili. Dvadeset Amerikanaca na podiju ponovno su ih gledali s mnogo simpatija, osmjehujući se, a mnogi među njima su suglasno klimali glavama. Jedan je čak podigao stisnutu šaku, jer je čuo da Eur-

nliani tnkn rarlp u frcnurimi L-rJpL-t-iimo oufr\r',la i

16.

Kako je to uopće moguće da lijevi intelektualci (jer je među njih spadao liječnik s riđim brkovima) pristanu marširati protiv interesa jedne komunističke zemlje iako je komunizam uvijek smatran sastavnim dijelom ljevice?

U trenutku dok su postupci zemlje zvane Sovjetski Savez poprimili skandalozni karakter, čovjek ljevice imao je dvije mogućnosti: pljunuti na svoj dosadašnji život i prestati marširati, ili (s manje ili više oklijevanja) uvrstiti i Sovjetski Savez među prepreke na putu Velikog marša i marširati dalje.

Već sam rekao da je kič Velikog marša ono što čini ljevicu ljevicom. Identitet kiča nije dan političkom strategijom, nego slikama, metaforama, rječnikom. Prema tome, moguće je prijeći preko običaja i marširati protiv interesa komunističke zemlje. Nije, međutim, moguće zamijeniti riječi drugim riječima. Moguće je prijetiti šakom vijetnamskoj vojsci, ali nije moguće uz to vikati „Dolje komunizam!". „Dolje komunizam!" je, naime, parola neprijatelja Velikog marša i onaj tko ne želi izgubiti obraz mora ostati vjeran čistoći vlastita kiča.

Govorim ovo samo zato da objasnim nesporazum između francuskog liječnika i američke glumice,

zavisti ili mizoginije. U stvarnosti, Francuz je pokazao istančan estetski osjećaj — riječi „predsjednik Čarter", „naše tradicionalne vrijednosti" i „barbarski komunistički režim" spadale su u rječnik američkog kiča nisu imale što tražiti u kiču Velikog marša.

17.

Sljedećeg dana ujutro svi su sjeli u autobuse i odvezli se preko cijelog Tajlanda do kambodžanske granice. Uvečer su stigli u neko malo selo, u kojem je za njih iznajmljeno nekoliko kućica postavljenih na stupovima. Rijeka sklona izlijevanju iz korita prisiljavala je ljude da žive gore, dok su dolje, ispod stupova, bile smještene svinje. Francuz je spavao u jednoj prostoriji s još četvoricom profesora. U snove mu se miješalo roktanje svinja ispod poda i hrkanje slavnog matematičara na susjednu ležaju.

Ujutro su svi ponovno sjeli u autobuse. Dva kilometra prije granice bio je prekinut svaki promet. Dalje je vodio samo uski put do graničnog prijelaza koji je čuvala vojska. Autobusi nisu mogli dalje. Kad su izašli, Francuzi su ustanovili da su ih Amerikanci opet pre-tekli i da već čekaju postrojeni na čelu kolone. Nastupio je najteži trenutak. Ponovno je pozvan prevoditelj i prepirka se razbuktala. Konačno je postignut sporazum: na čelu kolone ići će jedan Amerikanac, jedan Francuz i jedna Kambodžanka, prevoditelj. Iza njih će ići liječnici, a zatim ostali. Američka glumica našla se na samom začelju.

Put je bio uzak, a s jedne i druge strane prostirala su se minska polja. Svakoga trenutka nailazili su na prepreke — betonske blokove s bodljikavom žicom i uskim prolazom između njih. Morali su ići u koloni po jedan.

Oko pet metara ispred Francuza koračao je slavni njemački pjesnik i pop pjevač, koji je bio napisao već devet stotina trideset pjesma o miru i protiv rata. Nosio je na dugačku štapu bijelu zastavu, koja je pristajala uz njegovu crnu bradu i činila ga različitim od ostalih.

Oko te dugačke povorke trčkarali su fotografi i kamermani. Skljocali su i zujali svojim aparatima, trčali naprijed, zastajali, povlačili se, snimali čučeći i ponovno ustajali i jurili naprijed. Povremeno bi prozvali po imenu nekoga slavnog muškarca ili ženu tako da se okrenu prema njima u trenutku kad pritisnu okidač.

18.

Nešto je visjelo u zraku. Ljudi su počeli usporavati korak i osvrtati se.

Američka glumica, kojoj su odredili mjesto na začelju, odbila je dalje trpjeti to poniženje i odlučila je krenuti u napad. Potrčala je naprijed. Bilo je to kao u trci na pet kilometara, kada trkač, koji je do tada štedio snage i držao se začelja grupe, odjednom izbije na čelo, prestižući sve natjecatelje.

Muškarci su se u neprilici osmjehivali i sklanjali se s puta da omoguće slavnoj natjecateljici pobjedu, ali žene su počele vikati: — Stanite u red! Ovo nije parada za filmske zvijezde!

Glumica se, međutim, nije dala uplašiti i trčala je dalje naprijed zajedno s petoricom fotografa i dvojicom filmskih snimatelja.

A onda je jedna Francuskinja, profesorica lingvistike, uhvatila glumicu za ruku i rekla joj (na strašnom engleskom jeziku): — Ovo je pohod liječnika koji žele liječiti smrtno bolesne Kambodžance, a ne spektakl za filmske zvijezde!

Profesorica lingvistike tako je čvrsto stegnula glumičinu ruku da se ova nije bila u stanju otrgnuti.

r rekla je (na.,QdJLifi»orn eng-

leskom jeziku). — Sudjelovala sam već u stotinu ovakvih pohoda! Svuda je potrebno da se vide zvijezde! To je naš posao! To je naša moralna obveza!

— Govno — rekla je profesorica lingvistike (na odličnom francuskom jeziku).

Glumica ju je razumjela i zaplakala.

— Ostani tako! — viknuo je kamerman i kleknuo ispred nje. Glumica se zagledala u objektiv njegove kamere, a suze su joj se kotrljale niz lice.

19.

Profesorica lingvistike naposljetku je pustila ruku američke glumice. U tom trenutku pozvao ju je njemački pjevač s crnom bradom i bijelom zastavom.

Američka glumica nije nikad čula za njega, ali u trenucima poniženja bila je osjetljivija nego inače na svaki znak simpatije i potrčala je prema njemu. Pjevač je prebacio koplje zastave u lijevu ruku a desnu prebacio glumici preko ramena.

Oko glumice i pjevača i dalje su skakutali fotografi i kamermani. Slavni američki fotograf htio je na istoj slici uhvatiti njihova lica i bijelu zastavu, što nije bilo nimalo lako, jer je koplje bilo dugačko. Zato je krenuo natraške u rižino polje. Tako se dogodilo da je nagazio na minu. Odjeknula je eksplozija i komadi njegovog tijela poletjeli su naokolo, škropeći eurpske intelektualce kapljicama krvi.

Pjevač i glumica se, užasnuti, nisu mogli pomaknuti s mjesta. Zatim su oboje pogledali u zastavu. Bila je umrljana kriju. I taj ih je pogled užasnuo, ali nakon što su još nekoliko puta bojažljivo pogledali uvis, počeli su se osmjehivati. Bili su ispunjeni posebnim, do tada nepoznatim, ponosom što je zastava koju nose posvećena krvliu. Krprmli <;n Halip

20.

Granicu je činila mala rijeka, koju nije bilo moguće vidjeti, jer se uz nju protezao dug zid visine oko metar i pol, na koji su bile naslagane vreće s pijeskom kao zaštita za tajlandske vojnike. Samo na jednom mjestu nije bilo zida, na mjestu gdje je preko rijeke vodio most. Na most nitko nije smio stupiti. Na suprotnoj strani rijeke nalazila se vijetnamska okupacijska vojska, ali se nije mogla vidjeti. Njeni položaji bili su savršeno maskirani. Bilo je, ipak, posve sigurno da će, čim netko stupi na most, nevidljivi Vjetnamci otvoriti vatru.

Sudionici marša stajali su iza zida, podižući se na prste da vide vjetnamsku stranu. Franz je uvukao glavu u prostor između dvije vreće s pijeskom, pokušavajući vidjeti nešto. Nije vidio ništa, jer ga je odgurnuo jedan od fotografa, koji je smatrao da ima veće pravo na to mjesto.

Franz je pogledao iza sebe. U krošnji velikog, usamljenog stabla sjedilo je, kao jato crnih vrana, sedam fotografa i gledalo prema drugoj obali.

U tom trenutku prevoditeljica, koja je išla na čelu povorke, prinijela je ustima veliku trubu i počela govoriti kmerskim jezikom onima na drugoj strani rijeke. ...Qv.dk su liječnici, reklaie. i.traže dopuštenje za ulazak

na teritorij Kambodže kako bi pružili pomoć kome je potrebna; njihova akcija ne znači političko miješanje u stvari zemlje, potiče ih samo briga za ljudske živote.

S druge strane je odgovorila gotovo nevjerojatna tišina. Tišina tako potpuna da je na sve pala tjeskoba. U toj tišini škljocanje fotoaparata zvučalo je kao bru-janje nekih egzotičnih kukaca.

Franza je iznanada uhvatio osjećaj da je Veliki marš stigao do kraja. Oko Europe se stežu granice tišine i prostor na kojem se Veliki marš odvija samo je mali podij usred planeta. Mase, koje su se nekad gurale oko podija, već odavno su se okrenule na drugu stranu i Veliki marš se nastavlja u samoći i bez publike. Da, govori Franz sam sebi, Veliki marš se nastavlja usprkos nezainteresiranosti svijeta, ali postaje nervozan i nesređen. Jučer protiv Amerikanaca u Vijetnamu, danas protiv Vijetnamaca u Kambodži, jučer za Izrael, danas za Palestince, juče za Kubu, danas protiv Kube, stalno protiv Amerike, stalno protiv masakra i uvijek u znak podrške žrtvama novih masakra, Europa maršira, i da ne zaostane za ritmom

događaja i nijedan ne propusti, njen korak postaje sve brži tako da Veliki marš postaje marš poskakujućih, užurbanih ljudi, a pozornica se neprestano smanjuje dok se jednoga dana ne pretvori u točku bez dimenzija.

Prevoditeljica je još jednom izgovorila svoj poziv u veliku trubu. Kao odgovor, ponovno je zavladala neizmjerna, beskrajno ravnodušna tišina.

Franz se osvrtao naokolo. Ta šutnja na suprotnoj strani rijeke udarila je sve sudionike u lice kao šamar. I pjevač s bijelom zastavom i američka glumica stajali su zbunjeni, izgubljeni, nisu znali što da rade.

Franz je iznenada shvatio da su svi smiješni, i on i drugi, ali ta spoznaja nije ga odvojila od njih, nije ga ispunjavala ironijom, naprotiv, upravo u tom trenutku osjetio je beskrajnu ljubav prema njima, ljubav kakvu osjećamo prema ljudima za koje znamo da su osuđeni. Da, Veliki marš se približava kraju, ali zar je to razlog da ga Franz izda? Zar se i njegov vlastiti život ne približava kraju? Treba li se možda rugati egzibicionizmu onih koji su dopratili hrabre liječnike do granice? Sto mogu svi ti ljudi učiniti drugo nego glumiti kazalište? Je li im ostala neka druga mogućnost?

Franz je u pravu. Mislim na urednika koji je organizirao skupljanje potpisa za amnestiju političkih zatvorenika u Pragu. Dobro je znao da ta akcija neće pomoći zatvorenicima. Prava svrha nije bila osloboditi zatvorenike, nego pokazati da još ima ljudi koji se ne

boje. To što je radio bilo je kazalište, ali druge mogućnosti nije imao. Nije mogao birati između djela i teatra. Mogao je birati samo da glumi teatar ili da ne radi ništa. Postoje situacije kad su ljudi prisiljeni glumiti kazalište. Njihova borba sa šutljivom silom (sa šutljivom silom na suprotnoj strani rijeke, s policijom pretvorenom u šutljive mikrofone u zidu), to je borba kazališne družine koja je nasrnula na vojsku.

Franz je vidio svoga prijatelja sa Sorbonne kako podiže pest i prijeti toj tišini na drugoj strani.

22.

Prevoditeljica je izgovorila svoj poziv treći put.

Tišina koja joj je i ovaj put odgovorila iznenada je pretvorila Franzovu tjeskobu u divlji bijes. Stajao je pored mosta koji je razdvajao Tajland i Kambodžu i jedva svladavao želju da istrči na taj most, da viče u nebo strašne psovke i umre u prodornu prasku metaka.

Ta iznenada Franzova želja podsjeća nas na nešto — da, podsjeća nas na Staljinova sina koji je potrčao i bacio se na strujom nabijene žice, jer nije mogao podnijeti pogled na to kako se polovi ljudske egzistencije približavaju i dodiruju tako da više nema razlike između uzvišenog i niskog, između anđela i muhe, između Boga i govna.

Franz se nije mogao pomiriti s tim da je slava Velikog marša isto što i komična taština onih koji koračaju u njemu i da se veličanstvena buka europske povijesti gubi u beskrajnoj tišini, tako da više nema razlike

između povijesti i šutnje. U tom trenutku htio je staviti na vagu svoj vlastiti život kako bi dokazao da je Veliki marš teži nego govno.

Ali čovjek ništa takvo ne može učiniti. Na jednom kraku vage bilo je govno, na drugi je Staljinov sin bacio svoje tijelo, ali vaga se nije pokrenula.

Umjesto da pusti da ga ubiju, Franz je sagnuo glavu i krenuo s ostalima u koloni po jedan natrag do autobusa.

23.

Svima nam je potrebno da nas netko promatra. Prema tome pod kakvom vrstom pogleda želimo živjeti, dijelimo se u četiri kategorije.

Prva kategorija čezne za pogledom golema mnoštva anonimnih očiju, drugim riječima, za pogledom publike. To je slučaj njemačkog pjevača, američke glumice, pa i urednika s velikom bradom. Bio je naviknut na svoje čitatelje i kad su Rusi jednoga dana zabranili njegov tjednik, činilo mu se da se našao u razrijeđenoj atmosferi. Nitko nije mogao zamijeniti pogled nepoznatih očiju. Činilo mu se da će se ugušiti. A onda je jednog dana postao svjestan da ga na svakom koraku prati policija, da policija prisluškuje njegove telefonske razgovore, pa čak i da ga tajno fotografira na ulici. Anonimne oči opet su bile uz njega i ponovno je mogao disati! Teatralano se obraćao mikrofonima u zidovima. U policiji je našao izgubljenu publiku.

Drugu kategoriju čine oni kojima je za život potreban pogled mnogih poznatih očiju. To su neumorni organizatori koktel partija i večera. Sretniji su nego ljudi iz prve kategorije, koji, kad izgube publiku, imaju osjećaj da su se u dvorani njihova života ugasila sva svjetla. Gotovo svatko od njih to jednom doživi. Ljudi druge

kategorije, nasuprot tomu, uvijek pronađu neki pogled koji im je potreban. Među njih spadaju Marie-Claude i njena kći.

Tu je zatim i treća kategorija u koju spadaju oni koji ne mogu bez pogleda voljena bića. Njihova situacija je opasna kao i kod ljudi iz prve kategorije. Oči voljena bića jednom će se sklopiti i u dvorani će zavladati tama. Među te ljude spadaju Tereza i Tomaš.

Konačno, tu je i četvrta kategorija, najdragocjenija, onih koji žive pod imaginarnim pogledom neprisutnih ljudi. To su sanjari. Na primjer Franz. Putovao je do kambodžanske granice samo zbog Sabine. Autobus je poskakivao po tajlandskoj cesti, a on je osjećao kako ona upire u njega dug pogled.

U istu kategoriju spadao je i Tomašev sin. Nazvat ću ga Simon. (Radovat će se što ima biblijsko ime kao otac.) Oči za kojima čezne su Tomaševe oči. Nakon što se upetljao u akciju skupljanja potpisa, izbacili su ga sa sveučilišta. Djevojka s kojom je hodao bila je nećakinja seoskog župnika. Oženio se njome i postao

traktorist u zadruzi, katolik-vjernik i otac. Onda je od nekog saznao da i Tomaš živi na selu i razveselio se: sudbina je uspostavila simetriju njihovih života. To ga je potaklo da mu napiše pismo. Nije tražio odgovor. Htio je samo da Tomaš skrene svoj pogled na njegov život.

24.

Franz i Šimon su sanjari u ovom romanu. Za razliku od Franza, Šimon nije volio svoju majku. Od djetinjstva je tražio oca. Bio je spreman vjerovati da je neka nepravda učinjena ocu objašnjenje za nepravdu koju otac čini njemu. Nikad se nije ljutio na njega, jer nije htio biti saveznik majke koja je neprestano ogovarala njegova oca.

Živio je s njom do svoje osamnaeste godine i poslije mature je otišao na studij u Prag. U to vrijeme Tomaš je već prao prozore. Šimon ga je mnogo puta čekao, nastojeći izrežirati slučajan susret na ulici. Ali otac nikad nije zastao da porazgovara s njim.

Priključio se bivšem uredniku s velikom bradom samo zato što ga je njegova sudbina podsjećala na očevu. Urednik nije znao Tomaševo ime. Članak o Edipu bio je davno zaboravljen i urednik je za njega saznao tek od Šimona kad ga je zamolio da i od Tomaša zatraže da potpiše peticiju. Urednik je pristao samo zato da učini radost dječaku kojeg je volio.

Kad se sjećao tog sastanka, Šimon se stidio svoje treme. Sigurno se nije svidio ocu. Ali zato se otac svidio njemu. Sjećao se svake njegove riječi i sve više mu je davao za pravo. Posebno mu je ostala u sjećanju rečenica

„Kažnjavati onoga tko ne zna što radi je barbarstvo." Kad mu je stric njegove djevojke dao u ruke Bibliju, privukle su ga Isusove riječi: „Oprostite im jer ne znaju što čine." Znao je da njegov otac nije vjernik, ali u sličnosti tih rečenica vidio je nešto kao tajni znak: otac je suglasan s njegovim putem.

Bio je na selu već treću godinu kad je dobio pismo u kome ga je Tomaš pozvao u posjet. Susret je prošao prijateljski, Šimon se osjećao slobodan i uopće nije mucao. Možda nije bio ni svjestan da se nisu baš najbolje razumjeli. Oko četiri mjeseca kasnije dobio je telegram s viješću da su Tomaš i njegova žena poginuli prilikom prevrtanja kamiona u kojem su se vozili.

Tada je saznao za ženu koja je nekad bila očeva ljubavnica, a sad je živjela u Francuskoj. Nabavio je njenu adresu. Kako je očajnički čeznuo za imaginarnim okom koje će pratiti njegov život, povremeno joj je pisao duga pisma.

25.

Sabina će dobivati pisma toga tužnog, nepoznatog čovjeka do kraja života. Mnoga od njih ostat će neproči-tana, jer je zemlja iz koje dolaze sve manje zanima.

Starac je umro a Sabina odselila u Kaliforniju. Još dalje na zapad, još dalje od Češke.

Dobro prodaje svoje slike i voli Ameriku. Ali samo ono što je na površini. Ono što je ispod površine za nju je tuđi svijet. Nema dolje ni djeda ni strica. Strahuje od pomisli da će je zatvoriti u lijes i spustiti u američku ilovaču.

Zato je jednoga dana napisala oporuku u kojoj je postavila zahtjev da njeno mrtvo tijelo bude spaljeno a pepeo razbacan. Tereza i Tomaš su umrli u znaku težine. Ona želi umrijeti u znaku lakoće. Bit će lakša od zraka. Prema Parmenidu, to je pretvaranje negativnog u pozitivno.

26.

Autobus se zaustavio pred hotelom u Bangkoku. Više nitko nije imao volje za sjednice. Ljudi su se u grupama razmiljeli gradom, neki su obilazili hramove a neki otišli u javne kuće. Prijatelj sa Sorbonne pozvao je Fran-za da zajedno provedu večer, ali Franz je želio biti sam.

Spuštao se mrak, pa je izašao na ulicu. Stalno je mislio na Sabinu i osjećao na sebi njen dugi pogled pod kojim je uvijek počinjao sumnjati sam u sebe, jer nije znao što Sabina zapravo misli. Pa i sad ga je taj pogled počeo ispunjavati osjećajem nelagode. Da mu se slučajno ne ruga? Da ne smatra kult koji joj posvećuje pomalo šašavim? Da mu ne želi reći kako je vrijeme da konačno odraste i potpuno se posveti ljubavnici koju mu je poslala?

Zamišljao je lice s velikim okruglim naočalama. Shvatio je da je sa svojom studenticom uistinu sretan. Putovanje u Kambodžu odjednom mu se činilo smiješnim i beznačajnim. Zašto je uopće putovao ovamo? Sad zna. Putovao je ovamo da bi konačno shvatio kako njegov stvarni život, njegov jedini život nisu povorke i Sabina, nego njegova djevojka s naočalama! Doputovao je ovamo da shvati kako je stvarnost više od sna, mnogo više od sna!

Djela Milana Kundere

Iz tame je izronio lik i počeo mu nešto govoriti na nepoznatu jeziku. Promatrao ga je blagonaklono i pomalo začuđeno. Nepoznati muškarac se klanjao, osmjehivao se i cijelo vrijeme nešto strahovito uporno objašnjavao. Sto mu to govori? Činilo se da ga nekamo poziva. Uhvatio ga je za ruku i poveo. Franz je pomislio kako je možda nekome potrebna njegova pomoć. Možda ipak nije doputovao uzalud. Možda je pozvan da ovdje nekome pomogne.

Odjednom su se pored muškarca koji je pričao pojavila još dvojica. Jedan od njih zatražio je na engleskom jeziku novac.

U tom trenutku djevojka s naočalama je nestala iz njegovih misli i ponovno se u njega zagledala Sabina, nestvarna Sabina sa svojom velikom sudbinom, Sabina pred kojom se osjećao sitnim. Njezine su ga oči promatrale gnjevno, nezadovoljno — opet je dopustio da ga prevare! Opet netko zloupotrebljava njegovu glupu dobrotu.

Naglim pokretom istrgnuo se muškarcu koji ga je držao za rukav. Znao je da je Sabina uvijek voljela njegovu snagu. Uhvatio je drugog muškarca za ruku koju je ovaj bio ispružio prema njemu, čvrsto je stegnuo i savršenim judo zahvatom prebacio čovjeka preko glave.

Sad je bio zadovoljan sobom. Sabinine oči su ga neprestano pratile. Više ga nikad neće vidjeti ponižena! Više ga nikad neće vidjeti kako se povlači! Franz više nikad neće biti mekan i sentimentalan!

Ispunila ga je gotovo vesela mržnja prema tim muškarcima koji su se namjeravali smijati njegovoj naivnosti. Stajao je blago povijen, ne spuštajući pogled s njih. Ali onda ga je nešto teško pogodilo u glavu, i sru-

šio se. Kao kroz maglu osjećao je da ga nekamo nose. A onda je počeo padati. Osjetio je žestok udar i izgubio je svijest.

Probudio se tek u genevskoj bolnici. Iznad njegova kreveta naginjala se Marie-Claude. Htio joj je reći da ne želi njezinu nazočnost. Htio je da studentici s velikim naočalama odmah jave šta se dogodilo. Nije mislio ni na koga, samo na nju. Htio je vikati kako ne želi vidjeti nikoga drugog, samo nju, ali je s užasom ustanovio da ne može govoriti. Gledao je Marie-Claude s beskrajnom mržnjom, a onda se pokušao okrenuti prema zidu. Nije se, međutim, mogao pomaknuti. Pokušao je okrenuti barem glavu, ali ni glavu nije mogao pokretati. Zato je zatvorio oči, da je ne vidi.

27.

Mrtav je Franz konačno pripao svojoj zakonitoj ženi, kako joj nikad ranije nije pripadao. Marie-Claude sad odlučuje o svemu, preuzima na sebe organizaciju pogreba, šalje smrtovnice, kupuje vijence, naručuje kod kro-jačice crnu haljinu, koja je zapravo vjenčana haljina. Da, tek je suprugov pogreb pravo vjenčanje za suprugu, kraj životnog puta, nagrada za sve patnje.

Pastor je, uostalom, dobro svjestan toga i govori nad grobom o vjernoj supružničkoj ljubavi koja je morala proći kroz mnoga iskušenja da bi za pokojnika do kraja ostala sigurna luka u koju se mogao u posljednjem trenutku vratiti. I Franzov kolega, kojeg je Marie--Claude zamolila da govori nad lijesom, prije svega je odao priznanje hrabroj pokojnikovoj supruzi.

Negdje straga, naslonjena na prijateljicu, stajala je djevojka s velikim naočalama. Nastojanje da ne zaplače i mnogo progutanih prašaka učinili su da je još prije kraja obreda dobila grčeve. Savila se, uhvatila za trbuh, i prijateljica ju je morala odvesti s groblja.

28.

Čim je dobio od predsjednika zadruge telegram, sjeo je na motocikl i odvezao se u Tomaševo selo. Sam je organizirao pogreb. Na spomenik ispod očeva imena stavio je natpis: Htio je kraljevstvo Božje na zemlji.

Zna da to otac nikad ne bi rekao tim riječima, ali siguran je da natpis dobro izražava ono što je otac želio. Kraljevstvo Božje znači pravdu. Tomaš je čeznuo za svijetom u kojem vlada pravda. Zar Šimon nema prava izraziti očev život svojim vlastitim rječnikom? Ta to je oduvijek pravo onih koji ostaju!

Na spomeniku iznad Franzova groba piše: Povratak^ poslije dugog lutanja. Natpis se može shvatiti na religiozan način: lutanje ovozemaljskim životom, povratak u naručje Božje. Ali oni upućeni znaju da rečenica ima i svjetovni smisao. Marie-Claude, uostalom, o tome svaki dan priča:

Franz, zlatni, dobri Franz nije izdržao krizu svojih pedesetih godina. I u pandže kakve bijedne žene je pao! Nije bila čak ni lijepa. (Jeste li zapazili one goleme naočale, nije se vidjela iza njih!) Ali pedesetogodišnjak (to nam je svima poznato!) prodao bi vlastitu dušu za komad mladog tijela. Ali samo njegova vlastita žena zna koliko je patio zbog toga! Bile su to istinske

Djela Milana Kundere

muke za njega! Jer Franz je u dubini duše bio častan i dobar. Kako drukčije objasniti to besmisleno, očajničko putovanje nekamo u Aziju? Išao je tamo po svoju smrt. Da, Marie-Claude to zna posve sigurno: Franz je svjesno tražio smrt. U posljednjim danima, kad je već umirao i nije imao nikakve potrebe lagati, htio je vidjeti samo nju. Nije mogao govoriti, ali očima joj je zahvaljivao. Pogledom ju je molio za oproštenje. I ona mu je oprostila.

29.

Što je ostalo od umirućih u Kambodži?

Jedna velika fotografija američke glumice kako drži u naručju žuto dijete.

Sto je ostalo od Tomaša?

Natpis Htio je kraljevstvo Božje na zemlji.

Sto je ostalo od Beethovena?

Smrknuti muškarac s bujnom grivom koji mračnim glasom izgovara: Es mussseinl

Sto je ostalo od Franza?

Natpis Povrata^ poslije dugog lutanja.

I tako dalje i tako dalje. Prije nego što budemo zaboravljeni, bit ćemo pretvoreni u kič. Kič je prijelazna stanica između postojanja i zaborava.

SEDMI DIO

KARENJINOV OSMIJEH

7.

Kroz prozor se pružao pogled na padinu obraslu nakrivljenim stablima jabuka. Iznad padine horizont je zatvarala šuma a krivulja brda vukla se u daljinu. Na večer se na blijedo nebo penjao bijeli Mjesec i to je bio trenutak kad je Tereza izlazila na prag. Mjesec na još nezamračenu nebu doima se poput lampe koju su ujutro zaboravili ugasiti pa je cijeloga dana svijetlila u sobi mrtvih.

Iskrivljene jabuke rasle su na padini i ni jedna od njih nije mogla otići s mjesta na kome je izrasla, kao što ni Tereza i Tomaš neće moći više nikad otići iz ovoga sela. Prodali su automobil, televizor, radio, samo da bi mogli kupiti kućicu s vrtom od seljaka koji je želio odseliti u grad.

Živjeti na selu bila je jedina mogućnost bjega koja im je preostala, jer je u selu vladala stalna nestašica ljudi, a stanova je bilo dovoljno. Nitko nije bio zainteresiran za ispitivanje političke prošlosti čovjeka spremnog raditi na polju ili u šumi. Takvima nitko nije za-vidio.

Tereza je bila sretna što su otišli iz grada s pijanim gostima u baru i nepoznatim ženama koje su ostavljale u Tomaševoj kosi miris svoga krila. Policija je pre-

stala brinuti za njih i slučaj s inženjerom stopio se u jedno sa scenom na Petrinu, tako da gotovo više nije znala što je san a što stvarnost. (Uostalom, je li inženjer zaista bio u službi tajne policije? Možda je bio, možda i nije. Muškarci koji za ljubavne sastanke koriste posuđene stanove, i koji ne vole s istom ženom voditi ljubav više puta, i nisu tako dragocjeni.)

Tako je Tereza bila sretna i imala je osjećaj da je blizu cilja — bila je zajedno s Tomašem i bili su sami. Sami? Moram biti precizniji. To što sam nazivao samoćom znači da su prekinuli sve veze s dotadašnjim prijateljima i poznanicima. Presjekli su svoj život kao da je traka od tkanine. Ali zato su se dobro osjećali u društvu stanovnika sela s kojima su radili i koje su katkad posjećivali u njihovim domovima ili pozivali k sebi.

Onoga dana kad je u toplicama s ruskim imenima ulica upoznala predsjednika ovdašnje zadruge, Tereza je u sebi iznenada otkrila sliku sela koju su u njoj ostavile uspomene na pročitano ili njeni preci — svijet zajedništva u kojem su svi velika obitelj povezana zajedničkim interesima i navikama: svake nedjelje misa u crkvi, krčma u kojoj se sastaju muškarci bez žena, dvorana u istoj krčmi gdje subotom svira kapela i čitavo selo pleše.

Selo u komunističkoj zemlji, međutim, više nije slično toj prastaroj slici. Crkva se nalazila u susjednoj općini i nitko u nju nije išao, krčma je pretvorena u uredsku zgradu, muškarci se nisu imali gdje sastajati i piti pivo, mladi nisu imali gdje plesati. Crkvene blagdane bilo je zabranjeno slaviti, a državni praznici nisu nikoga zanimali. Kino se nalazilo u gradiću udaljenu dvadeset kilometara. I tako su se poslije radnoga dana, u toku kojeg su se ljudi veselo dovikivali i čavrljali u

minutama nređaha   svi zatvarali u refiri 7ida svniih kn--

ća, ispunjenih modernim pokućstvom iz kojeg je izbijao neukus kao propuh, i sjedali pred osvijetljene ekrane televizora. Nisu pozivali jedni druge u posjet, tek tu i tamo poneko bi skoknuo do susjeda na par riječi prije večere. Svi su sanjali o tome da odsele u grad. Selo im nije pružalo ništa što bi barem malo podsjećalo na zanimljiv život.

I možda je upravo zato što tu nitko nije htio pustiti korijenje država postupno gubila vlast nad selom. Poljoprivredniku koji nije više vlasnik zemlje, koji je samo radnik na polju, nije stalo ni do krajolika ni do posla, nema što izgubiti, nema zbog čega strahovati. Zbog te ravnodušnosti selo je sačuvalo znatnu mjeru autonomije i slobode. Predsjednika zadruge nitko nije imenovao (kao direktore u gradovima), nego su ga birali sami zadrugari iz svojih redova.

Kako su svi željeli otići sa sela, Tereza i Tomaš imali su među njima sasvim poseban položaj — došli su dobrovoljno. A kako su ostali koristili svaku priliku da odu barem na jedan dan u neki od obližnjih gradova, Terezi i Tomašu bilo je dovoljno da budu tamo gdje jesu pa su ubrzo bolje upoznali stanovnike sela nego što su se oni poznavali međusobno.

Osobito je predsjednik zadruge postao njihovim istinskim prijateljem. Imao je ženu, četvero djece i prase, koje je dresirao kao psa. Prase se zvalo Mefisto i bilo je glavna atrakcija i ponos sela. Izvršavalo je naređenja, bilo je čisto i ružičasto i hodalo na svojim papcima kao žena širokih bedara na visokim potpeticama.

Kad je Karenjin prvi put ugledao Mefista, bio je strahovito uzbuđen i dugo ga je obilazio i njušio. Ubrzo se, međutim, sprijateljio s njim i davao mu prednost pred seoskim psima, koje je prezirao, jer su bili vezani

za kućicu i lajali, neprestano i bez razloga. Karenjin je pravilno shvatio vrijednost posebnosti i mogao bih reći da je cijenio to svoje prijateljstvo s prasetom.

Predsjednik zadruge bio je sretan što može pomoći svom nekadašnjem liječniku, ali ujedno i nesretan što za njega ne može učiniti više. Tomaš je postao vozač kamiona i prevozio alat i zadrugare na polja.

Zadruga je imala četiri velike staje s kravama i jednu manju s četrdeset junica. O njima se brinula Tereza i dva puta dnevno ih izvodila na pašu. Budući da su obližnje i lako dostupne livade bile namijenjene ko-šnji, Tereza je sa stadom morala odlaziti na okolne brežuljke. Junice su postupno pasle travu na udaljenim pašnjacima i Tereza je tako s njima obišla čitav prostrani predio oko sela. Kao nekad u malom gradu, uvijek je u ruci nosila knjigu, pa ju je otvarala i čitala dok su junice pasle.

Karenjin ju je uvijek pratio. Naučio je lajati na mlade krave koje su bile previše nestašne i htjele se udaljiti od ostalih, i radio je to očigledno s uživanjem. Bio je od njih troje sigurno najsretniji. Njegova funkcija „stražara sata" nije nikad bila toliko poštovana kao tu, gdje nije bilo mjesta improvizacijama. Vrijeme u kojem su Tereza i Tomaš tu živjeli približavalo se pravilnosti njegova vremena.

Jednoga dana poslije ručka (to je bilo vrijeme kad su imali dva slobodna sata) izašli su svo troje prošetati po padnini iznad kuće.

— Ne sviđa mi se kako trči — rekla je Tereza.

Karenjin je vukao stražnju nogu. Tomaš se sagnuo i opipao mu stražnju šapu. Otkrio je na nozi malu izbočinu.

Sljedećeg dana stavio ga je pored sebe na sjedalo

* 'j K i r» i L- n

Nepodnošljiva lakoća postojanja

je živio veterinar. Ponovno ga je posjetio tjedan dana kasnije i vratio se kući s viješću da Karenjin ima rak.

Tri dana nakon toga ga je operirao, zajedno s veterinarom. Kad ga je dovezao kući, Karenjin se još nije bio sasvim probudio iz narkoze. Ležao je pored njihova kreveta na tepihu i cvilio, otvorenih očiju. Na nozi je imao na jednom mjestu obrijano krzno i rez sa šest šavova.

Pokušao je ustati, ali nije mogao.

Tereza se uplašila da više neće moći hodati.

— Ne boj se — rekao je Tomaš. — Još je omamljen od narkoze.

Pokušala ga je podignuti, ali je iskesio zube. Još nikad se nije dogodilo da pokuša ugristi Terezu!

— Ne zna tko si — rekao je Tomaš — Nije te prepoznao.

Položili su ga pored postelje, gdje je ubrzo zaspao. Zaspali su i oni.

Bila su tri sata ujutro kad ih je probudio. Vrtio je repom i gazio po Terezi i Tomašu. Mazio se, divlje i nezasitno.

I to se još nikad nije dogodilo da ih probudi! Uvijek je čekao da se oni probude, i tek tada se usuđivao skočiti na njihov krevet.

Ovaj put, kad se usred noći potpuno osvijestio, nije se mogao svladati. Tko zna iz kakvih daljina se vratio! Tko zna s kakvim se utvarama borio! I kad je vidio da je kod kuće i prepoznao svoje najbliže, morao je podijeliti s njima tu svoju golemu radost, radost zbog povratka i ponovna rođenja.

2.

Odmah na početku Knjige postanka piše da je Bog stvorio čovjeka kako bi mu povjerio vladavinu nad pticama, ribama i životinjama. Naravno, Knjigu postanka je pisao čovjek, a ne konj. Nije nimalo sigurno da je Bog povjerio vladavinu nad drugim stvorenjima upravo čovjeku. Prije se čini da je čovjek izmislio Boga da bi uzurpiranu vladavinu nad kravom i konjem pretvorio u svetu stvar. Da, pravo čovjeka da ubije jelena ili kravu je jedino u čemu se čitavo čovječanstvo slaže čak i dok vodi najkrvavije ratove.

To pravo nam se čini kao nešto samo po sebi razumljivo, jer se na vrhu hijerarhije nalazimo mi. Bilo bi, međutim, dovoljno da se u igru umiješa netko treći, recimo posjetitelj s drugog planeta, kome je Bog rekao ‚yiadat ćeš nad bićima sa svih zvijezda!", pa da sve što je u Postanku bilo samo po sebi razumljivo postane problematično. Čovjek kojeg Marsovac bude upregao u kola ili kojeg neko stvorenje s Mliječne

staze bude peklo na ražnju možda će se sjetiti telećih kotleta koje je bio naviknut vidjeti u svom tanjuru i zamolit će (prekasno!) kravu da mu oprosti.

Tereza ide za stadom junica, tjera ih pred sobom, svakoga trenutka mora neku od njih upozoravati na red,

jer su mlade krave razdragane i sklone pobjeći s puta u polje. Karenjin je prati. Već dvije godine vodi s njom svakoga dana junice na pašu. Uvijek ga je zabavljalo da bude strog prema njima, da laje na njih i grdi ih. (Njegov Bog mu je povjerio da vlada nad kravama i on je bio ponosan na to.) Ovaj put se, na žalost, kreće s naporom, skakuće na tri noge; na četvrtoj ima ranu koja neprestano krvari. Tereza se svaki čas saginje i miluje ga po leđima. Za četrnaest dana poslije operacije postalo je očigledno da proces nije zaustavljen i da će Kare-njinu iz dana u dan biti sve gore.

Usput susreću susjedu koja u gumenim čizmama žuri u staju. Susjeda zastaje. — Sto je s vašim psićem? Nekako šepa! — Tereza kaže: — Ima rak. Gotov je. — Osjeća kako joj se steže grlo i ne može govoriti. Susjeda vidi suze u Terezinim očima i ljuti se.

— Zaboga, nećete valjda plakati zbog psa! — Govoreći to, ona ne misli ništa loše, to je dobra žena i želi svojim riječima utješiti Terezu. Tereza to zna, uostalom već je dosta dugo na selu da shvati kako seljaci, kada bi svakog svog kunića voljeli kao ona Karenjina, ne bi mogli nijednog ubiti i pomrli bi od gladi zajedno sa svojim životinjama. Ipak joj susjedine riječi zvuče neprijateljski.

— Znam — odgovara bez protesta, ali odmah se okreće i odlazi dalje cestom. Osjeća se osamljenom s tom svojom ljubavi prema psu. S tužnim osmijehom govori sama sebi kako je mora skrivati brižljivije nego što bi morala kriti nevjeru. Ljudi se zgražavaju nad ljubavlju prema psu. Kad bi susjeda saznala da Tereza vara Toma-ša, veselo bi je, zavjerenički, potapšala po leđima.

Ide dalje sa svojim junicama, koje se taru jedne o druge bokovima, i govori sebi da su to uistinu drage životinje. Mirne, nimalo zlobne, ponekad djetinjasto

rloir

-»lit- rl,L> kalili ^Atii r^c

-.a:

na koje se pretvaraju da nisu starije od četrnaest. Nema ganutljivijeg prizora od krava kad se igraju. Tereza ih promatra sa simpatijama i govori sebi (ta misao joj se već dvije godine neprestano vraća) kako ljudi parazitski žive na kravama kao trakavica u čovjeku; pripili su se uz njihova vimena kao pijavice. Čovjek je parazit krave, tako bi u svom prirodopisu definirao čovjeka neki ne-čovjek. Tu definiciju, možemo, naravno, shvatiti kao šalu i pristojno joj se nasmijati. Ali Tereza se, koja posve ozbiljno razmišlja o njoj, nalazi na klizavu terenu; njene misli su opasne i udaljavaju je od čovječanstva. Već u Postanku Bog

je dao čovjeku vladavinu nad životinjama, premda to možemo shvatiti i tako da mu je tu vladavinu samo povjerio. Čovjek nije postao vlasnik, nego samo upravitelj planeta, koji će jednom morati podnijeti račun o svojim postupcima. Descartes je učinio odlučan korak dalje — učinio je od čovjeka „gospodara i vlasnika prirode". I to je sigurno u nekoj dubokoj vezi s činjenicom da je upravo on definitivno odbio mogućnost da životinje imaju dušu — čovjek je vlasnik i gospodar, dok je životinja, kaže Descartes, samo automat, oživljeni stroj, „machina animata". Ako životinja civili, to nije plač, to je samo škripanje mehanizma koji ne funkcionira pravilno. Kad kotač škripi, to ne znači da kola pate, nego da nisu podmazana. Isto tako treba shvatiti i cviljenje životinja i ne žalostiti se nad psom kojeg u laboratoriju živog režu na komade.

Junice pasu na livadi, Tereza sjedi na panju a Karenjin sjedi pored nje s glavom položenom na njeno koljeno. I Tereza se sjeća kako je jednom, možda prije deset godina, pročitala u novinama kratku vijest — u nekom ruskom gradu pobili su sve pse. Ta vijest, neupadljiva i naizgled nevažna, učinila je da prvi put osjeti ..strah od te velike susiedne zemlie.

Ta vijest kao da je bila nagovještaj svega što će doći. U prvim godinama poslije ruske invazije još se nije moglo govoriti o teroru. Budući da je praktično cijeli narod bio protiv okupacijskog režima, Rusi su morali pronaći među Česima nove ljude i izgurati ih na vlast. Ali gdje da ih traže kad su vjera u komunizam i ljubav prema Rusiji bile mrtve? Tražili su ih medu onima koji su u sebi nosili želju da se zbog nečega osvete životu. Trebalo je sjediniti njihovu agresivnost, uzgajati je i održavati u stanju pripravnosti. Trebalo je uvježbavati je na provizornim ciljevima. Tim su ciljem postale životinje.

Novine su u to vrijeme počele objavljivati cikluse članaka i organizirati anketiranje čitatelja. Tažilo se, na primjer, da u nekom gradu budu istrijebljeni golubovi. I bili su istrijebljeni. Ali glavna kampanja bila je usmjerena protiv pasa. Ljudi su bili još očajni zbog katastrofe koja ih je pogodila okupacijom, ali novine, radio i televizija govorili su samo o psima koji zagađuju pločnike i parkove, ugrožavajući zdravlje djece, koji su potpuno beskorisni, a ljudi ih ipak hrane. Stvorena je takva psihoza da se Tereza bojala da nahuškana masa ne učini kakvo zlo Karenjinu. Tek se godinu dana poslije nagomilana (i na životinjama istrenirana) zloba usmjerila na svoj pravi cilj — na ljude. Počelo je izbacivanje iz službe, uhićenja, počeli su sudski procesi. Životinje su mogle odahnuti.

Tereza miluje Karenjina po glavi koja nepomično počiva na njezinu koljenu. Govori u sebi otprilike ovo: lijepo se odnositi prema drugom čovjeku, nema ničega osobitog u tome. Tereza se mora odnositi pristojno prema ostalim stanovnicima sela, jer u suprotnom ne bi mogla živjeti na selu. Čak se i prema Tomašu mora

nećemo moći sa sigurnošću ustanoviti u kojoj su mjeri naši odnosi prema drugim ljudima posljedica naših osjećaja, ljubavi, mržnje, dobrote ili zlobe, a u kojoj su mjeri predodređeni odnosom snaga između pojedinaca.

Stvarna dobrota čovjeka može se pokazati u svoj svojoj čistoći i slobodi samo u odnosu prema nekome tko ne posjeduje nikakvu moć. Pravi ispit ljudskog morala, onaj osnovni (iskren tako duboko da izmiče našem pogledu) jest u odnosu čovjeka prema onima koji su mu prepušteni na milost i nemilost — prema životinjama. A baš je tu došlo do fundamentalnog debakla čovjeka, u toj mjeri elementarnog da su iz njega proizašli svi ostali.

Jedna od junica prišla je Terezi, zastala i dugo je promatrala krupnim smeđim očima. Tereza ju je poznavala. Nazivali su je Marketa. Htjela je dati imena svim svojim junicama, ali nije stigla. Bilo ih je previše. Nekada davno, sigurno prije više od četrdeset godina, sve krave u tom selu imale su imena. (A ako je ime znak prisutnosti duše, možemo reći da su ga imale usprkos Descartesu.) A onda su sela pretvorena u velike zadružne tvornice i krave su počele provoditi cijeli život u svoja dva kvadratna metra staje. Od tada više nemaju imena, pretvorene su u „machina animata". Čitav se svijet suglasio s Descartesom.

Stalno mi je pred očima Tereza kako sjedi na panju, miluje Karenjina po glavi i razmišlja o debaklu čovječanstva. A onda se preda mnom pojavljuje druga slika: Nietzsche u Torinu izlazi iz svog hotela. Vidi pred sobom konja i kočijaša koji ga udara bičem. Nietzsche prilazi konju i pred začuđenim kočijašem grli ga oko vrata i plače.

Bilo je to 1889. godine i Nietzsche se već bio udaljio od liudi. Drueim riječima, rada ie hnkrmla nip-

gova duševna bolest. Ali upravao zato mi se čini da njegova gesta ima mnogo dublji smisao. Nietzsche je prišao konju da zatraži od njega oproštenje za Descarte-sa. Njegovo ludilo (prema tome, definitivni razlaz s čovječanstvom) počelo je u trenutku kad je zaplakao nad konjem.

A to je onaj Nietzsche kojeg volim isto kao što volim Terezu, na čijim koljenima počiva glava na smrt bolesna psa. Vidim ih jedno pored drugog — oboje silaze s ceste po kojoj čovječanstvo, „gospodar i vlasnik prirode", marširaju naprijed.

3.

Karenjin je rodio dvije kifle i jednu pčelu i sad začuđen promatra svoje neobično potomstvo. Kifle su bile mirne, ali pčela se motala naokolo, omamljena, a onda je uzlet-jela i nestala.

To je bio san što ga je sanjala Tereza. Čim se probudila, ispričala ga je Tomašu, i oboje su u njemu pronašli nešto kao utjehu — san je Karenjinovu bolest pretvorio u trudnoću, a drama porođaja imala je smiješan i istodobno nježan ishod: dvije kifle i jednu pčelu.

Ponovno ju je obuzela posve nelogična nada. Ustala je i odjenula se. I ovdje na selu njezin je dan počinjao odlaskom u trgovinu po mlijeko, kruh i kifle. Ali ovaj put, kad je pozvala Karenjina da pođe s njom, jedva je podigao glavu. To je bilo prvi put da odbije sudjelovanje u obredu na kojem je sam nekad bezuvjetno inzistirao.

I tako je otišla bez njega. — A gdje je Karenjin? — upitala ju je prodavačica, koja je već bila pripremila kiflu za njega. Kiflu je ovaj put odnijela Tereza u torbi. Već na ju je vratima izvukla i pokazala je Karenjinu. Htjela je da dođe po nju. Ali on je i dalje nepomično ležao.

Tomaš je vidio koliko je Tereza nesretna. Zato je sam uzeo kiflu u usta i stao na sve četiri ispred Karenjina. Zatim je polako krenuo prema njemu.

Karenjin ga je promatrao, činilo se da mu je u očima zasvjetlucala iskra zanimanja, ali nije ustao. Tomaš je licem gotovo dodirnuo njegovu njušku. Ne pokrećući tijelo, pas je zubima dohvatio dio kifle koji je stršao iz Tomaševih usta. U tom trenutku Tomaš je ispustio kiflu, prepuštajući je Karenjinu. Zatim se, i dalje na sve četiri, povukao i počeo režati. Pretvarao se kako ne namjerava prepustiti kiflu bez borbe. Pas je na to odgovorio gospodaru rezanjem. Konačno! To je bilo ono na što su čekali! Karenjin još ima volje igrati se! Karenjin još želi živjeti!

To je rezanje bilo Karenjinov osmijeh i htjeli su da taj osmijeh traje što duže. Zato mu je Tomaš ponovno prišao na sve četiri i dohvatio zubima vrh kifle koji je pas držao u gubici. Glave su im bile jedna uz drugu. Tomaš je osjećao miris psećeg daha a po licu su ga škakljale duge dlake što su Karenjinu rasle oko njuške. Pas je još jednom zarežao i trgnuo glavom. Svakome od njih ostala je u zubima polovica kifle. A onda je Karenjin učinio staru grešku. Ispustio je svoj komad kifle i pokušao se domoći polovice koju je u zubima držao njegov gospodar. Zaboravio je, kao uvijek, da Tomaš nije pas i da ima ruke. Tomaš nije ispustio kiflu iz usta, ali zato je uzeo rukom ispuštenu Karenjinovu polovicu.

— Zaboga, Tomaš, ta nećeš mu uzeti kiflu — viknula je Tereza.

Tomaš je položio obje plovice kifle na pod pored Karenjina, koji je brzo progutao jednu od njih, a drugu dugo i demonstrativno držao u zubima, kao da se hvali kako je pobijedio u sukobu oko kifle.

Promatrali su ga i ponovno govorili kako se Karenjin osmjehuje i kako, dok se osmjehuje, ima razloga živjeti, iako je osuđen na smrt.

Sljedećega dana se, uostalom, učinilo da se njegovo stanje poboljšava. Objedovali su. To je bilo doba kad su oboje imali slobodno vrijeme, pa su izlazili prošetati. Karenjin je to znao i uvijek nemirno trčakrao oko njih. Ali ovaj put, kad je Tereza uzela u ruku ogrlicu i uzicu, samo ih je pogledao, ne pomičući se. Stajali su iznad njega nastojeći se držati (zbog njega i radi njega) veselo, kako bi mu barem malo popravili raspoloženje. Tek nakon nekoliko trenutaka, kao da se sažalio, doskakutao je do njih na tri noge i pustio da mu Tereza stavi ogrlicu.

— Tereza — rekao je Tomaš — znam da si zamrzila fotoaparat, ali danas ga ponesi!

Tereza ga je poslušala. Otvorila je ormar da potraži već zaboravljeni zametnuti fotoaparat, a Tomaš je dodao: — Jednom će nam te fotografije donositi mnogo radosti. Karenjin je bio dio našega života.

— Kako to, bio} — rekla je Tereza kao da ju je zmija ugrizla. Aparat je ležao pred njom na dnu ormara, ali nije se sagnula da ga uzme. — Neću ga ponijeti. Ne želim misliti na to kako Karenjina neće biti. A ti o njemu već govoriš u prošlom vremenu!

— Ne ljuti se — rekao je Tomaš.

— Ne ljutim se — rekla je Tereza blago. — I ja sam već mnogo puta uhvatila sebe kako mislim o njemu u prošlom vremenu. Već mnogo puta sam morala pod-viknuti sama sebi. I upravo zato neću ponijeti aparat.

Šetali su cestom šuteći. Šutjeti je bio jedini način da misle o Karenjinu u prošlom vremenu. Nisu odvajali pogled od njega, neprestano su bili s njim. Čekali su da se osmjehne. Ali on se nije osmjehivao, samo je

Strnllivo išao sfalnn na tri nnrrp........

— On to čini nama za ljubav — rekla je Tereza. — Nije htio ići u šetnju. Pošao je samo zato da nama učini radost.

To što je rekla bilo je tužno, ali su ipak, premda toga nisu bili svjesni, bili sretni. Bili su sretni ne usprkos tuzi nego zahvaljujući tuzi. Držali su se za ruke, a pred sobom su oboje imali istu sliku: psića koji šepa, psića koji predstavlja deset godina njihova života.

Šetali su još malo, a onda je, na njihovo veliko razočaranje, Karenjin zastao i okrenuo se. Morali su se vratiti.

Možda toga istog dana ili sutradan, Tereza je neočekivano ušla u Tomaševu sobu i vidjela kako čita neko pismo. Čuo je kad su se vrata otvorila i gurnuo pismo u stranu, među ostale papire. To joj nije promaklo. Kad je odlazila, zapazila je kako Tomaš neupadljivo gura pismo u džep. Zaboravio je, međutim, kuvertu. Kad je ostala sama, dobro ju je proučila. Adresa je bila napisana nepoznatim, prilično kitnjastim rukopisom, za koji je zaključila da je ženski.

Kad su se poslije sreli, upitala ga je posve ležerno, je li stigla kakava pošta.

— Nije — rekao je Tomaš, i Terezu je obuzelo očajanje, očajanje utoliko gore što se već bila odvikla od njega. Ne, nije pomislila kako Tomaš ima neku tajnu ljubavnicu. To je bilo praktično nemoguće. Zna kako provodi svaki slobodan trenutak. Ali čini se da je ostala neka žena u Pragu na koju misli i do koje mu je stalo iako mu ne može ostavljati miris svoga krila u kosi. I ne pomišlja da bi je Tomaš mogao zbog te žene ostaviti, ali ima osjećaj da je sreća dviju posljednjih godina, koje su proveli na selu, ponovno oskrvnuta lažima.

Vraća joj se stara misao: Njen dom nije Tomaš, nego Karenjin. Tko će navijati sat njihovih dana kad nie^a više ne bude?

Tereza je mislima bila u budućnosti, u budućnosti bez Karenjina, i osjećala se u njoj osamljenom.

Karenjin je ležao u kutu i cvilio. Tereza je otišla u vrt. Gledala je u travu između dvije jabuke i zamišljala kako će tu sahraniti Karenjina. Zarila je potpeticu u zemlju i nacrtala njome u travi pravokutnik. To je bilo mjesto za njegov grob.

— Što to radiš — upitao je Tomaš, koji je, nezapažen, prišao dok je to radila, iznenadivši je kao ona njega prije nekoliko sati dok je čitao pismo.

Nije mu odgovorila. Zapazio je kako joj se opet, poslije dugog vremena, tresu ruke. Uhvatio ju je za ruke. Istrgla se.

— Je li to grob za Karenjina? Nije odgovorila.

Njezina šutnja ga je živciranja. — Predbacuješ mi da o njemu govorim u prošlom vremenu, a što radiš ti? — prasnuo je. — Ti ga već sahranjuješ!

Okrenula mu je leđa i otišla u kuću.

Tomaš je otišao u svoju sobu i zalupio za sobom vrata.

Tereza ih je otvorila i rekla: — Ako već uvijek misliš samo na sebe, bar sad bi mogao malo misliti i na njega. Spavao je i probudio si ga! Sad će opet cviliti.

Znala je da postupa nepravedno (pas nije spavao), znala je da se ponaša kao primitivna žena koja želi raniti i zna kako se to radi.

Tomaš je na prstima ušao u sobu u kojoj je ležao Karenjin, ali ona ga nije htjela ostaviti nasamo s njim. Oboje su se nagnuli nad njega, svatko s jedne strane. U tom zajedničkom pokretu nije bilo pomirenja. Naprotiv. I ona i on bili su sami. Tereza sa svojim psom, Tomaš sa svojim psom.

Bojim se da će tako razdvojeni, jedno i drugo L PStatLuz nieea do Dosliedniepa trenutka. .„. „ ,

4.

Zašto je Terezi tako važna riječ idila?

Mi koji smo odgojeni na mitologiji Starog zavjeta možemo reći da je idila slika koja je ostala u nama kao uspomena na Raj — život u Raju nije bio sličan pravocrtnom kretanju koje nas vodi u nepoznato, nije bio pustolovina. Kretao se u krugu među poznatim stvarima. Njegova jednoličnost nije donosila dosadu, nego sreću.

Dok je čovjek živio na selu, u prirodi, okružen domaćim životinjama, u naručju godišnjih doba i njihova ponavljanja, u svemu tome je stalno postajao stanovit odraz one rajske idile. Zato je Tereza, kad je u toplicama susrela predsjednika zadruge, iznenada ugledala pred sobom sliku sela (sela u kome nikad nije živjela, koje nije poznavala) i bila je očarana. Osjećala se kao da gleda unazad, prema izgubljenu Raju.

Kad se u Raju Adam nagnuo nad izvor još nije znao da vidi sebe. Ne bi shvatio Terezu kad je kao djevojka stajala pred zrcalom nastojeći kroz tijelo vidjeti svoju dušu. Adam je bio kao Karenjin. Tereza se često zabavljala tako da ga je vodila pred zrcalo. Nije poznavao svoju sliku i odnosio se prema njoj s nevjerojatnom ravnodušnošću i nemarom.

Djela Milana Kundere

Usporedba Karenjina i Adama dovodi me na misao da u Raju čovjek još nije bio čovjek. Preciznije rečeno, čovjek još nije bio izbačen u putanju čovjeka. Mi smo već odavno izbačeni i letimo kroz prazninu vremena koje se odvija pravocrtno. Ipak, u nama još postoji tanka vrpca koja nas vezuje za daleki magloviti Raj u kojem se Adam naginje nad izvor i, posve različit od Narcisa, ne sluti da je blijeda, žuta mrlja što se pojavila u vodi zapravo on. Čežnja za Rajem je čežnja čovjeka da ne bude čovjek.

Kad je kao dijete nalazila majčine uloške umrljane menstrualnom krvlju, osjećala je gađenje i mrzila majku zbog toga što nema dovoljno stida i sakrije ih. Ali i Karenjin, koji je bio kuja, imao je menstruacije. Dolazile su jednom u pola godine i trajale četrnaest dana. Da ne prlja stan, Tereza mu je stavljala između nogu veliki komad vate i navlačila mu svoje stare gaćice, koje je dugačkom vrpcom vješto vezivala da mu ne spadnu. I punih četrnaest dana se smijala njegovoj garderobi.

Kako to da je menstruacija u psa budila u njoj veselu nježnost, dok joj se vlastita menstruacija gadila? Čini mi se da je odgovor jednostavan: pas nije nikad bio istjeran iz Raja. Karenjin ne zna ništa o dvojnosti tijela i duše i ne zna za gađenje. Zato se s njim Tereza osjeća tako dobro i smireno. (I zato je tako opasno pretvarati životinju u machina animata a kravu u automat za proizvodnju mlijeka; čovjek tako presijeca nit koja ga je vezala za Raj pa ga, u toku leta kroz prazninu vremena, ništa neće moći zaustaviti ni utješiti.)

Iz tih zbrkano nabacanih ideja iskrsava pred Ter-zom bogohulna misao, koje se nikako ne može osloboditi: ljubav koja je veže za Karenjina ljepša je od one koia nostoii između me i Tomaša. T.ienša. ne i veća.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Tereza ne želi optuživati ni Tomaša ni sebe, ne želi tvrditi da bi se mogli više voljeti. Umjesto toga, ima dojam da je ljudski par stvoren tako da njihova ljubav bude a priori gore vrste nego što može biti (barem u najboljem slučaju) ljubav između čovjeka i psa, taj bizarni odnos u povijesti čovjeka, koji Stvoritelj vjerojatno nije planirao.

Ta ljubav je bez interesa — Tereza ništa ne traži od Karenjina. Ne traži od njega ni ljubav. Nikad sebi nije postavljala pitanja koja toliko muče ljudske parove: voli li me? Je li volio nekoga više od mene? Voli li on mene više nego što ja volim njega? Možda sva ta pitanja što se postavljaju u ljubavi, koja je mjere, ispituju, proučavaju, saslušavaju, u stvari u samom početku uništavaju ljubav.

Možda nismo u stanju voljeti se upravo zato što želimo biti voljeni, to jest zato što od onoga drugog tražimo nešto (ljubav), umjesto da mu prilazimo bez zahtjeva i želimo samo njegovu prisutnost.

I još nešto — Tereza je prihvatila Karenjina onakvog kakav je bio, nije ga htjela mijenjati prema svom liku, unaprijed se suglasila s njegovim psećim svijetom, nije mu ga pokušavala uzeti, nije bila ljubomorna na njegove tajne interese. Trudila se oko njega ne zato da ga promijeni (kao što muž želi promijeniti svoju ženu, a žena muža), nego samo zato da ga nauči elementarni jezik koji će im omogućiti sporazumijevanje i zajednički život.

Naposljetku, ljubav prema psu je dobrovoljna, nitko joj je nije nametnuo. (Tereza ponovno misli na majku i svega joj je žao: Da je majka bila jedna od nepoznatih žena iz sela, možda bi joj njena vesela grubost bila simpatična! Ah, da je majka bila neka strana žena!

Djela Milana Kundere

crte njezina lica i konfiscirala njezino ja. Ali najgore je bilo to što ju je stara zapovijed „Ljubi oca i majku..." prisiljavla da bude suglasna s tom okupacijom, da tu agresiju naziva ljubavlju! Majka nije bila kriva što se Tereza razišla s njom. I nije se razišla s njom zbog toga što je majka bila takva kakva je bila, nego zato što je bila majka.)

Glavno je, međutim, da ni jedan čovjek ne može donijeti drugom idilu na poklon. To može samo životinja, zato što nije bila istjerana iz Raja. Ljubav između čovjeka i psa je idilična. U njoj nema konflikta, nema mučnih scena, nema razvoja. Karenjin je okružio Terezu i Tomaša svojim životom zasnovanim na ponavljanju i očekivao je od njih isto.

Da je Karenjin bio čovjek a ne pas, sigurno bi već odavno rekao Terezi: „Molim te, više me ne zabavlja svaki dan nositi kiflu u zubima. Zar ne možeš za mene izmisliti nešto novo?" U toj je rečenici obuhvaćena čitava sudbina čovjeka. Ljudsko vrijeme se ne okreće u krugu, nego juri po ravnoj crti naprijed. To je razlog zašto čovjek ne može biti sretan, jer je sreća čežnja za ponavljanjem.

Da, sreća je čežnja za ponavljanjem, govori sebi Tereza.

Kad predsjednik zadruge izađe poslije rada u šetnju sa svojim Mefistom i sretne Terezu, nikad ne propusti reći: „Gospođo Tereza! Zašto ga nisam upoznao ranije? Zajedno bismo se udvarali djevojkama! Dvojici takvih prasaca nijedna žena ne bi odoljela!" Njegov prasac bio je uvježban da poslije tih riječi zarokće. Tereza se smijala iako je unaprijed znala što će predsjednik reći. Ponavljanjem vic ne gubi ništa od svoga šarma. Naprotiv. U kontekstu idile i humor je

nn fl7Qn cl

1/nn

5.

Pas nema mnogo prednosti pred čovjekom, ali jedna od njih je vrijedna spomena: u njegovu slučaju eutanazija nije zakonom zabranjena; životinja ima pravo na smrt iz milosrđa. Karenjin je hodao na tri noge i sve više vremena provodio ležeći u kutu. Cvilio je. Supružnici su se slagali u tome da ga ne smiju pustiti da nepotrebno pati. Samo, suglasnost s tim načelom nije ih oslobađala od, strepnjom ispunjene,

neizvjesnosti — kako prepoznati trenutak kad patnje postaju nepotrebno velike? Kako odrediti trenutak kad više nije vrijedno živjeti?

Da barem Tomaš nije bio liječnik! Tad bi se mogli sakriti iza nekog trećeg. Mogli bi otići do veterinara i zamoliti ga da psu da injekciju.

Zaista je strašno preuzeti ulogu smrti! Tomaš je dugo tvrdio kako mu sam nikakvu injekciju neće dati, da će pozvati veterinara. Ali onda je shvatio da može Karenjinu dati privilegiju kakvoj se ni jedan čovjek ne može nadati: smrt će mu doći u liku onih koje voli.

Karenjin je cvilio cijele noći. Kad ga je Tomaš ujutro opipao, rekao je Terezi: — Nećemo više čekati.

Bilo je jutro i ubrzo su trebali poći na posao. Tereza je ptijšla ^ soj^u kod Karenjina. Ležao je a

nije reagirao ni kad ga je maločas Tomaš pregledao, ali kad je čuo kako se otvaraju vrata, podigao je glavu i pogledao u Terezu.

Nije mogla podnijeti taj pogled, gotovo se uplašila. Tako nikad nije gledao u Tomaša, tako je gledao samo u nju, ali ovaj put taj pogled je bio posebno izražajan. Ne, to nije bio ni očajan ni tužan pogled. Bio je to pogled pun strašnog, nepodnošljivog povjerenja. Iz tog pogleda moglo se pročitati pitanje. Cijeloga je života Karenjin čekao na Terezin odgovor i sad joj je davao do znanja (mnogo upornije nego inače) da je još spreman od nje čuti istinu. (Sve što potječe od Tereze za njega je istina; i kad kaže „Sjedi!" ili „Lezi", to su istine s kojima se poistovjećuje i koje daju smisao njegovu životu.)

Taj pogled strašnog povjerenja nije dugo trajao. Trenutak kasnije pas je ponovno spustio glavu na šape. Tereza je znala da je tahp više nitko neće pogledati.

Nikad mu nije davala slatkiše, ali prije nekoliko dana kupila je za njega nekoliko pločica čokolade. Odmotala je staniol, razlomila čokoladu i položila komadiće oko njega. Donijela mu je vode u posudici kako mu ništa ne bi nedostajalo dok bude sam. Pogled koji joj je maločas bio uputio kao da ga je umorio. Iako je bio okružen čokoladom, nije podigao glavu.

Legla je pored njega na pod i zagrlila ga. Onju-šio ju je, veoma polako i umorno, i jednom ili dva puta liznuo. Primila je to lizanje zatvorenih očiju, kao da pokušava zauvijek zapamtiti taj trenutak. Okrenula je glavu da joj lizne i drugi obraz.

Zatim je morala otići svojim junicama. Vratila se tek poslije ručka. Tomaš još nije bio kod kuće. Karenjin je ležao još uvijek okružen čokoladom i nije podigao plavu kad ie čuo da dolazi. Niecrnva bolesna nncra

bila je natečena i otok se bio probio na još jednom mjestu. Između dlaka se pojavila svijetlocrvena kap, koja nije nimalo podsjećala na krv.

Ponovno je legla pored njega na pod. Jednu ruku je prebacila preko njegova tijela a oči su joj bile zatvorene. Onda je čula kako neko udara na vrata. — Gospodine doktore, gospodine doktore! — čula je — Ovdje je prase i njegov predsjednik! — Nije imala snage razgovarati ni s kim. Nije se ni pomakla, nije otvorila oči. Još jednom je čula: — Gospodine doktore, stigli su prasci! — a onda je zavladala tišina.

Tek pola sata poslije došao je Tomaš. Otišao je šutke u kuhinju i pripremio injekciju. Kad je ušao u sobu, Tereza je već bila ustala a i Karenjin je s naporom pokušavao stati na noge. Kad je ugledao Tomaša, jedva primjetno je zavrtio repom.

— Pogledaj — rekla je Tereza — još se osmjehuje!

Rekla je to molećivo, kao da tim riječima traži barem kratku odgodu, ali nije inzistirala na tome.

Polako je prostrla plahtu na kauč. Bila je to bijela plahta s uzorkom malih ljubičastih cvjetića. Sve je već bila smislila i pripremila, kao da je već dugo zamišljala Karenjinovu smrt. (Ah, kako je to strašno, mi u stvari unaprijed sanjamo o smrti onih koje volimo!)

Više nije imao snage skočiti na kauč. Uzeli su ga u naručje i zajedno podigli. Tereza ga je položila na bok a Tomaš mu je pregledao nožicu. Tražio je mjesto gdje se najbolje vidjela vena. Onda je na tom mjestu škaricama podrezao dlaku.

Tereza je klečala pokraj kauča i držala u rukama Karenjinovu glavu, uz samo lice.

Tomaš ju je zamolio da mu čvrsto stegne stražnju

> l-\ 11

r»L'n

bilo teško zabosti iglu u nju. Držala je Karenjinovu šapu, ali nije udaljila lice od njegove glave. Govorila mu je bez prestanka, tihim glasom, a on je mogao misliti samo na nju. Nije se bojao, još dvaput joj je liznuo obraz. Tereza mu je šaptala: — Ne boj se, ne boj se, tamo te više ništa neće boljeti, tamo ćeš sanjati o vjevericama i zečevima, tamo će biti krave, bit će tamo i Me-fisto, ne boj se...

Tomaš je zabio iglu u venu i pritisnuo klip. Kare-njin je malo trgnuo nogu, nekoliko sekundi je ubrzano disao a onda je disanje naglo prestalo. Tereza je klečala na podu pored kauča i pritiskala obraz uz njegovu glavu.

Zatim su oboje morali ponovno otići na posao, a pas je ostao ležati na kauču, na bijeloj plahti s ljubičastim cvjetićima.

Uvečer su se vratili. Tomaš je otišao u vrt. Pronašao je između dvije jabuke pravokutnik što ga je prije nekoliko dana Tereza nacrtala petom. Tu je počeo kopati. Trudio se sačuvati dane dimenzije. Htio je da sve bude onako kako je to Tereza željela.

Ostala je u kući pokraj Karenjina. Bojala se da ga ne sahrane živog. Prislonila je uho uz njegovu njušku i činilo joj se da čuje slabašan dah. Odstupila je i vidjela kako mu se grudi jedva primjetno pokreću.

(Ne, čula je vlastiti dah koji je jedva primjetno pokretao njeno tijelo, tako da joj se učinilo da se pokreću grudi psa.)

Izvukla je iz torbice ogledalce i prislonila ga uz Karenjinovu njušku. Ogledalce je bilo tako prljavo da joj se učinilo da vidi kako se zamaglilo od daha.

— Tomaše, on je živ! — viknula je kad se Tomaš vratio iz vrta s cipelama ulijepljenim blatom.

Nepodnošljiva lakoća postojanja

Nagnuo se nad njega i zavrtio glavom.

Uzeli su svatko s jedne strane plahtu na kojem je ležao, Tereza pokraj nogu, Tomaš pokraj glave. Podigli su ga i iznijeli u vrt.

Tereza je pod rukom osjetila da je plahta mokra. Došao je k nama i napravio baricu, i otišao je od nas s baricom, pomislila je i bila je sretna što osjeća pod rukama tu vlagu, posljednji Karenjinov pozdrav.

Donijeli su ga među jabuke i spustili u raku. Nagnula se iznad rake i namjestila plahta tako da bude potpuno pokriven. Činilo joj se nepodnošljivim da ilovača, kojom će ga ubrzo zatrpati, pada na njegovo golo tijelo.

Zatim je otišla u kuću i vratila se noseći ogrlicu, remen i šaku čokolade koja je od jutra ležala na podu nedirnuta. Sve je to položila uz njega.

Pored grob bila je gomila svježe iskopane ilovače. Tomaš je uzeo lopatu u ruke.

Tereza se sjetila svoga sna: Karenjin je rodio dvije kifle i jednu pčelu. Ta rečenica je odjednom zaz-vučala kao epitaL Zamislila je nadgrobni spomenik između dvije jabuke, s natpisom: „Ovdje leži Karenjin. Rodio je dvije kifle i jednu pčelu."

U vrtu je vladao sumrak, bio je trenutak između dana i večeri, na nebu je stajao blijedi Mjesec, kao lampa zaboravljena u sobi mrtvih.

Oboma su cipele bile slijepljene blatom kad su odnijeli kramp i lopatu u šupu u kojoj su držali alat: grablje, štihače, motike...

6.

Sjedio je u svojoj sobi, gdje je bio naviknut čitati knjigu za stolom. U takvim trenucima Tereza mu je prilazila, naginjala se nad njega i priljubila obraz uz njegov. Kad je toga dana učinila isto, zapazila je da Tomaš ne gleda u knjigu. Pred njim je ležalo pismo i, premda se sastojalo samo od pet redaka otkucanih strojem, Tomaš je dugo i nepomično zurio u njega.

— Sto je to! — upitala je Tereza, ispunjena strep-njom.

Ne okrećući se Tomaš je uzeo pismo i pružio joj ga. U pismu je pisalo da mora još istoga dana doći na aerodrom pokraj susjednoga grada.

Naposljetku se okrenuo prema njoj i Tereza je vidjela u njegovim očima isti užas kakav je i sama osjetila.

— Poći ću s tobom — rekla je.

Zavrtio je glavom. — Poziv se odnosi samo na

mene.

— Ne, poći ću s tobom — ponovila je.

Odvezli su se Tomaševim teretnjakom. Ubrzo su se našli na aerodromu. Bio je prekriven maglom. Ispred njih su se ocrtavale nejasne konture nekoliko aviona. Išli su od jednog do drugog, ali na svima su vrata bila zatvorena i nisu mogli ući. Naposljetku su došli do

jednog s,&typrenjn}_ vmtima do koiiJbL.su..y.Gdik.stub€...

Popeli su se uz stube, na vratima se pojavio stjuard i pozvao ih da uđu. Avion je bio malen, samo za tridesetak putnika, i potpuno prazan. Ušli su u prolaz između sjedišta neprestano dodirujući jedno drugo, ne zanimajući se previše za ono što se događa oko njih. Sjeli su na sjedišta jedno uz drugo i Tereza je položila glavu na Tomaševo rame. Prvobitni se strah bio rasplinuo i postupno pretvarao u tugu.

Užas je šok, trenutak potpune zaslijepljenosti. Užas je lišen svakoga traga ljepote. Vidimo samo prodornu svjetlost nepoznata događaja koji očekujemo. Kod tuge se, nasuprot tome, pretpostavlja da znamo. Tomaš i Tereza su znali što ih čeka. Svjetlost užasa je oslabila i mogli su vidjeti svijet u plavičastom, nježnom osvjetljenju, koje je stvari činilo ljepšima nego što su pri-je bile.

U trenutku dok je čitala pismo Tereza nije osjećala nikakvu ljubav prema Tomašu, znala je samo da ga sad ne smije ni na trenutak napustiti; užas je ugušio sve ostale misli i osjećaje. Sad, dok je sjedila naslonjena na njega (avion je letio kroz oblake), strah je popustio pa je ponovno postala svjesna svoje ljubavi. Znala je da je to ljubav bez mjere i granica.

Avion je konačno sletio. Ustali su i otišli do vrata koja je stjuard otvorio. I dalje su držali jedno drugo oko struka, i tako su zastali na vrhu stuba. Ugledali su trojicu muškaraca s kapuljačama na glavi i puškama u rukama. Nije bilo nikakva smisla oklijevati, nisu imali kamo pobjeći. Polako su išli i kad su stali na tlo, jedan od muškaraca je podigao pušku i nanišanio. Nije se čuo pucanj, ali Tereza je osjetila kako Tomaš, koji se trenutak ranije privijao uz nju držeći je oko struka, pada na zemlju.

Vukla ga je prema sebi, ali ga nije mogla zadržati — pao je na beton piste. Nagnula se nad njega. Htjela se baciti na njega i prekriti ga svojim tijelom, ali u tom je trenutku zapazila da se događa nešto neobično — njegovo tijelo počelo se naglo smanjivati. Bilo je to nešto tako nevjerojatno da je pretrnula i ostala kao paralizirana. Tomaševo tijelo postajalo je sve manje i manje, više uopće nije bilo slično Tomašu, od njega je ostalo nešto sasvim maleno, i ta stvarčica se počela kretati, potrčala i pobjegla preko aerodromske piste.

Muškarac koji je pucao skinuo je masku i ljubazno se osmjehnuo Terezi, a onda se okrenuo i potrčao za onom stvarčicom koja je smušeno trčkarala tamo-amo kao da očajnički traži skrovište. Neko vrijeme su se tako gonili, a onda se muškarac bacio na zemlju i lov je bio završen.

Ustao je i vratio se Terezi. Nosio je onu stvarčicu u ruci. Ta se stvarčica tresla od straha. Bio je to zec. Pružio ga je Terezi. U tom trenutku strah i tuga su se rasplinuli i bila je sretna što drži u naručju tu životinjicu, što je ta životinjica njezina, što je može priviti uz svoje tijelo. Zaplakati od sreće. Plakala je i plakala, nije mogla gledati od suza. Odnijela je zečića kući s osjećajem da je sad vrlo blizu cilja, da je tamo gdje je htjela biti, tamo odakle se ne bježi.

Išla je praškim ulicama i lako pronašla svoju kuću. Živjela je u njoj s ocem i majkom kad je bila mala. Ali majke i oca tamo nije bilo. Dočekalo ju je dvoje staraca koje nikad prije nije vidjela, ali za koje je znala da su njezini pradjed i prabaka. Oboje su imali lica naborana kao kora drveta i Tereza je bila sretna što će stanovati s njima. Ali sad je htjela biti sama, sama sa svojom životinjicom. Našla je sa sigurnošću svoju sobu, u kojoj je stanovala od svoje pete godine kad su roditelji od-

U sobi su bili kauč, stolić i stolac. Na stoliću je stajala upaljena svjetiljka koja je cijelo to vrijeme čekala na nju. Na svjetiljci je sjedio leptir raširenih krila, na kojima su bile naslikane velike oči. Tereza je znala da je na cilju. Legla je na kauč stežući zečića uz obraz.

7.

Sjedio je za stolom za kojim je bio navikao čitati knjige. Pred njim je ležala otvorena omotnica s pismom. — Dobivam s vremena na vrijeme pisma o kojima ti nisam htio pričati — rekao je Terezi. — Piše mi moj sin. Nastojao sam da njegov i moj život nikad ne uspostave vezu. I pogledaj kako mi se sudbina sveti. Još prije nekoliko godina izbacili su ga s fakulteta. Sad je traktorist u nekom selu. Moj i njegov život se, doduše, ne dodiruju, ali teku jedan pored drugog istim smjerom kao dvije paralelne crte.

— A zašto mi nisi htio pričati o tim pismima? — upitala je Tereza, osjetivši kako joj je laknulo.

— Ne znam. Bilo mi je nekako neugodno.

— Piše ti često?

— S vremena na vrijeme.

— A o čemu?

— O sebi.

— Je li zanimljivo to što piše?

— Jest. Majka mu je, kao što znaš, bila vatreni komunist. Već odavno se razišao s njom. Sprijateljio se s ljudima koji su se našli u istoj situaciji kao mi. Nastojali su pokrenuti neku političku akciju. Neki od njih danas leže u zatvoru. Ali i s njima se bio razišao. Sad

govori o njima, distancirajući se, kao o „vječnim revolucionarima".

— A on se pomirio s ovim režimom?

— Ne, nije nikako. Vjeruje u Boga i misli da je u tome ključ svega. Trebamo, navodno, svi u svakodnevnom životu živjeti po normama koje propisuje vjera i uopće ne obraćati pažnju na režim. Ignorirati ga. Ako vjerujemo u Boga, možemo, navodno, u svakoj situaciji svojim vlastitim djelovanjem stvoriti ono što on naziva „kraljevstvo Božje na zemlji". Objašnjava mi da je crkva u našoj zemlji jedino dobrovoljno udruženje ljudi i jedino koje izmiče državnoj kontroli. Zanima me je li u crkvi zato da se može bolje oduprijeti režimu ili zato što zaista vjeruje u Boga.

— Pa pitaj ga!

— Uvijek sam se divio vjernicima — nastavio je Tomaš. Mislio sam da posjeduju neki poseban dar za neosjetilnu percepciju, koji ja nemam. Nešto kao vidovitost. Sad, međutim, vidim na svom sinu da je vjerovati zapravo veoma lako. Kad je bio u teškoj situaciji, prihvatili su ga katolici i vjera je odjednom bila tu. Možda je odlučio vjerovati iz zahvalnosti. Ljudske odluke su strašno jednostavne.

— Nije napisao svoju adresu — rekao je Tomaš, a zatim dodao: — Na poštanskom žigu je, naravno, ime zadnje pošte. Bilo bi dovoljno poslati pismo na tamošnju poljoprivrednu zadrugu.

Tereza se pred Tomašem stidjela svojih sumnji pa je htjela ispraviti krivicu blagonaklonim odnosom prema njegovom sinu. — Pa zašto mu onda ne pišeš? Zašto ga ne pozoveš da dođe?

— Sličan je meni — rekao je Tomaš. — Kad govori, iskrivljuje gornju usnu kao ja. Pomalo je neobično gledati vlastitu usnu kako eovori o Gospodu...........

Tereza se nasmijala. Tomaš se također nasmijao.

— Tomaše, ne budi djetinjast! — rekla je Tereza. — Sve su to već tako stare priče. Ti i tvoja prva žena. Zar je njemu stalo do te priče? Što on ima s njom? Zašto bi se ružno odnosio prema nekome samo zato što si u mladosti imao loš ukus?

— Da budem iskren, imam tremu od tog susreta. To je glavni razlog zašto mi ga se ne da zvati. Ne znam zašto sam bio tako umišljen. Čovjek nekad nešto odluči, ni sam ne zna kako, i ta odluka se onda po inerciji sama održava. I iz godine u godinu sve je teže promijeniti je.

— Pozovi ga — rekla je.

Istoga dana popodne, dok se vraćala iz staje, čula je glasove na cesti. Kad je prišla bliže, ugledala je Toma-šev kamion. Tomaš je stajao sagnut i skidao kotač. Nekolicina momaka je stajala naokolo; čekali su, bespomoćno, da Tomaš završi popravak.

Stajala je i nije mogla odvojiti pogled od tog prizora. Tomaš je izgledao staro. Kosa mu je posijedila a njegovi nespretni pokreti nisu bili pokreti liječnika koji je postao vozač, nego pokreti čovjeka koji više nije mlad.

Sjetila se nedavnog razgovora s predsjednikom. Rekao joj je da je Tomašev kamion u bijednom stanju. Rekao je to u šali, nije nikoga optuživao, ali u njegovim se riječima osjećala zabrinutost. — Tomaš se bolje razumije u ljudsko tijelo nego u motor — rekao je smijući se, a onda joj je priznao da je već nekoliko puta tražio od vlasti da dopuste Tomašu obavljanje liječničke prakse u općinskom domu zdravlja. Ustanovio je, međutim, da to policija nikad neće dopustiti.

Sklonila se iza jednog stabla da je nitko od ljudi

.,rtLrnLramirin3 nf

li nnp nrpctal

a nrnm a trati

i HTri

Nepodnošljiva lakoća postojanja

ša. Srce joj se stezalo — predbacivala je sebi toliko toga. Zbog nje se vratio iz Zuricha u Prag. Zbog nje je otišao iz Praga. Pa ni ovdje mu nije dala mira i još ga je nad umirućim Karenjinom mučila tajnim sumnjama.

Uvijek mu je u sebi predbacivala da je ne voli dovoljno. Svoju vlastitu ljubav smatrala je za nešto što je izvan svake sumnje, a njegovu ljubav za puki obzir prema njoj.

Sad vidi koliko je bila nepravedna — da je zaista osjećala za Tomaša takvu veliku ljubav, ostala bi s njim u inozemstvu! Tomaš je tamo bio zadovoljan, tamo se pred njim otvarao nov život! A ipak je otišla od njega. Istina, uvjeravala je samu sebe kako to čini iz širokogru-dosti, da mu ne bude na teret. Ali da ta širokogrudost nije bila samo izgovor? Zapravo, znala je da će doći za njom! Dozivala ga je i vukla sve niže i niže, kao što vile mame putnike u močvare da se tamo utope. Iskoristila je trenutak kad je imao grčeve u želucu da iz njega izmami obećanje kako će otići na selo. Kako je lukava znala biti! Zvala ga je kao da

nastoji stalno iznova provjeravati koliko je voli, i zvala ga je tako dugo dok se nije našao gdje je sada — sijed i umoran, deformiranih i zgrčenih ruku koje više nikad neće moći uzeti skalpel.

Našli su se tamo odakle više nema odlaska dalje. A kamo bi još mogli otići? U inozemstvo ih nikad neće pustiti. U Prag se više neće moći vratiti, tamo im nitko neće dati posao. A da idu u neko drugo selo, za to nemaju nikakva razloga.

Gospode Bože, je li zaista bilo potrebno stići čak ovamo kako bi se uvjerila da je on voli?

Konačno mu je uspjelo montirati kotač. Sjeo je za volan, momci su se popeli na karoseriju, motor je zabrujao.

Djela Milana Kundere

Otišla je kući i napunila kadu vodom. Ležala je u vreloj vodi i govorila sebi kako je cijeloga života koristila vlastite slabosti protiv Tomaša. Svi smo skloni da u snazi uvijek vidimo krivca, a u slabosti nevine žrtve. Ali Tereza sad zna da je u njezinom slučaju bilo suprotno! I njeni snovi, kao da su znali u čemu je jedina slabost tog mušakrca, ukazivali su mu na Terezine patnje i tjerali ga na povlačenje! Njezina je slabost bila agresivna i prisiljavala ga na stalne kapitulacije dok konačno nije izgubio svoju snagu i pretvorio se u zeca u njezinu naručju. Stalno je mislio na taj san.

Izašla je iz kade i otišla potražiti neku haljinu. Htjela je odjenuti najljepšu haljinu, da mu se svidi, da ga razveseli.

Samo što je zakopčala posljednji gumb, u kuću je bučno upao Tomaš s predsjednikom zadruge i jednim upadljivo blijedim mladim zadrugarom.

— Brzo! — viknuo je Tomaš. — Neku jaku rakiju! Tereza je otrčala i donijela bocu šljivovice. Natočila je čašicu, koju je mladi zadrugar brzo iskapio.

U međuvremenu je saznala šta se dogodilo — mladić je na poslu iščašio ruku u ramenu i urlao od bolova. Nitko nije znao kako da mu pomogne pa su pozvali Tomaša, koji mu je jednim pokretom namjestio zglob.

Mladić je iskapio još jednu čašicu i rekao Tomašu:

— Tvoja supruga je danas neobično lijepa.

— Budalo — rekao je predsjednik — gospođa Tereza je uvijek lijepa.

— Znam da je uvijek lijepa — rekao je mladić

— ali danas se i lijepo odjenula. Nikad vas nisam vidio u toj haljini. Spremate se za izlazak?

— Nikamo se ne spremam. Tu sam haljinu odje-

nule

To

Nepodnošljiva lakoća postojanja

— Doktore, kakav si ti sretnik — rekao je predsjednik, smijući se. — To mojoj staroj ne pada na pamet, da se lijepo odjene za mene.

— Pa zato i izvodiš u šetnju prase, a ne ženu — rekao je mladić i dugo se smijao svojoj šali.

— Što, uostalom radi Mefisto? — upitao je Tomaš. — Nisam ga vidio najmanje... Zamislio se. —- Najmanje jedan sat!

— Čezne za mnom — rekao je predsjednik.

— Kad vas vidim u toj haljini, poželim plesati s vama — rekao je mladić Terezi. — Bi li je pustio sa mnom na ples, doktore?

— Idemo svi na ples — rekla je Tereza.

— Hoćeš li? — upitao je mladić Tomaša.

— Ali kamo? — upitao je Tomaš. Zadrugar je predložio susjedni gradić, gdje u

hotelu postoji bar i podij za ples.

— Poći ćeš s nama — rekao je mladić zapovjedničkim tonom predsjedniku, a kako je u sebi imao već treću čašicu rakije, dodao je: — Ako Mefisto čezne za tobom, povest ćemo i njega? Dovest ćemo im dva prasca! Sve žene će pasti na dupe kad ugledaju dva prasca!

— I nakon toga dugo se smijao.

— Ako vas neće biti stid Mefista, poći ću s vama

— rekao je predsjednik pa su se svi ukrcali u Tomašev kamion. Tomaš je sjeo za volan, Tereza je sjela pored njega, dvojica muškaraca iza njih; ponijeli su i napola ispijenu bocu šljivovice. Tek kad su prošli kroz selo, predsjednik se sjetio da su zaboravili Mefista. Vikao je na Tomaša da se vrati.

— Nema potrebe, jedan prasac je dosta — rekao je mladić, i to je umirilo predsjednika.

Padao je mrak. Vozili su uzbrdo, po serpentinama.

Djela Milana Kundere

Stigli su u grad i parkirali kamion pred hotelom. Tereza i Tomaš nikada prije nisu bili u tom hotelu. Siš-li su niz stube u suteren gdje se nalazio barski pult s nekoliko stolova i podijem za ples. Jedan gospodin, star oko šezdeset godina, svirao je klavir, a otprilike podjednako stara dama violinu. Svirali su šlagere stare četrdeset godina. Na podiju je plesalo pet-šest parova.

Mladić se osvrnuo i rekao: — Ovdje nema nijedne po mom ukusu! — I odmah je zamolio Terezu za ples.

Predsjednik i Tomaš su sjeli za jedan slobodan stol i naručili bocu vina.

— Glupost — rekao je predsjednik. — Ostat ćemo ovdje preko noći. — Zatim je otišao na recepciju rezervirati dvije sobe.

Kada se Tereza vratila s mladićem s podija, za ples ju je zamolio predsjednik. Tek na kraju je plesala s Tomašem.

Za vrijeme plesa rekla mu je: — Tomaše, sve zlo u tvom životu dolazi od mene. Zbog mene si stigao čak ovamo. Tako nisko da se niže ne može.

— Kakve su to gluposti? — rekao je Tomaš. — Što je to nisko?

— Da smo ostali u Ziirichu, operirao bi bolesnike.

— A ti bi fotografirala.

— To je glupa usporedba — rekla je Tereza. — Za tebe je tvoj posao bio sve, a ja mogu raditi bilo što, potpuno mi je svejedno. Ja nisam apsolutno ništa izgubila. A ti si izgubio sve.

— Tereza — rekao je Tomaš — nisi zapazila da sam ovdje sretan?

— Tvoja misija je da operiraš — rekla je.

— Tereza, moja misija je glupost. Ja nemam nikakvu misiju. Nitko nema nikakvu misiju. I veliko je olakšanje ustanoviti da si slobodan, da nemaš nikakvu misiju.

Nije bilo moguće ne vjerovati njegovom iskrenom glasu. Ponovno je pred sobom vidjela jutrošnju sliku — kako popravlja kamion, i izgleda star. Stigla je tamo, kamo je željela — ta uvijek je željela da bude star. Ponovno se sjetila zeca kojeg je pritiskala uz obraz u svojoj dječjoj sobi.

Što to znači pretvoriti se u zeca? To znači izgubiti svaku snagu. To znači da jedno od njih nije više snažnije od drugoga. Kretali su se plesnim koracima uz zvuke klavira i violine a Tereza je držala glavu na njegovu ramenu. Tako je držala glavu dok su zajedno sjedili u avionu koji ih je nosio kroz maglu. Ponovno je proživljavala istu neobičnu tugu kao tada. Ta tuga je značila: stigli smo na posljednju postaju. Ta sreća je značila: zajedno smo. Tuga je bila forma, a sreća je bila sadržaj. Sreća je ispunjavala prostor tuge.

Vratili su se za stol. Plesala je još dvaput s predsjednikom i jednom s mladićem, koji je već bio tako pijan da je pao na podiju.

A onda su svi napustili bar i otišli u svoje sobe.

Tomaš je okrenuo ključ i upalio luster. Vidjela je dva kreveta jedan uz drugi, pored jednoga kreveta noćni ormarić s lampom iz čijeg je sjenila, uplašen svjetlošću, uzletio veliki noćni leptir i počeo kružiti po sobi. Iz bara u suterenu dopirali su tihi zvuči klavira i violine.

1,1

DJELA MILANA KUNDERE

Djela na češkom

Šala, 1965, roman

Smiješne ljubavi, 1963-1969, pripovijetke

Život je drugdje, 1970, roman

Oproštajni valcer, 1971, roman

Knjiga smijeha i zaborava, 1978, roman

Nepodnošljiva lakoća postojanja, 1984, roman

Besmrtnost, 1989, roman

Djela na francuskom

}acques i njegov gospodar, 1971, drama Umijeće romana, 1986, esej Iznevjerene oporuke, 1993, esej Polaganost, 1995, roman Identitet, 1996, roman

Djela Milana Kundere

OBJAVLJENA SU UZ POTPORU MINISTARSTVA KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE

Narodne novine-, Zagreb - (114)   110735